

A TRANSCRIPTION AND TEXTUAL ANALYSIS OF MEHMED MEMDUH
PASHA'S *ESER-İ MEMDÛH* AS A COMPARISON OF PEN AND SWORD

MUHAMMED ŞAHİN

BOĞAZIÇI UNIVERSITY

2021

A TRANSCRIPTION AND TEXTUAL ANALYSIS OF MEHMED MEMDUH
PASHA'S *ESER-İ MEMDÛH* AS A COMPARISON OF PEN AND SWORD

Thesis submitted to the
Institute for Graduate Studies in Social Sciences
in partial fulfillment of the requirements for the degree of

Master of Arts
in
Turkish Language and Literature

by
Muhammed Şahin

Boğaziçi University

2021

MEHMED MEMDUH PAŞA'NIN KALEM-KILIÇ MUKAYESESİ
HAKKINDAKİ *ESER-İ MEMDŪH*'U:
TRANSKRİPSİYONLU METİN VE İNCELEME

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Tezi

Muhammed Şahin

Boğaziçi Üniversitesi

2021

DECLARATION OF ORIGINALITY

I, Muhammed Şahin, certify that

- I am the sole author of this thesis and that I have fully acknowledged and documented in my thesis all sources of ideas and words, including digital resources, which have been produced or published by another person or institution;
- this thesis contains no material that has been submitted or accepted for a degree or diploma in any other educational institution;
- this is a true copy of the thesis approved by my advisor and thesis committee at Boğaziçi University, including final revisions required by them.

Signature.....

Date.....

ABSTRACT

A Transcription and Textual Analysis of Mehmed Memduh Pasha's *Eser-i Memdûh* as a Comparison of Pen and Sword

This study consists of a transcription of the *Eser-i Memdûh* written in the nineteenth century by Mehmed Memduh Pasha, and includes research on both the text and its writer. *Eser-i Memdûh*, which consists of forty five pages, is a prose work that was written in the “inşa” style, and includes verse parts. Its subject regards the comparison between pen and sword. The text has been examined with regard to style and content and it is aimed to make it accessible by transcription.

The first chapter introduces the author, Mehmed Memduh Pasha, and explains the relationship of *Eser-i Memdûh* with the genre of debate. The second chapter discusses the development of pen and sword narratives and clarifies the characteristics of the “inşa” style and the effect of Encümen-i Şuarâ, of which the author was a member, by means of the text. The third chapter states the method in the preparation of the text, transcription system and concludes with a transcription of the text. This study is significant in terms of transferring *Eser-i Memdûh*, which stands out with its language features and wording peculiar to the seventeenth century, although it was written in the nineteenth century, to the Latin alphabet for the first time, and a contribution to the Encümen-i Şuarâ studies.

ÖZET

Mehmed Memduh Paşa'nın Kalem-Kılıç Mukayesesi Hakkındaki *Eser-i Memdûh*'u:

Transkripsiyonlu Metin ve İnceleme

Bu çalışmanın temelini on dokuzuncu yüzyılda Mehmed Memduh Paşa tarafından yazılmış kırk beş sayfalık *Eser-i Memdûh*'un transkripsiyonlu metniyle, eser ve yazarı hakkında yapılan inceleme ve araştırmalar oluşturmaktadır. *Eser-i Memduh* inşa üslubuyla kaleme alınmış, içerisinde manzum kısımların da yer aldığı mensur bir eserdir. Konusunu, kalem ve kılıç arasında yapılan mukayese oluşturmaktadır. Eser, üslup ve içerik açısından incelenmiş ve transkripsiyonu yapılarak erişilebilir hâle gelmesi amaçlanmıştır.

İlk bölümde eserin yazarı Memduh Paşa hakkında bilgi verilmiş, *Eser-i Memdûh*'un münazara türüyle ilişkisi açıklanmış ve kalem-kılıç üzerine yazılan eserlerle muhtevasının ortaklıklar barındırsa da türün temel özellikleri olan teşhis, intak ve diyalog unsurlarının *Eser-i Memdûh*'ta yer almadığı belirlenmiştir. İkinci bölümde ise kalem ve kılıç anlatıları nasıl gelişmiştir sorusuna cevap aranmış, eser hakkında bilgi verilerek, inşa üslubu özellikleri ve yazarın mensup olduğu Encümen-i Şuarâ etkisi tespit edilmiştir. Üçüncü bölümde metnin hazırlanmasında takip edilen yol ve transkripsiyon sistemi belirtilmiş, eserin çeviri yazılı metni verilmiştir. Bu çalışma, on dokuzuncu yüzyılda yazılmasına rağmen on yedinci yüzyıla özgü dil özellikleri ve üslubuyla öne çıkan *Eser-i Memdûh*'un ilk defa Latin alfabesine aktarılması ve Encümen-i Şuarâ'ya yönelik çalışmalara bir katkı sağlaması açısından önemlidir.

TEŞEKKÜR

Tezin başlangıcından sonuna kadar yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. Fatma Büyükkarcı Yılmaz'a, Farsça beyitlerin tercümesini yaparak çalışmaya katkıda bulunan Dr. Ülkü Akçay ve özellikle Doç. Dr. Ümran Ay'a, Arapça ayet, hadis ve ifadelerin tespitini yapan ve çeviren Merve Dökücü ve Doğan Dökücü'ye, tez jürisinde bulunmayı kabul eden Dr. Öğr. Üyesi Gülşah Taşkın ve Doç. Dr. Arzu Atik'e, ismini zikredemediğim bölümümüzün değerli hocalarına, her zaman desteklerini hissettiğim aileme ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1: GİRİŞ.....	1
1.1 Eserin yazarı Mehmed Memduh Paşa hakkında.....	1
1.2 Münazara türü ve <i>Eser-i Memdûh</i>	7
BÖLÜM 2: <i>ESER-İ MEMDÛH</i>	19
2.1 Kalem-kılıç anlatıları.....	19
2.2 Eser hakkında.....	35
2.3 Eserin özeti.....	37
2.4 Üslup özellikleri ve Encümen-i Şuarâ etkisi.....	47
BÖLÜM 3: <i>ESER-İ MEMDÛH</i> 'UN TRANKSİRİPSİYONLU METNİ.....	63
3.1 Metnin hazırlanmasında takip edilen yol.....	63
3.2 Kullanılan transkripsiyon alfabesi	64
3.3 Transkripsiyonlu metin.....	65
BÖLÜM 4: SONUÇ.....	100
EK: UZUN ÖZET (EXTENDED ABSTRACT.....	103
KAYNAKÇA.....	106

KISALTMALAR

b.	Beyit
Bkz.	Bakınız
c.	cilt
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
m.	Miladi
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
v.	varak

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1 Eserin yazarı Mehmed Memduh Paşa hakkında

Mazlumzade Mehmed Memduh Paşa 1839 yılında İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası, bürokraside çeşitli görevler almış ve Hazîne-i Hâssa nazırlığına kadar yükselmiş Kandiyeli Mustafa Mazlum Fehmi Paşa, annesi ise İzmir voyvodalığı, Feshâne nazırlığı ve Harîr nazırlığı görevlerinde bulunmuş Ömer Lütü Efendi’nin kızı Fulâne Hanım’dır, Memduh Paşa’nın Osmanlı idareci sınıfından bir aileye mensup olması bürokraside önemli görevlere getirilmesinde etkili olmuştur (Aslantaş, 2001, s. 185-202).

Memduh Paşa’nın ilk öğrenim yeri Bayezid ve Valide Rüştüyeleri olmuştur. Başarılı bir öğrencilik geçiren Paşa’ya yedi yaşındayken “hâcelik”¹ unvanı, dokuz yaşına geldiğinde de “rütbe-i râbia” nişanı verilir. İlk memuriyetine on beş yaşında Hâriciye Nezâreti Mektubî Kalemi’nde başlamıştır. Bu görevde, Osmanlı idareciliğine geçişin bir parçası olan kaleme çırak verilme geleneğine uygun olarak altı yıl ücret almadan çalışmış ve “sâlise” rütbesine yükseltilmiştir. Bu esnada tecrübe ve bilgi sahibi olmuş, tercüme yapacak seviyede Fransızca öğrenmiştir (Aslantaş, 2001, s. 186; Kurşun, 2003, s. 496). Sultan Abdülaziz’in cülus töreninde, tarih takdimiyle padişahın dikkatini çekmiş ve Mâbeyn Kitâbeti’ne memur olarak atanmıştır. Bu görevde maaşsız devam ettirdiği kalem hizmetinin her senesi için kendisine fazlasıyla ücret verilmiştir (İnal, 1938, s. 913-914). Zeki Kurşun’un bildirdiğine göre, memuriyet hayatı Âmedî Kalemi’nde devam eden Paşa, ardından sırasıyla Maârif Nezâreti mektupçuluğu, Sadâret mektupçuluğu, Mâliye Nezâreti

¹ Osmanlı Devleti’nde rütbelere ve derecelere için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 cilt, (İstanbul: M.E.B. Yayınları, 1993).

mektupçuluğu görevlerine getirilmiştir. 1875 yılında Maârif Nezâreti mektupçuluğu görevinde bulunduğu sırada rütbesi “ülâ” sınıfına yükselmiştir. Böylelikle Memduh Paşa birinci sınıf bürokratlar arasında yer almıştır. 1876’da başladığı Mâliye Nezâreti mektupçuluğu görevine on dört ay devam ettikten sonra II. Abdülhamid’in maliyede yaptığı düzenlemelerden sonra işine son verilmiş ve bir süre mazuliyet maaşıyla geçimini idame ettirmek durumunda kalmıştır. 1881’de Şûrâ-yı Umûr-ı Mâliye’ye atanarak memuriyete geri dönmüş, 1882’de Şûrâ-yı Devlet azalığına getirilmiştir. Memuriyeti yanında Askeri Ceza Kanunu’nu incelemek için oluşturulan komisyon üyeliği, Şûrâ-yı Devlet İstînaf ve Temyîz mahkemeleri üyeliği ve bürokrasinin yeniden şekillendirilmesi, memuriyetin düzenlenmesi için oluşturulan Memûrîn-i Mülkiye Komisyonu üyeliğiyle devlette çeşitli hizmetlerde bulunmuştur (Kurşun, 2003, s. 496).

Memduh Paşa, 1887’de başlayan valilik kariyerinde ilk olarak Konya valisi olarak görev yapmış ve bu civarda yaşanan kıtlık sorununun üstesinden gelmiş, iki yıllık Konya valiliğinin ardından Doğu illerinde Ermenilerin teşkilatlanmasının artması sebebiyle asayişî sağlamak üzere Sivas valiliğine tayin edilmiş, bölgedeki etnik köken farklılıklarını hükümet lehine avantaja dönüştürmüş ve kısa sürede güvenliği sağlamıştır (Kurşun, 2003, s. 496). Dört yıllık görevi esnasında yaptırdığı Mekteb-i İdâdî binası Millî Mücadele yıllarında Sivas Kongresi’ne ev sahipliği yapmış, 1990 yılında Kültür Bakanlığı talimatıyla Sivas Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi’ne dönüştürülmüştür (Şahin, 2012, s. 9). Dört yılın ardından bölgedeki Ermenilerin şikâyetleri üzerine padişah, gerginliğin tırmanmaması için görev yerini değiştirerek Ankara’ya vali olarak atamış, Memduh Paşa Ankara’da da Sivas’takine benzer Ermeni sorunlarıyla mücadele etmiş, bu olaylarda başarılı olmasıyla 1894’te vezaret rütbesine layık görülmüştür (Kurşun, 2003, s. 496).

1895 yılında Sultan II. Abdülhamid'in Dâhiliye nazırı olarak görev alan Memduh Paşa'nın bu konuma gelmesinde padişahla şehzadelik dönemlerine dayanan yakın ilişkisi etkili olmuş, on üç yıl boyunca nazırlık görevini devam ettirmiştir. Memduh Paşa'nın Dahiliye nazırlığına, Ermeniler hususunda Avrupa devletlerinin baskılarının artmasıyla bu konuda tecrübeli olduğu için getirildiği düşünülmektedir (Kurşun, 2003, s. 496). Selim Aslantaş'a göre ise Memduh Paşa'nın bu göreve gelmesi ve uzun yıllar kalmasının sebebi, Abdühamid'in, Paşa'nın sadakatinden şüphe etmemesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun olarak faaliyet gösterdiği dönemde Dahiliye nazırlığı gibi büyük önem arz eden pozisyonu kendi kontrolü altında tutmak istemesidir (2001, s. 188). Memduh Paşa, Dahiliye nazırlığı döneminde ıslahat çalışmalarıyla yakından ilgilenip vilayetlerde polis, jandarma ve nizamiye memurlarının yetkilerinin hazırlanması, vergi tahsillerinin düzenlenmesi komisyonlarında görev alırken, Balkan meselesi gibi dış siyasetle ilgili komisyonlarda Abdülhamid'in temsilcisi olarak yer almıştır (Kurşun, 2003, s. 496).

İnal'a göre Memduh Paşa Dahiliye nazırlığı görevindeyken Osmanî, mecidî, iftihar nişanlarına ve çok sayıda madalyaya layık görülmüş, Rusya, İran, Almanya ve Bulgaristan devletleri tarafından da birinci rütbe nişanı verilmiştir. 1908 yılında meşrutiyetin ilanından sonra görevinden azledilmiş, tutuklanarak diğer devlet ricaliyle beraber Harbiye Nezareti'ne gönderilmiştir. Bir ay burada kaldıktan sonra "enkâz-ı istibdât" namı ve "efendi" unvanıyla Büyükkada'ya, sonrasında Sakız Adası'na sürgüne gönderilmiştir. İtalya'nın Trablusgarp'ı işgalinin ardından sürgündekilerin İzmir'e gitmelerine izin verilmesiyle oraya yerleşmiş, çıkarılan genel af üzerine de İstanbul'a gelmiştir. Ömrünün kalanında siyasetten uzak münzevi bir hayat yaşayan Memduh Paşa, 9 Nisan 1925'te Boğaziçi'nde Kireçburnu'ndaki

yalısında ölmüştür. Cenazesi, vasiyeti üzerine, bağlı olduğu Çarşamba İsmet Efendi dergâhı mezarlığına defnedilmiştir (1938, s. 916-917).

Mehmed Memduh Paşa, bürokratik kimliği yanında edebî şahsiyetiyle de devrinde öne çıkan kişiler arasındadır. Çoğu hatırat kabilinden olmak üzere birçok eser kaleme almıştır. Şiirlerinde Memduh ve Faik mahlaslarını kullanır. Faik mahlasını neden kullandığını divanının mukaddimesinde şu şekilde açıklamaktadır: “Vükelâ-yı Devlet-i Osmâniyye’den merhûm pederim Mazlûm Paşa “akrâna fâik ol oğlum” buyurmuş olduğundan bazı eşârımda Fâik mahlasını istimâl eyledim” (Çakır, 2010, s. 715-716).

Memduh Paşa eserlerinde Arapça ve Farsça kelimelerin ağırlıkta olduğu, zincirleme isim tamlamalarının çokça yer aldığı, girift hayaller ve derin manalar barındıran bir dil kullanmıştır. Tanpınar’ın “filhakika hiç olmazsa Faik Memduh (sonradan Paşa), Hersekli Arif Hikmet ve kendisi gibi Leskofçalı’nın etrafında toplanan şairler hemen hemen yalnız tasavvufî ve 17. asrın ortasından gelen bir dili kullanıyorlardı.” (Tanpınar, 1988, s. 253) ifadelerinden anlaşılacağı üzere, Paşa’nın yanındaki şairlerle birlikte yer aldığı topluluk Encümen-i Şuarâ, 17. asrın ortasından gelen ve tasavvufî izler taşıyan dil ile kastedilen de Sebk-i Hindî’dir².

Memduh Paşa divanının mukaddimesinde şiirle ilgili düşüncelerine yer vererek eskiye bağlılığının yanında yenilik peşinde olduğunu da ifade eder, ancak yenilik peşindeyken eskiyi, millî olanı görmezden gelip yok saymanın insafsızlık olduğunu dile getirir (Çakır, 2010, s. 712). Memduh Paşa eski edebiyatı yenisine tercih ederken, batı özentiliğiyle yazılar kaleme kalan şairlerin eserlerini “nev-âyîn ü nâ-şinîde” kelimeleriyle yeni üslup ve işitilmemiş olarak yorumlamaktadır (Çakır, 2010, s. 712).

² Sebk-i Hindî ve Encümen-i Şuarâ’nın Memduh Paşa’nın eserinde kullandığı dile etkisi ilerleyen bölümde ayrı bir başlık altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Memduh Paşa'nın üstün gördüğü bu eski tarz üslubu ustalıkla kullanması, döneminde dikkati çekmiştir. Batı etkisinde yeni bir edebiyat gelişirken Paşa eski lisanla güzide eserler ortaya koymuştur. Yahya Kemal, Memduh Paşa'nın üslubundan övgüyle bahseder: “O mahfilin [Encümen-i Şuarâ] şâir-i nev-resîdesi Fâik bu son senelerde üslubunu eski bir şarap gibi tattığımız, Mehmed Memduh Paşa idi. Bu üslûp öyle bir şarap ki, sekriyle, muhayyilemizde bütün eski Osmanlı adabını uyandırıyor” (Beyatlı, 1990, s. 185). Yahya Kemal'e göre Memduh Paşa, eski Osmanlı ediplerini andıran yıllanmış şarap tadında üslubuyla kaybolmaya yüz tutmuş bir geleneği yeniden canlandıran, Osmanlılığın devam ettiğini gösteren bir şahsiyettir. Takdir ettiği bu üsluba olan hayranlığını şu kelimelerle de ifade eder: “Üslûbu, büyükten küçüğe kadar her ferdin karşısında önü ilikli ağır ağır, mustallâh konuşan bir şahsiyeti ilham ediyor; bir şahsiyet ki cûşîden ârî, durgun, hele katiyen sinirsiz. Edebiyatı edep diye tarif eden bu resmî, mustallâh, belîğ neslin üslûbunu bir kelime hulâsa edebilir: İstanbul'ın üslûbu” (Beyatlı, 1990, s. 188). Yahya Kemal'in taşkınlıktan arınmış, ağır, sakin ve durgun olarak nitelediği bu üslûp Mahmut Kemal İnal tarafındansa külfetli olarak değerlendirilmiştir. İnal nezdinde Memduh Paşa'nın nazmı nesrinden güzeldir, nesirde lafza manadan fazla önem verdiği “külfetli”, “zevk-i selîme” hoş gelmeyen, “gayr-ı cemîl” cümlelerin ortaya çıktığı bir dili vardır (İnal, 1938, s. 924).

Memduh Paşa'nın tamamı matbu olmak üzere toplamda 15 eseri vardır. Eserleri İstanbul ve İzmir'de basılmıştır. Sürgün sonrası siyasetten uzak yaşantısıyla bir kısmını önceden yazdığı eserlerinin basılmasıyla daha çok meşgul olmuştur (Aslantaş, 2001, s. 191). Bu nedenle üç eseri dışında bütün eserlerinin basım tarihi Meşrutiyet sonrasına denk düşmektedir. Paşa'nın edebî mahiyette üç, çeviri türünde

basılmış bir eseri bulunmakta, diğer eserlerini hatırat veya tarih kabilinden çalışmalar oluşturmaktadır.

Memduh Paşa'nın edebî mahiyet taşıyan eserlerinden biri 1916 yılında İstanbul'da basılmış *Divân-ı Eş'âr*'dir. Eserin mukaddimesi, şairin şiir hakkındaki görüş ve düşüncelerine yer verdiği bir poetika niteliğindedir. Bu eser üzerine yapılmış üç ayrı yüksek lisans tezi bulunmaktadır³. Bir diğeri baharla ilgili şiirlerini topladığı yirmi iki sayfadan oluşan *Berg-i Sebz*'dir. Burada yer alan şiirlerini müellifin divanına aktardığı yönünde yaygın bir bilgi olsa da Mustafa Yavuz yüksek lisans tezinde bunun doğru olmadığını, *Berg-i Sebz*'de yer alıp *Divân-ı Eş'âr*'da yer almayan şiirlerin de olduğunu dile getirmiştir (2016, s. 7). Edebi mahiyetteki üçüncü eseri 1872 yılında Matbaa-ı Âmire'de basılan *Eser-i Memdûh*'tur. Bu tezin çalışma konusunu oluşturan bu eser, Paşa'nın, çevirileri dışında edebî mahiyet taşıyan mensur tek eseridir.

Paşa'nın çeviri eserleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri 1868 yılında Fransız yazar Lamartine'den tercüme ettiği *Terceme-i Hikâye-i Jönevyo*'dur, diğerleri de Fransız fizikçi Gato'nun *Kor de Fizik* ve *Fizik Elemanter* isimli eserlerinden yaptığı tercümelerdir. *Son Asır Türk Şairleri* kitabında Mahmut Kemal İnal, Memduh Paşanın tercüme ettiği belirtilen bu eserleri görmediğini ifade eder (1938, s. 918).

Paşanın hatırat ve tarih türündeki diğer eserleri de şunlardır: *Feverân-ı Ezmân*, *Hal'ler ve İclâslar*, *Yemen Kıtası Hakkında Bazı Mütâlaâtım*, *Esvât-ı Sudûr*, *Miftâh-ı Yemen*, *Tasvîr-i Ahvâl Tenvîr-i İstikbâl*, *Mir'ât-ı Şuûnât*, *Serâir-i Siyâsiyye*

³ Bu tezler için bkz. Fatih Odunkıran, *Mehmed Memdûh Paşa ve Divân-ı Eş'ârı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2011; Nilay Şahin, *Mehmet Memdûh Paşa'nın Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divân-ı Eş'âr'ı Üzerine Bir inceleme*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2012; Mustafa Yavuz, *Mehmed Memdûh Faik Bey (Hayatı, Sanatı Eserleri)*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2016.

ve *Tahavvülât-ı Esâsiyye, Kuvvet-i İkbâl Alâmet-i Zevâl, Bedâyi-i Âsâr* (Çakır, 2010, s. 710).

1.2 Münazara Türü ve *Eser-i Memdûh*

1.2.1 Münazaranın tanımı ve kavramsal çerçevesi

“Belli kaide ve usuller çerçevesinde yapılan tartışma. İki uçlu bir konunun belli kaide ve usuller çerçevesinde iki kişi veya grup tarafından müdafaa edildiği tartışma”

(Aksoy, 1986, s. 468) şeklinde tanımlanan münazara kelimesinin kökeni incelendiğinde Arapça “nazara” fiilinin işteşlik bildiren “müfâale” vezin kalıbına girmesiyle oluştuğu görülür (Benli, 2019, s. 5) ve “karşılıklı görüş ve mütalaada bulunmak” (Diriöz, 1980, s.20) demektir.

Yusuf Şevki Yavuz, münazaranın, sözlükte, Arapça “bakmak, düşünmek” anlamına gelen nazar kökünden türediğini ve “karşılıklı olarak bakmak, birlikte düşünmek” manasına geldiğini söyler; “terim olarak [ise] gerçeğin bilinmesine yönelik tartışmaların yöntem ve kurallarını araştırıp belirleyen ilmi disiplini ifade” (2006, s. 576) ettiğini ekler. Bu tanımda münazara terim olarak ilmî bir disiplin şeklinde ifade edilmekte ve yöntem, kurallar araştırılırken tartışmanın amacının da gerçeğin bilinmesi, hakikatin ortaya çıkmasına yönelik olduğu belirtilmektedir. Taşköprizade Ahmed Efendi (ö. 1561)⁴ de münazarayı ilim olarak değerlendirerek benzer bir tanım yapmıştır: “İki çekişen tarafın durumundan bahseden bir ilimdir. Öyle ki iki taraf arasındaki konuşmalar, gerçeğin ortaya çıkabilmesi için şüphe kalmayacak şekilde uygun bir düzene konur” (Diriöz, 1980, s. 20).

Münazarada kurallar çerçevesinde kendi görüşünün üstünlüğünü, hakikiliğini göstermek isteyen taraflar, kendi iddialarını desteklemek, karşıdakinin iddialarını

⁴ Ölüm tarihlerinin yazılmasında miladi takvim esas alınmıştır.

çürütmek hususunda mantık ilminden yararlanırlar. Osmanlı medreselerinde “mantık” ilminin yanı sıra âdabi’l-bahs ve’l-münâzara, ilmü’l-cedel isimleriyle bir öğretim metodu olarak münazara ilmi okutularak öğrencilerin tartışma usulünü, muhalif düşünme biçimlerini, akıl yürütmeyi, sorgulamayı öğrenmesi sağlanırdı (Çakıcı, 2010, s.110). Bu bağlamda münazaranın mantık ilmiyle yakın ilişki içerisinde olduğu söylenebilir. Kâtib Çelebi “ilmü’l-âdâbi’l-bahs” adını verdiği münazarayı tanımlarken mantıkla olan bu ilişkisine değinmektedir:

Bu ilim, mantık gibi bütün ilimlere hizmet eder. Bir şeye karşı iki yönden bakıştır. Hasma doğruyu göstermek içindir. İlmî meseleler, günden güne artmakta ve ona yeni düşünce ve görüşler eklenmektedir. Tabiat ve zihin derecelerinin ayrılığından dolayı hiçbir ilim düşüncelerin çarpışmasından kurtulmuş değildir. Fikirlerin çürütülmesi, değiştirilmesi, red ve kabulü hususunda iki tarafın konuşmaları farklı olur. Bu takdirde, bir tarafın tahakkümünü önlemek, konuşulanları dinlemeyi temin etmek ve makbul olanı ortaya çıkarmak için mübahasa usullerini öğreten bir nizama ihtiyaç vardır. (Diriöz, 1980, s. 20)

Büyükdınç’ın belirttiği üzere münazarada amaç rakibi bir şekilde alt edip ona kendi görüşünü kabul ettirmek değil, doğrunun ve hakikatin ortaya çıkmasını sağlamaktır. Söz konusu durum bir tartışma içinde gelişince de bu tartışmanın nasıl olacağını öğreten, kurallarla düzenleyen bir öğretiye gerek vardır. Aksi takdirde bir taraf, kurduğu baskınlıkla tartışmayı etkisi altına alıp amacından saptırabilir. Münazara esnasında uyulması gereken kurallardan bazıları şu şekilde sıralanabilir: Söz bıkkınlık ve usanç verecek derecede uzatılmamalı; kapalı, şüpheyeye düşürücü sözlerden uzak durmalı; rakibin sözü güzelce dinlenmeli, anlamadan müdahale edilmemeli; amaç doğrunun ortaya çıkması olduğu için faydası olmayan hedef saptırıcı yan konulara girilmemeli; münazara sırasında gülmek, sinirlenerek sesi yükseltmek gibi aşırılıklardan uzak durulmalı; karşıdaki münazırı küçük düşürücü söz ve davranışlardan kaçınılmalı (2007, s. 33-34). Yazarlar ve şairler de tartışma adabına büyük önem vermiş ve münazara ilmi hakkında birçok eser kaleme

almışlardır. Bu konuda yazılmış başlıca eserler *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde şu şekilde sıralanmıştır: Rükneddin el-Amîdî'nin (ö. 1218) *el-İrşâd fî ilmi'l-hilâf ve'l-cedel*, Ahmed b. Hibetullah el-Medâinî'nin (ö. 843) *Ahkâmü'l-cedel ve'l-münâzara*, Adudüdnin el-Îcî'nin (ö. 1355) *Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara*, Ebû Muhammed İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 1258) *el-Îzâh li-kavânîni'l-ıstılâh fî'l-cedel ve'l-münâzara*, Muhammed b. Eşref es-Semerkindî'nin (ö. 1303) *Risâle fî âdâbi'l-bahs ve'l-turukü'l-münâzara*, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 1413) *Usûlü'l-mantık ve'l münâzara*, Taşköprizâde Ahmed Efendi'nin *Âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara*, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725) *Şerh alâ Âdâbi'l-bahs li-Taşköprizâde*, Saçaklızâde'nin (ö. 1732) *er-Risâletü'l-Velediyye fî Âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara*, Ali Rıza Ardahânî'nin (ö. ?) *Miyârü'l-münâzara*, Mustafa Sabrî'nin (ö. 1954) *İlm ü Âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara*, Muhammed Cemâleddin İstanbulî'nin (ö. 1897) *Şerhu'l-manzûmeti'z-zâhire fî âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara*, Şirvanlı Ahmed Hamdi'nin (ö. 1890) *İlm-i münâzara*, Hamd b. İbrâhim el-Osman'nın (ö. 1262) *Usûlü'l-cedel ve'l-münâzara fî'l-kitâb ve's-sünne*. (Yavuz, 2006, s. 577).

Yukarıdaki eser isimlerine bakıldığında münazaranın yerine ya da münazarayla birlikte bazı kelimeler kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri “cedel” kelimesidir. Âlimlerden kimisi “cedel” ve münazaranın aynı şey olduğunu ileri sürse de bu görüş rağbet görmemiştir (Yavuz, 2006, s. 577). Yusuf Şevki Yavuz'a göre, bunun sebebi muhtemelen “cedel” kavramının taşıdığı sertlik ve muhalifi her koşulda mağlup etme gibi İslam öğretisiyle bağdaşmayan anlamıdır. *Kuran* doğru ya da yanlış bir fikrin üstün gelmesi amacıyla yapılan tartışmayı yasakladığı için de “cedel” ya da bu kelimedenden türeyen “mücadele” adıyla ayrı bir ilim dalı gelişmemiştir (2006, s. 577).

Münazarayla birlikte kullanılan bir diğer kavram da “bahs” ve bundan türemiş “bir konu hakkında iki veya daha çok kişinin karşılıklı konuşması” (TDK, <https://sozluk.gov.tr/>) olarak tanımlanan “mübahase”dir. Büyükdinç, Ahmed Cevdet Paşa’nın *Âdâb-ı Sedâd* adlı eserinde mübahaseyi tanımladığını, “cedel” ve münazarayla olan ilişkisine değindiğini belirtir. Buna göre, iddiasını ispatlamaya kalkışan kimseye karşıdakinin hasmâne tarzda mukabele etmesine “mübahase” denmektedir. Hakikatin ortaya çıkması ya da hasmın teslimi amacıyla yapılmaktadır. Hakikatin ortaya çıkması amacıyla yapılan mübahaseye “münazara”, taraflara “münazır”; hasmı susturmak için yapılan mübahaseye ise “cedel” ve taraflara da “mücadil” denmektedir (2007, s.22-23, s.67). Araştırmacılar, Ahmet Cevdet Paşa’nın bu ayırımından yola çıkarak mübahase ve münazaranın birbiriyle ilişkisi hususunda farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Fatma Büyükkarcı Yılmaz, Nidayî’nin (ö. 1567’den sonra) *Mübâhasât-ı Mükeyyifât* isimli eserini incelediği makalesinde, münazara ve mübahase kavramlarının anlamca yakın olmalarına rağmen mübahasenin “hasmâne tarzda mukabele etmek” yönüyle münazaradan ayrıldığını söylemektedir (2013, s. 683). Nidayî’nin eserinde de tarafların “hasmâne tarzda mukabele” ettikleri, yani münazaradan ziyade mübahase ettikleri görülmektedir ve Nidayî’nin eserine ad verirken bilinçli olarak “mübâhasât” kelimesini seçmesi bu iki kavramın gelenekte farklı kullanıldığının göstergesidir (Yılmaz, 2013, s. 702). Serap Arslan da Şerif Efendinin *Münazara-i Tuti vü Zağ Tercemesi*’ni incelediği tezinde benzer bir ayrıma gitmiştir. Bu eserde karga ve papağan birbirlerine düşmanca tavır takındıkları için münazara olarak adlandırılmasına rağmen mübahase şeklinde sınıflandırılmasının daha uygun olacağı kanaatine varılmıştır (2016, s. 10). Öte yandan Şeyma Benli bahs/münazara kelimelerinin mantık ilmi içerisinde eş anlamlı kullanılması ve Türk edebiyatında da aynı şekilde birbirlerinin yerine veya birlikte

kullanılmasından yola çıkarak bu iki kavramın gelenek içerisinde aynı şekilde kullanıldığını söyler. Buna ek olarak da Benli, Şânî'nin (ö. 1610) *Gülşen-i Efkâr*'ındaki kahramanların “tavr-ı âdây-ıla münazara” yani düşmanca tavır ile münazara ettiklerini söylemesini örnek gösterir (2019, s. 14).

Ahmed Cevdet Paşa'nın yaptığı tanım incelendiğinde mübahaseyi tarafların yer aldığı, iddialarını ispata çabaladıkları ve hasmâne karşılık buldukları tartışma olarak değerlendirdiği görülmektedir. Münazara ve cedel ise mübahasenin bir çeşidi olarak vardır. Hakikatin ortaya çıkması ya da hasmı susturma amacına göre “mübahase”, “münazara” ya da “cedel” adını almaktadır. Yani hasmâne tarzda karşılık olması ayırt edici bir özellik değil, münazarada da mübahesede de olması gereken bir özelliktir. Örneğin, Cemal Efendi'nin (ö. ?) *Muhâverât-ı Seyf ü Kalem*'inde kalem, kılıca “Behey şimşîr-i ‘adâvet-gîr! ‘İki paralık adamdır.’ diyü ‘atf-ı nigâh-ı haķâretine müte‘accibim” (Ülken, 2017, s. 281) diyerek düşmanca bir şekilde hitap etmekte ve kılıca hasmâne tarzda cevap verdiğini açıkça göstermektedir. Dahası, 16. yüzyıl şairlerinden Kâtip Hızrî'nin (ö. ?) *Münazara-i Tiğ ü Kalem* adlı eserinde kılıcın kalem karşısında nefret ateşiyile dolduğu ve onun başını ikiye yaracağını (Benli, 2019, s. 153) söylediği görülür. Bütün bunları göz önünde bulundurarak denebilir ki, münazara ve mübahase arasındaki ayırım, tartışmanın amacıyla ortaya çıkmaktadır. Mübahase de bu usuldeki tartışmaların genel adıdır. Ancak münazara, ayrı bir ilim adı olarak gelişmesi, edebiyat geleneği içerisinde yaygın kullanımıyla zaman zaman birlikte kullanıldığı mübahase kelimesine göre daha kapsayıcı bir nitelik kazanmıştır. Bu sebeplerle münazara ve mübahase kelimeleri yazarlar tarafından ayırım gözetilmeden birbirinin yerine kullanılmıştır. Hasmâne tarzda karşılık vermek de münazara ve mübahesede bir özellik hâline gelmiştir.

Cedel ve mübahaseden sonra münazarayla birlikte ve onun yerine kullanılan bir diğer kavram da “muhavere”dir. “İki veya daha fazla kişinin bir konuda dönüşümlü olarak görüşünü beyan ettiği konuşma türüne muhavere adı verilmiştir, bazen bu bir tarafın soru sorması, diğer tarafın cevap vermesi şeklinde gerçekleşirdi” (Durmuş, 2006, s. 577). Muhavere, karşılıklı konuşma, diyalog manasıyla münazarayla ortaklık göstermekte ancak münazara, içerdiği konuşmaların ispata ve hakikati ortaya çıkarmaya yönelik olmasıyla muhavereye ayrılmaktadır. Bunun yanında birbiriyle ilişkili veya yakın anlamlı bu kavramların Osmanlı ediplerince birbirlerinin yerine kullanıldıklarını unutmamak gerekir. Deli Birader’in (ö. 1535 ?) *Dâf’i’u’l-Gumûm*’unda ve Fasih’in (ö. 1699) *Gül ü Mül*’ünde geçen “münazara ve muhavere etmek” kullanımını buna bir örnektir (Benli, 2019, s. 13). Başlığında muhavere geçen münazara türündeki eserlerden bazıları şunlardır: Cemal Efendi, *Muhâverât-ı Seyf ü Kalem*; yazarı belirsiz, *Muhâvere-i Seyf ü Kalem* (Benli, 2019, s. 157-158).

Ayrıca, Arapçada münazarayla birlikte “muhâvere”, “muâraza”, “mücâdele”, “müfâhare”, “münâfere” ve “mümârât” gibi anlamca benzer birçok kelimenin kullanıldığı görülmektedir. (Durmuş, 2006, s. 577). Münazara kelimesi mesnevilerde “mükâmele” anlamında da kullanılmıştır (Köksal, 2006, s. 581).

1.2.2 Menşei

Münazaranın menşei, ilk olarak hangi edebiyat alanında ve ne zaman ortaya çıktığına dair muhtelif görüşler bulunmaktadır. Fuat Köprülü ve onun görüşlerini temel alan Meserret Diriöz ve Orhan Şaik Gökyay, münazaranın kaynağının Türk halk edebiyatı olduğunu düşünmektedirler. Köprülü, “Arap ve Fars edebiyatında mevcut olan münazara tarzı, Türk Halk Edebiyatının tesiri altında doğmuş ve neslen

Türk olan ilk İnan şairleri vasıtasıyla İnan Edebiyatı'na ve sonra da Arapça yazan Horasan şairleri vasıtasıyla Arap Edebiyatı'na intikal etmiştir.” (Çarpraz, 2018, s. 29) diyerek kesin bir görüş bildirmektedir. Benzer şekilde Meserret Diriöz de *Dîvânu Lüğâti't Türk*'teki otuz beş dördlükten müteşekkil bahar-kış münazarasının doğunun ilk münazara şairi sayılan Esed-i Tûsî'den (ö. 1073) daha önce yazılmış olduğunu söyler. Diriöz bu hususta “Klasik edebiyatımızdaki mahsullerine işaret ettiğim münazara, yukarıda da arz edildiği gibi Türk edebiyatının İnan ve Arap edebiyatlarına, dolayısıyla, Batı edebiyatlarına verdiği çok eski türlerden biridir.” (Diriöz, 1980, s. 22) demekte ve Köprülü gibi münazaranın menşeyini Türk edebiyatı olarak görmektedir. Gökyay da bu konuda kati bir fikir ortaya atmanın çok mümkün olmasa da bilhassa Şark edebiyatında bunun Türklerden alındığına dair deliller olduğunu söyler ve ilk örnek olarak da *Dîvânu Lüğâti't Türk*'te yer alan münazarayı işaret eder (Çarpraz, 2018, s. 30). Bu görüşleri değerlendiren Ahmet Tanyıldız, Arap edebiyatında münazaranın ilk örneklerini verdiği söylenen El-Câhiz (ö. 869), Fars edebiyatında Esed-i Tûsî ve Türk edebiyatında Kaşgarlı Mahmut'un (ö. 1102) yaşadıkları zaman ve eserlerinin yazılış tarihlerine bakıldığında söz konusu iddialara ters bir durumun ortaya çıktığını belirtmektedir, zira bahsi geçen iki şair de eserlerini Kaşgarlı Mahmut'tan önce vermiştir (Tanyıldız, 2005, s. 4).

Münazaranın en eski örneğinin Arap edebiyatı şairlerinden Câhiz'e ait olduğu düşünülmektedir. Tanyıldız, Câhiz'in edebiyattan ziyade diğer alanlara ve özellikle psikolojiye daha çok zaman harcamış olması yönüyle eserlerinin edebi münazaradan ziyade psikolojik eser kategorisinde değerlendirilebileceğini söylemektedir (2005, s. 5). Ancak Câhiz'in eserleri üzerinde yapılan araştırmalarda 25 kadarı tam, 65 kadarı da eksik olarak günümüze ulaşan 244 kitap adı tespit edilmiştir, bu eserlere bakıldığında da yalnızca psikoloji değil dil, edebiyat, tarih, siyaset, ahlak, kelam,

ticaret gibi farklı alanlarda birçok eseri olduğu görülmüştür (Şeşen, 1993, s. 21). Münazara türündeki eserleri incelendiğinde de edebî münazara geleneğine uygun mahiyet taşıdıkları söylenebilir: “Câhiz, *Müfâheretü'l-cevârî ve'l gilmân* adlı risalesinde genç kız ve erkeklere münazara yaptırmış, taraflardan her biri kendi erdemlerini ve üstün yanlarını, karşı tarafın ise kusurlarını secili nesir halinde ayet, hadis, şiir, mesel, hikâye, fıkra ve anekdotlarla dile getirmiştir” (Durmuş, 2006, s. 578).

İran edebiyatında bilinen ilk münazara örnekleri Esed-i Tûsî tarafından yazılmıştır. *Kasâid-i Münâzara* isimli eserinde yer alan kasideler yer ile göğün (âsumân ü zemîn), ateşperest ile Müslümanın (muğ u müselmân), mızrak ile yayın (nîze vü kemân), gece ile gündüzün (şeb ü rûz) münazaralarından oluşmaktadır (Bilgin, 1995, s. 370). Bunların yanında *Gerşaspnâme* isimli eserinde yer alan münazaralarla Esed-i Tûsî, Fars edebiyatında büyük etki yapmış ve kendisinden sonra gelen şairler onu taklit ederek münazara kalıbında eserler vermişlerdir (Öztürk, 2006, s. 579).

1.2.3 Edebî bir tür olarak münazara ve genel özellikleri

Münazaranın edebî bir tür mü yoksa tarz mı olduğu hususunda araştırmacılar ortak bir kaniya sahip değillerdir. Meserret Diriöz (1980, s. 20-22), Erhan Çarpraz (2018, s. 21-41), M. Fatih Köksal (2006, s. 580-581) gibi araştırmacılar münazara için tarz ifadesini kullanırken Nuran Tezcan (1983, 49-63) tür olarak değerlendirmiştir.

Köksal'a göre “tamamı ‘münazara’ üst başlığı altında toplanabilecek, dış yapı ve muhteva bakımından belirli bir tertip göstermeyen, tek ortak yönü karşılıklı tartışma olan bu eserlerin bir edebî tür olmaktan çok bir tarz olarak adlandırılması daha isabetli görünmektedir” (2006, s. 580). Ancak Benli'ye göre, türün baskın bir

özelliğiyle tanınan bir grup eseri ifade ettiği düşünüldüğünde, konu ve form birlikteliği olmasa da “üstünlük mücadelesi” temasıyla birbirlerine bağlanarak münazaraların bir tür oluşturduğu ifade edilebilir. Edeplerin eserlerini nasıl tanımladıkları da dikkate alınır, medreselerde okutulan ve ayrıca bir ilim dalı olarak bilinen münazaranın şairler ve tezkireciler tarafından rahatlıkla kullanılmasıyla edebiyat dışı bu kavram edebi bir kimlik de kazanmıştır. Ayrıca batılı araştırmacıların da münazaraları inceledikleri eserlerden “genre” yani tür olarak bahsederken ittifak halinde olduklarını da belirtmek gerekir (Benli, 2019, s. 17-18). Bu sebeplerle bu tezde münazaralardan bahsederken tür ifadesi kullanılmıştır.

Buraya kadar yapılan tanımlarda ağırlıklı olarak münazaranın edebiyat dışı kullanımından bahsedilmişti. Edebî bir tür olarak tanımlamak gerekirse, “münazara, birbiriyle ilgili, çoğu kez de karşıt iki ya da daha çok nesne ya da kavramın kişileştirilip (teşhis) zebân-ı hâl ile konuşturulması (intak) yoluyla oluşan yazı türüdür” (Tezcan, 1983, s. 49) diyebiliriz. Mehmet Aça, Haluk Gökalp ve İsa Kocakaplan da *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi* adlı eserlerinde Tezcan’ın tanımında olduğu gibi cansız varlık ve nesnelere münazaralarında teşhis ve intakın önemine değinmişlerdir: “Çeşitli görüşleri temsil eden canlı-cansız varlık ve kavramların atışmalarına dayalı münazaralar teşhis ve intak temeline oturmuştur.” (2009, s. 371). Ayrıca “münazaralarda karşıt görüşten akla gelebilecek her türden varlık, kavram ve grup arasındaki fikir çatışmaları diyaloglar vasıtasıyla dile getirilir, bu nedenle münazaralar karşılıklı konuşma temeline dayanır” (Aça vd, 2009, s.371). Fatma Büyükkarcı Yılmaz ise “çiçekler, hayvanlar, şehirler, eşya ve benzeri arasındaki üstünlük tartışmalarına yer veren eserlere münazara adı verilir.” (2013, s. 681) şeklinde yaptığı tanımla münazaralarda

yine vazgeçilmez bir unsur olan “üstünlük mücadelesini” ön plana çıkarmıştır.

Yukarıdaki tanım ve açıklamalardan yola çıkarak ve münazaranın kavramsal olarak taşıdığı manayı da göz önünde bulundurduğumuzda edebî bir tür olarak özelliklerini maddeler hâlinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Karşılıklı konuşma esasına dayandığı için münazarada en az iki taraf bulunur.
2. Tarafların insan değil de hayvan, cansız nesne ya da varlık olduğu münazaralarda teşhis ve intak sanatına başvurulur.
3. Münazarada taraflar üstünlük mücadelesine girişirler.
4. Münazarada öne sürülen iddialar deliller kullanılarak desteklenir.
5. Münazaralar, münazırların birbirlerine hasmâne tarzda karşılık verebildikleri kavgayı andıran tartışmalardır.⁵

1.2.4 *Eser-i Memdûh* ve münazara türü

M. Fatih Köksal, Türk edebiyatında tespit edilmiş münazaraları sıralarken Memduh Paşa'nın *Eser-i Memdûh*'unu da zikreder (2006, s. 581). Müjgan Çakır da bu eserin “kalem ve kılıcın münazarası mahiyetinde” olduğunu söylemiştir (2010, s. 710).

Memduh Paşa'nın eserin mukaddimesinde Celâleddin Devvânî'nin *er-Risâletü'l-kalemiyye*'si ve Şaban-zâde Mehmed Muhteşem'in *Münazara-i Seyf ü Kalem*'ini zikretmesi, kalemin seyf üstüne rüçhanını yani üstünlüğünü tayin ve tebeyyün için yazdığını söylemesi (s. 6-7)⁶ eserin münazara türü içerisinde değerlendirilmesine zemin hazırlamış olmalıdır. Ayrıca, Memduh Paşa'nın kendi eserinden bahsederken

⁵ Münazaraların genel özellikleri sıralanırken Şeyma Benli'nin tezinde belirttiği özelliklerden de yararlanılmıştır. Bu tez ve ilgili kısım için bkz. Şeyma Benli, *Klasik Türk Edebiyatında Münazara*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2019, s. 320-325.

⁶ Bu şekilde yalnızca sayfa numarası olarak verilmiş kısımlar, *Eser-i Memdûh*'taki sayfa numaralarını göstermektedir.

kullandığı “(seyf ü kalem) münâzarasına dâir (*Eser-i Memdûh*) nâmiyle yazdığım risâlede” (Özgül, 2012, s. 140) şeklindeki ifadeden anlaşıldığına göre, müellifin kendisi de *Eser-i Memdûh*’un kalem-kılıç münazarasına dair olduğunu düşünmektedir.

Ancak, *Eser-i Memdûh*’un içeriğiyle yukarıda açıklanan münazaraların özellikleri karşılaştırıldığında temel bir farklılık göze çarpmaktadır. Bu eserde münazaranın olmazsa olmazı olarak nitelendirilen diyalog ve karşılıklı konuşma yer almaz. Eserdeki cansız iki nesne kalem ve kılıç kıyaslanarak ayetler, hadisler ve çeşitli delillerle kalemle mücadele etmenin kılıçla mücadeleden üstünlüğü ortaya atılsa da bu iki tarafın mücadelesinde teşhis ve intak sanatından yararlanılmamış, taraflar karşılıklı konuşma, diyalog halinde kendilerini ifade etmemişlerdir. Bu durum eserden alıntılanan aşağıdaki örneklerde açıkça görülmektedir:

“Ḥavl-i levḥ-i maḥfûzda ḥâmil-i ism-i a‘zam resûl-i muḥterem olduğunda degil tîğ-i cānistān Mirrîḥ-i âteş-feşān bile sūde-i seng-i fesān-ı çarḥ-ı gerdān olmadığından (الفضل المتقدم)⁷ ḥuccet-i bâliğasıyla ḳalemi seyfe tercîḥ elzem[dir]” (s. 8-9).

“Zîrâ devr-i Selîm Ḥānîde her ne ḳadar seyf saṭvet-i selâsil-bend-i riḳâb-ı aşḫâb-ı şekâvet ise ḳalem daḥi andan ziyâde ḥâdim-i muḳaddem-i erbâb-ı kemâl olduğundan râyet-i nuşret ekşer eyâdî-i ehl-i ma‘rifetde şuḳḳa-perdâz-ı rûzgâr ve ḳadr-i ‘ilm-i ‘âlemden berter tütulup efkâr-ı milliyye-i ‘aşra maḥşûş terbiye-i ‘ilmiyyeden ḥişşedâr idi” (s. 24).

“Ḥaḳḳâ ki ḥışn-ı ḥaşîn-i devlet ve medâr-ı ḳuvvet-i millet ‘add etdigimiz nizâmât-ı esâsiyyeniñ merkez-i maṭlûba ḳalemle mevşûl ve idâre-i mehâmm-ı her devletde politika-şinâsân ‘uhdelerine muḥavvel bulunduğundan erbâb-ı ḳalemi seyfiyyeye tercîḥ [elzemdir]” (s. 26).

⁷ Fazilet önde gelenlerindir.

Münazara türünün özellikleri göz önüne alınarak alıntılardaki cümleler incelendiğinde, *Eser-i Memdûh*'u münazara türünde bir eser olarak kabul etmek yerine tarafların yazar tarafından karşılaştırılıp değerlendirildiği bir eser olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Paşa'nın eserlerini sayarken Mahmut Kemal İnal, *Eser-i Memdûh* için yalnızca "kalemin kılıca rüçhânına dairdir" (1938, s. 918) diyerek herhangi bir tür tanımlaması yapmamıştır. Selim Aslantaş da yalnızca eserin edebî bir mahiyeti olup konusunun kalemin kılıca üstünlüğü olduğu, Paşa'nın fikirlerini desteklemek için ayet ve hadislerden faydalandığını ve kılıcın savaş alanındaki üstünlüğünün harp tekniğine bağlı olduğu üzerinde durarak tarihî olaylardan örnekler verdiğini dile getirmiştir (2001, s. 193). Şeyma Benli de tezinde *Eser-i Memdûh*'a "Literatürde Münazara Olduğu Belirtildiği Hâlde Münazara Olmayan Eserler" başlığı altında yer vererek bu eserin münazara değil, kalem ile kılıcın müellif tarafından yapılan bir mukayesesi olduğunu söylemiştir (2019, s. 311).

Sonuç olarak, *Eser-i Memdûh* münazaranın temelini oluşturan karşılıklı konuşma ve diyalog özelliğini karşılamadığı için münazara türü içerisinde yer almamalıdır. Eser, yalnızca müellifin kalem ve kılıca dair görüşlerini paylaştığı edebî mahiyete sahip bir mukayese niteliğindedir.

BÖLÜM 2

ESER-İ MEMDÛH

2.1 Kalem-kılıç anlatıları

2.1.1 Kalem

Yazı yazmaya yarayan aleti ifade etmek için kullanılan “kalem” kelimesi, Yunancada “sulak yerde yetişen kamış, hasır otu, Hint kamışı” manalarına gelen “kalamos” ile Latince “kalamus”tan Arapçaya geçmiştir, Türkçede kalemi ifade etmek için Farsça “kilk” ve “hâme” kelimeleri de kullanılmıştır (Derman, 2001, s. 245).

Kalem kelimesi yazı aleti anlamının yanı sıra Türkçede oldukça geniş ve farklı kullanım alanına sahiptir, bu kullanımlara örnek olarak şunları gösterebiliriz: Bir hesap, hesap cetveli veya bir hesap durumunun maddelerinden her biri; maden tahta veya taş üzerine oyma yapmak için kullanılan alet (marangoz kalemi, heykeltıraş kalemi vb.); dokuma üzerine boya ile nakış yapmaya yarayan tüy veya tahta alet; aşı maksadıyla kullanılan genç sürgün; çiçek aşısında kullanılan alet (aşı kalemi); eskiden resmi dairelerdeki yazı işleri kısmı (muhasabe kalemi, mektubî kalemi vb.); okun sap kısmı (Şengün, 2008, s. 733-734). Ayrıca hat sanatındaki yazı çeşitlerini (aklâm-ı sitte) karşılamak için de kullanılmıştır (Derman, 2001, s. 245). Kalem, dinî terminolojide ise “kâinatın başlangıcından kıyamete kadar meydana gelecek bütün nesne ve olayları kaydeden ilâhî kalem” şeklinde tanımlanmıştır (Yavuz, 2001, s. 243-244).

Kuran'da muhtelif dört sure ve ayette (Âl-i İmrân, 3/44; Lokmân, 31/27; Kalem, 68/1; Alâk 96/4) geçen kelime aynı zamanda bir sureye de ad olmuştur, Kalem suresi, “Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki” (68/1) sözleriyle başlamaktadır. Özellikle bu ayet kalemin, *Kuran*'da üzerine

yemin edilen bir varlık olması yönüyle İslam medeniyetinde değerli görülmesinde ve kalemle ilgili yazılan hemen her eserde iktibas yapılmasında etkili olmuştur. Yazı, icadıyla birlikte evvelki nesillerin bilgisinin kitaplar aracılığıyla aktarımına imkân tanınması ve böylelikle insanların ilim, eğitim ve bilgi sahibi olmasını kolaylaştırması yönüyle öneme sahiptir. Ayrıca farklı ayetlerde (Alak, 96/4; Ankebût, 29/48, Şûra 42/52) *Kuran*, insana kalemle yazmayı Allah'ın öğrettiğini bildirmiştir (Varışoğlu, 2008, s. 257). *Kuran*'da Allah'ın ilminin sonsuzluğu ve bunu anlatmanın imkânsızlığı vurgulanırken de ağaç-kalem ve deniz-mürekkep tasavvuruyla yazma eylemine değinilmiştir: “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir” (Lokmân, 31/27). Kehf suresi 109. ayette de kalem kelimesi geçmese de aynı husus dile getirilmiştir: “De ki: ‘Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi” (Kehf, 18/109).

Kalem kavramı ve yazmanın önemi hadislerde de çeşitli şekillerde geçmektedir. Rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber'e ondan işittiği hadisleri (sözleri) yazayım mı diye soran bir sahabe, Peygamber'den “Evet, yaz! Şüphesiz ki Allah, kalemle (yazı yazmayı) öğretmiştir” cevabını almıştır (Koçak, 2014, s. 313). Hz. Peygamber Miraç hadisesinden bahsederken de “kalemin cızırtılarını” işittiği ulvî bir yere çıktığını söylemiştir (Koçak, 2014 s. 304). Yine Hz. Muhammed bir hadisinde kalemden bahisle “Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmış ve artık bir daha yazmamak üzere kalem kurumuştur.” (Yavuz, 2001, s. 244) demektedir. Bu hadis kaynak alınarak İslam literatüründe kalem, levh-i mahfuzda

insanların kaderini yazan bir varlık olarak kabul edilmiştir. Bu düşünceye göre ilk olarak kalem yaratılmış ve “bütün nesne ve olaylara ilişkin ilahi ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitap” olan levh-i mahfuza insanların ecelleri, milletlerin akıbeti, yerde ve gökte küçük büyük ne varsa kaydetmiştir (Yavuz, 2003, s. 151). Türk İslam kültüründe insanın tecrübe edeceği olayları yazan bu araç “kudret kalemi” olarak adlandırılmıştır, İslam tasavvuf öğretisi de kalemi, varlığın özünü kâinata nakşeden bir araç olarak kabul etmiştir (Bülbül, 2011, s. 36).

Osmanlılar kalemi *Kuran* ve hadislerde geçmesi ve kaderle ilişkisi yönüyle kutsal bir varlık olarak algılamıştır. Kullanıldıkça ufalıp yarar sağlamayacak hale geldiğinde yere atılmaması ve orta yerde olmayan bir toprağa gömülmesi gelenek haline gelmiştir (Derman, 2001, s. 247). Kalem açıldığında çıkan, eskilerin “bürâde-i kalem” adını verdikleri parçalar ve talaşlara da aynı şekilde hürmet gösterilmiş hatta birçok hattat açtıkları kalemlerin artıklarını biriktirerek öldüklerinde gasil suyunun bunlarla ısıtılmasını vasiyet etmiştir (Derman, 2001, s. 247). Müstakimzade Süleyman Efendi’nin (ö. 1788) şu beyti kırıntılarının ayak altına dökülmemesi yönüyle kaleme duyulan hürmeti örnekler niteliktedir:

“Delîl-i izzet erbâb-ı hatta kâfidir,

Ki hurde-i kalemi zîr-i pâye dökmezler” (Şengül, 2008, s. 735-736).

Kalem, Türkçede yüklendiği geniş anlam çerçevesi yanında klasik Türk edebiyatının temel kaynaklarından *Kuran* ve hadislerde önemli bir yer etmesi ve kaderle ilişkisiyle divan şairleri, nâsirlar ve münşîlerin çokça yararlandıkları bir kelime olmuştur. Kalemin İslam kültüründeki yerinden ve özelliklerinden bahseden mensur ve manzum tarzda yazılmış eserler mevcuttur. “Kalem, şiirimizde düşünceleri kâğıda dökmesi, nüktesi, cızırtısı, iki dilliliği, sihri, fesahat vadisinin raks edeni ve sırdaş oluşu gibi yönleriyle ele alınmıştır. Aynı şekilde edebiyatımızda

'kalemiyye' kasideleri yazılmış, bu kasidelerin nesib bölümlerinde kalemden övgüyle söz edilmiştir (Bülbül, 2011, s. 37). Fuzûlî (ö. 1556), Helâkî (ö. 1572-1576 arası), Nâilî-i Kadîm (ö. 1666), Neşâtî (ö. 1674), Nazîr İbrahim (ö. 1774), Hikmetî-i Uşşâkî (ö. ?) kalem kasidesi yazan başlıca şairlerdir. Fasih Ahmed Dede (ö. 1699) ve Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487) ise kalemin özelliklerinden bahsettikleri eserlerini mesnevi formunda vermişlerdir, Neşâtî de "kalem kasidesi" yanında mesnevi şeklinde "kalemiyye" yazmıştır (Şengün, 2008, s. 740-741).

Mensur tarzda "er-risaletü'l-kalemiyye" başlığıyla yazılan eserlerde ayetler ve hadislerden alıntılarla kalem övülmekte ve özelliklerinden bahsedilmekte, inşa üslubuyla yazılan kalem risalelerinde münşiler karmaşık metaforlar kullanarak edebi hünerlerini sergilemektedir (Atiyas, 2017, s. 132). Bu nedenle, kalem risalelerinin lugat, sarf, nahiv, belagat, iştikak, tefsir, hadis, siyer gibi birçok İslamî ilimle ilişkili olduğunu söylemek gerekir. Genellikle Arap müellifler tarafından yazılmışsa da Türk edebiyatında Ganizade Nadirî (ö. 1627), Kınalızade Ali Çelebi (ö. 1572), Tursunzade Abdullah Feyzî el-Üsküdarî (ö. 1610), Lütfî Beyzade (ö. 1587-1588) ve Nimetullah b. Osman el-Honazî (ö. ?) tarafından yazılmış "er-risaletü'l-kalemiyye"ler de mevcuttur (Şengün, 2008, s. 739). Arapça yazılan "er-risaletü'l-kalemiyye"lerden özellikle Celaleddin Devvanî'nin (ö. 1502) eseri Türk edebiyatındakilere kaynak teşkil etmesi, kendisinden sonra bu konuda yazılan risâlelere model olması yönüyle ayrı bir öneme sahiptir (Atiyas, 2017, s. 132). Memduh Paşa da *Eser-i Memdûh*'un mukaddimesinde Devvanî'nin *Er-Risâletü'l-Kalemiyye*'sinden bahsetmiştir.

Eserin sonlarında Akkoyunlu hükümdarı Yakup Han'ın methedilmesinden yola çıkılarak bu sultanın hükmettiği 1478-1490 yılları arasında yazıldığı düşünülen (Anay, 1994, s. 150) bu risaleye Devvanî, "Nûn, andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki" (Kalem, 68/1), "bu bir öğüttür" (İnsân, 76/29), "bunda nice ibretler

vardır” (Bakara, 2/164; Ra’d, 13/4; Nahl, 16/12, 67; Ankebût, 29/35; Rûm, 30/24; Câsiye, 45/5) şeklinde ayetlerden iktibasla başlamaktadır.⁸ Ardından, müellif, kim olduğunu belirtmediği birinin kalemin vasıflarını sorması üzerine söylediklerini dinlemesini söyler: “Ey yetenekte üstün olan kimse! Bana kâmiş kalemin vasfından sordun, o halde sana okunanı dinle. ‘(Ey Muhammed!) Bunlar, sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir’ (Âl-i İmrân , 3/44; Hûd, 11/100; Yûsuf, 12/102)” (v. 1).

Eserde kalemin vasıfları anlatılırken ayetlerle birlikte peygamber kıssalarından ve İslamî anekdotlardan çokça yararlanılmıştır. Bu bağlamda, Ashâb-ı Kehf’in mağaraya sığınması, Hz. Musa’nın Tûr Dağında Allah’la konuşması, Hz. Yunus’un balığın karnına düşmesi, Hz. Muhammed’in göğe yükselerek “sidretü’l-müntehâ”ya ulaşması ve kalemin cızırtısını duyması öne çıkan bazı anekdotlardır.

2.1.2 Kılıç

Nebi Bozkurt’un verdiği bilgilere göre, eski Türkçe döneminden beri kullanılan “kılıç” kelimesi Türk lehçelerinin genelinde “kılıç” olarak kullanılırken, nadiren “kılınç, kilic, kilis, kiliş” şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Osmanlıcada kılıcı karşılamak için Arapçada kök itibarıyla “helak etmek” anlamı bulunan “seyf” ve Farsça “şemşir” ve “tiğ” kelimeleri de kullanılırdı. Kılıç, eski çağlardan beri doğu kültüründe de batı kültüründe de kahramanlığın, bağımsızlığın ve gücün sembolü kabul edilmiş ve soylular, rütbeli askerler ve kumandanlar üzerinde taşınmıştır. *Eski Ahit* ve *Yeni Ahit*’in farklı bölümlerinde kılıç çok sefer geçmesine rağmen *Kuran*’da kılıçla yapılabilecek eylemler geçse de kelime olarak yer almamıştır. Öte yandan Hz. Muhammed’in çoğu savaşlarda kazanılmış ve özelliklerine ya da yapıldığı yerlere

⁸ Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Aşir Efendi Koleksiyonunda 34Sü-Aşir 459/1 demirbaş nolu nüshadan yararlanılmıştır.

göre isimlendirilmiş dokuz kılıcı bulunması, “Ben kılıç peygamberiyim” ve “Cennet kılıçların gölgesindedir” hadisleri, İslam kültüründe kılıcın değerini ve önemini göstermektedir. İslam kültüründe, özellikle Osmanlılarda bu hadislerin etkisiyle kılıca büyük hürmet gösterilmiştir. Kılıç kuşanma törenleri de padişahların tahta çıkışlarında elzem bir saray geleneği haline gelmiştir. Kılıç yalnız silah aleti olmakla kalmamış aynı zamanda anlamlı bir hediye olarak da kullanılmıştır. Sultanlar, namlusu altın, gümüş ve kakmalarla süslü, üzerine saadet ve zafer dilekleri, kelime-i tevhid, ayet ve hadislerin işlendiği bir kılıcı, mülkî ve askerî amirlere yetkilerinin ve güçlerinin simgesi olarak hediye etmişlerdir (2002, s. 405-407).

Tıpkı kalem risaleleri gibi kılıcın özelliklerinin anlatıldığı ve övüldüğü “risale-i seyfiyye” ismini taşıyan eserler mevcuttur. “Risale-i seyfiyye”ler, “risaletü’l-kalemiyye” yazan aynı grup yazarlar tarafından kaleme alınmıştır, Muhammed Mecdî el-Edirnevî (ö. 1591) ve Ahmed Efendi el-Fevrî’nin (ö. 1571) Arapça kaleme almış oldukları *Risâle-i Seyfiyye* ismini taşıyan eserler bunlardan bazılarıdır (Atiyas, 2017, s. 131-132). Kınalızade Ali Çelebi (ö. 1572) de *Risâletü’s-Seyfiyye*’siyle bu tarzda eser veren şairlerden biridir. Kalem redifli kasideler yani kalemiyeler gibi kılıç redifli bir kaside bulunmamakla beraber “kalem ve kılıç” redifli kasideler mevcuttur. “Kalem ve kılıç kavramları kasidelerde zaman zaman bir arada kullanılmış ve bu iki sözcük bir yandan memdûhun ilmî yönünü ve yöneticilik yeteneğini ortaya koyarken diğer yandan askerî gücüne vurgu yapmıştır” (Varışoğlu, 2008, s. 258). Bu kasidelerin bir örneği olarak Antep’li Aynî (ö. 1837) kalemiyyesinde, diğer kalemiyye şairlerinden farklı olarak kalemle birlikte kılıç anlamındaki seyfin de özelliklerini anlatarak “seyf ü kalem” redifini kullanmayı tercih etmiştir, bu eserde “adeta Osmanlı Devleti’nin bir kalem ve kılıç medeniyeti oluşturduğu düşüncesi, şiirin tamamına hâkim olmuştur. Şiirin genelinde anlatılan

düşünce, kalemin dini; kılıcın devleti temsil etmesi düşüncesidir. Hemen her beyitte kullanılan ‘din ü devlet’ ifadesi kalem ve kılıcın remzi olmuştur” (Şengün, 2008, s. 743).

2.1.3 Bir sembol olarak kalem ve kılıç

Yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere bu iki unsur kasidelerde din ve devlet temsiliyle birlikte övülen kişinin ilmî-idareci yönünü ve askerî gücünü sembolize etmiştir. Bunlar yanında, kalem ve kılıç, İslam dünyasında dokuzuncu yüzyıldan itibaren devletin askeri ve sivil kolunu temsil eden bir sembol olmuştur ve ikisi arasında varsayılan rekabet ve gerginlik Osmanlı edebiyatının önemli bir ögesi haline gelmiştir (Atiyas, 2017, s. 115). Osmanlı siyasi terminolojisinde, kılıç ehlini (seyfiye) yeniçeriler ve sipahiler arasından politik güce erişenler oluştururken; kalem ehlini (kalemiye) imparatorluğun dinî ve bürokratik kademelerinde yer etmiş medrese eğitilmiş ilim adamları (ulema) ve bürokratlar (kâtipler, nişancı, defterdar) oluşturmaktadır (Atiyas, 2017, s. 115). Kanunî Sultan Süleyman döneminde bürokraside kurumların uzmanlaşmasına yönelik atılan adımlarla maliye ve divan kalemleri ayrılmış, 16. yüzyıl sonlandırılan itibaren devlet sisteminde etkili olacak kalemiye mensupları ön plana çıkmış ve ilk defa 16. yüzyıldan sonra Divân-ı Hümayun, hazine ve defterhane görevlileri “kalemiye erbabı” şeklinde tanımlanmış, 18. yüzyıla gelindiğinde ise kalemiye, yönetici sınıfın önemli bir kısmını oluşturmuştur (İpşirli, 2001 s. 248).

Kalem ve kılıç münazaralarının alegorik dünyasında, taraflar hükümdara en yakın siyasi makamda olmak için yarışır, Osmanlı bağlamında değerlendirildiğinde bu, münazaralarda tarafların sadrazamlık makamına geçmek için tartıştıkları anlamına gelmektedir (Atiyas, 2017, s. 116). Kalem ve kılıcın temsil

ettikleri sınıflar olan kalemiye ve seyfiye açısından bakılacak olursa, 17. yüzyıl sonlarında Râmi Mehmet Paşa'nın (ö. 1706) reisülküttap sıfatıyla delege olarak Karlofça müzakerelerine katılıp başarılı bir iş çıkardıktan sonra sadrazamlığa yükselerek kalemiyeyle seyfiyeyi eşit düzeye getiren başarısı bir dönüm noktasıdır, seyfiye ricâlinin elindeki sadrazamlık yolu böylelikle kalemiye ricâline de açılmıştır (İpşirli, 2001 s. 248).

Eser-i Memdûh'unda Memduh Paşa, kalem ve kılıcı, kalemiye ve seyfiye sınıfını temsil eden bir sembol düzeyinde bırakmakla kalmamış, açık bir şekilde kalem erbabının seyfiyeden üstün olduğunu dile getirmiştir:

Ḥaḳḳā ki ḥıṣn-ı ḥaṣn-i devlet ve medār-ı kuvvet-i millet 'add etdigimiz nizāmāt-ı esāsiyyeniñ merkez-i maṭlūba kalemle mevşūl ve idāre-i mehāmm her devletde politika-şināsān 'uhdelerine muḥavvel bulunduğundan erbāb-ı kalemi seyfiyyeye tercīḥ ve kılıcıla dāḥil-i dā'ire-i muşāfāt olmayan ahālī-i memālik bir ḥüsn-i ta'bir ile şāh-rāh-ı müsālemet ve ḥayr-ḥ'āhiye sālīk olacakları salṭanat-ı seniyye ile İngiltere devleti beyninde te'essüs eden da'ā'im ü fāḳ ve 'alā'im-i ittifāḳ delā'ileyle müşbet bulunmağın dībāc-ı dībāce-i efkār-i tezyīn ve tevşīḥ ahrādır. (...) Şu esās-ı metini sāḥa-ı efkār-ı düveliyyeye vaż' eden yine himmet-i kalemiyyedir. Yoksa kuvve-i seyfiyyemiz iki devleti 'arşa-ı heycāya sevḳ edebilir miydi? Artık keskin kalemle keskin kılıcın te'siri şerḥ ve erbāb-ı mu'ārīza cerḥ olundu. Şeh-süvār-ı mızmār şevket-i tige bedel bir kalemlile ile daḥi ḥaşmını nigün-sār-ı zemīn-i idbār ve ḥaybet eder. (s. 26-27)

Memduh Paşa'ya göre devletlerin sağlam kalesi ve kuvvetli bir milletin dayanağı kabul edilen temel kurallar istenen noktaya kalemle ulaştığından ve her devletin önemli idari işleri politika bilenlerin sorumluluğuna yüklendiğinden kalem erbabı kılıç ehlinden üstündür. Kılıçla dostluk dairesine dāhil edilemeyen ülkeler ahalilerinin de bir "ḥüsn-i tabir" yani güzel bir ifadeyle barış ve iyilik yoluna girmeleri mümkündür. Alanında usta olduktan sonra kılıcın ululuğu karşısında bir tek kalemlile bile düşmanını ümitsiz kılıp talihini baş aşağı etmeye yeter.

Memduh Paşa'nın bizzat kendisi kalemiye sınıfına mensup bir şahıstır. On beş yaşında Hâriciye Nezâreti mektûbî kaleminde başladığı memuriyet hayatının

Mâbeyn Kitâbeti ve Âmedî Kalemi'nde devam ettiği, ardından da Maârif Nezâreti mektupçuluğu, Sadâret mektupçuluğu, Mâliye Nezâreti mektupçuluğu görevlerinde bulunduğu hatırlanacak olursa kalemle ne kadar içli dışlı olduğu görülecektir. Bütün bunlarla birlikte düşünüldüğünde Paşa, *Eser-i Memdûh* aracılığıyla siyasi duruşunu sergileyerek sultanın en yakınındaki kişinin kendi sınıfından olmasının daha faydalı olacağını göstermeye çalışmıştır, diyebiliriz.

2.1.4 Kalem ve kılıç münazaraları

Eser-i Memdûh münazara türü içerisine dâhil edilemeyecek olsa da muhtevasının kalem-kılıç münazaralarında kullanılan unsurlarla birçok ortaklık barındırması ve mukaddimesinde Şabanzâde Mehmed Muhteşem'in (ö. 1708) *Münazara-i Seyf ü Kalem*'inden bahsedilerek alıntılar yapılması, eserin daha iyi anlaşılabilmesi için böyle bir başlık açılmasını gerektirmiştir.

Kalem ve kılıç münazaraları ilk olarak Arap edebiyatında ardından İran edebiyatı ve Türk edebiyatında görülmüştür. Arap edebiyatındaki örnekler şu şekildedir: Ebû Hafs(ö. ?) *Müfâharetü's-Seyfi ve'l-Kalem*, İbn Bürd (ö. 1054) *Müfâharetü's-Seyfi ve'l-Kalem*, Ali bin Hibetullah (ö. 1082) *Müfâharetü's-Seyfi ve'l-Kalem*, İbn Nübâte el-Mısırî (ö. 1366) *el-Müfâhere beyne's-Seyf ve'l-Kalem*, İbn Makûlâ(ö. 1082'den sonra) *Müfâharetü'l-Kalem ve's Seyf ve'd-Dînâr*. Son eser, üç münazırın olması yönüyle kalem-kılıç münazaraları geleneğinde ilgi çekicidir (Benli, 2019, s. 32-37).

İran edebiyatında yazılmış kalem ve kılıç münazaraları ise şöyle sıralanabilir: Mesûd-ı Kumnî (ö. 1485) *Münazara-i Tiğ ü Kalem* (Mahzen-i Me'ânî), Şerefüddin Abdullah (ö.1264?) *Münazara-i Şemşîr ü Kalem*, Hâcû-yı Kirmânî (ö. 1352) *Münazara-i Tiğ ü Kalem*, Ebu'l-berekât Münîr-i Lahurî (ö. 1644) *Münazara-i Tiğ ü*

Kalem, Muizzî (ö. 1147) *Münazara-i Tîğ ü Kalem*, müellifi meçhul *Münazara-i Şimşîr ü Kalem* (Sefîne-i Tebrîz içinde) (Benli, 2019, s. 37-44).

Türk edebiyatında ise kalem ve kılıç münazaralarının ilk örneği 14. yüzyılda Ahmedî'nin (ö. 1413) *Dîvân*'ındaki Kasîde fî Bahsi's-Seyf ve'l-Kalem'dir. Ancak münazara şeklinde olmasa da kalem ve kılıç, Türk edebiyatında ilk defa 11. yüzyıl Karahanlı Türklerinden Yusuf Has Hacip'in (ö. 1070) *Kutadgu Bilig* adlı eserinde karşılaştırılmıştır:

Kılıç birle alsa bolur terk ilig

Kalem bolmagnınça basumaz elig (b. 2426)

(Bir memleketi kılıç ile derhal ele geçirmek mümkündür; fakat kalem olmayınca, insan onu elinde tutamaz.)

Kılıç birle tutlur kalı tutsa il

Kalem birle baslur kalı bassa il (b. 2711)

(Eğer memleket tutulursa, kılıç ile tutulur, eğer memlekete hükmetmek icap ederse kalem ile edilir.)

Kılıç kan tamuzsa begi il alır

Kalemde kara tamsa altun kelir (b. 2715)

(Kılıç kan damlatırsa, memleket alır; kalemden mürekkep damlarsa, altın gelir.)

(Kocasavaş, 2006, s. 66).

Kutadgu Bilig'de yukarıdaki beyitlerde geçen ülkelerin kılıçla fethedilse de elde tutmanın ve oraya hükmetmenin kalemlle mümkün olduğu düşüncesi Türk edebiyatındaki münazaralarda ve *Eser-i Memdûh*'ta kullanılmıştır. Ayrıca *Kutadgu Bilig*'in 2698 ve 2699. beyitlerinde (Kocasavaş, 2006, s. 66) Yusuf Has Hacip, âlimlerin ve yazı yazarların eserlerini yazmamış olmaları hâlinde hikmet ve

bilgilerin öğrenilemeyeceği ve geçmişte yaşayanlardan haberdar olunamayacağı düşüncesiyle yine kalem ve yazıdan övgüyle bahsetmiştir.

Türk edebiyatında kalem ve kılıcın münazara ettikleri ilk örnek ise Ahmedî'nin *Kasîde fî Bahsi's-Seyf ve'l-Kalem*'idir, divan şiirinin kurucusu kabul edilen Ahmedî'nin bu kasidesi aruzun “fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilâtün/ fâ'ilün kalıbıyla yazılmıştır ve kasidede münazırların “Pes kılıç dedi” “Pes kalem dedi” söyleyişyle “dedi” tarzında iddialarını öne sürmeleri sağlanmıştır (Kadıoğlu, 2011, s. 166-167). Münazarada taraflar ayetlerden de delil göstererek kendi üstünlüklerini ispata girişmişlerdir. Kılıç, demirde insanlar için faydalar olduğunu belirten Hadîd (57/25) suresindeki ayeti örnek gösterirken Kalem, “Nûn, kaleme ve yazdıklarına andolsun ki” (Kalem, 68/1) ayetiyle cevap vermiş; kılıç, sultanlara kemer olduğu, yeryüzünün kendisiyle lale renkli olduğu, memleketler fethettiği, sayısız kahramanlığı olduğu gibi iddialarla övünürken Kalem, memleketlerin devamlılığını sağladığını, levh-i mahfuzu yazdığını, belagat sahibi olduğunu dile getirmiş, taraflar üstünlük mücadelesinde yenişemeyince Padişah'ın huzuruna varmışlar, Padişah'ın girenlere, “Çün benümsüz arañuzda olmasun bu gîr ü dâr” (Kadıoğlu, 2011, s. 171) cevabını vermesiyle münazara bir taraf galip ilan edilmeden sonlanmıştı.

Ahmedî'den sonra 15. yüzyılda Firdevsî-i Rûmî'nin (ö. ?) *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'i Türkçe yazılmış ikinci kalem-kılıç münazarasıdır. Tanyıldız, *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'in içerisinde manzum parçalar da bulunan mensur bir eser olduğunu, mukaddimesindeki tevhîd, naat, sebab-i telîf ve Sultan II. Beyazıt'ın övüldüğü methiye bölümlerinin ardından asıl konunun işlendiği kısma geçildiğini belirtir. Hâtîme bölümüyle de eser sonlandırılır. Münazara, cinlerin, insanların, ifritlerin, devlerin, vahşi hayvanların, sürüngenlerin, kuşların, her cinsten yüz yirmi dört çeşit varlığın hazır bulunduğu Süleyman bin Davud'un divanında gerçekleşir. Kalem ehli,

yol gösterici, ihtiyatlı kâtip Nâsir bin Feylesof ve pehlivanlığıyla doğuya ve batıya nam salmış kılıç ehli Ra'd bin Berk divan sadrında yani Süleyman Peygamber'in en yakınında kimin oturacağı konusunda ihtilafa düşerler ve münazaraya başlarlar. Süleyman Peygamber hangisini yakınına alıp vezirlik vereceğine karar veremeyince birden kâtibin sarığındaki kalem ve pehlivanın belindeki kılıç hal diliyle atışmaya başlar. Ayet ve hadislerden de yararlanarak kendi üstünlüklerini dile getirirler. Münazarayı tebessümle seyreden Hz. Süleyman, kalem ve kılıcın da önemli olduğunu kılıçla fethedilen ülkelerin kalemle yönetildiğini, memleketin kalemsiz saltanatın da kılıçsız olamayacağını, din ve devletin kılıçla sabitleştiğini söyleyerek bir tarafı galip ilan etmeden orta yolu bulmuştur. Hâtîme bölümünde müellif karakterlerin neyi sembolize ettiğini açıklar. Divan, herkesin toplanacağı ahireti, Süleyman Peygamber ruhu, kalem aklı, kılıç gönlü temsil etmektedir. Ruh için akıl da gönül de önemlidir (2005, s. 83-132).

Diğer münazara 16. yüzyıl şairlerinden Bağdatlı Hızrî'nin II. Selim'e sunduğu, 971 beyitten oluşan mesnevi formundaki eseri *Münâzara-i Tîğ ü Kalem*'dir. Benli, Hızrî'nin münazarasının kurgusu itibariyle dikkat çekici bir eser olduğunu belirtir. Eserde Kalem cennete benzer bir ormanda, Kılıç da altınla, mücevherlerle dolu, başı bulutlara değen bir maden dağında hükümdardır. Eserde münazırların kendi isimleriyle ilişkili kavramlardan teşhis olunmuş yardımcıları vardır. Kâğıt, Kalem'in yardımcısı, Hançer, Teber, Keman ve Tîr de Kılıç'ın/Tîğ'in yardımcılarıdır. Kılıç, ordusunun güçlü olmasıyla övünerek Kalem'i zor durumda bırakacağını söyler. Ne yapacağını bilemediği esnada rüyasında akıl ile devletin münazara ettiğini ve sonunda devletin öfkelenerek aklın idamına karar verdiğini gören Kalem, akılla kendisini, Tîğ'le de devleti özdeşleştirip savaşmasının iyi olmayacağı çıkarımında bulunarak Tîğ'in hükümdar, kendisinin de yardımcı, rehber,

dost olmasını teklif eder. Sonrasında bu şekilde ortak hareket ederler (2019, s. 151-154).

Ardından 17. yüzyılda yazılmış, Şabanzâde Mehmed Muhteşem'e ait *Münâzara-i Tîğ ü Kalem* isimli eser gelmektedir. Bu münazaradan *Eser-i Memdûh*'un mukaddimesinde bahsedilmiş ve alıntı yapılmıştır. Öngören'e göre, Şabanzade aslen Bosnalı olup İstanbul'da doğmuştur ve amcası kazasker Şaban Efendi'nin yanında yetiştiğinden dolayı Şabanzade olarak bilinmiş, "muhteşem" lakabıyla anılmıştır. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, ardından farklı illerde kadılık görevlerinde bulunmuş ve ilmiye sınıfının en yüksek rütbelerinden olan Anadolu kazaskerliği görevine getirilmiştir (2003, s. 457). Atiyas'ın belirttiğine göre, inşa üslubunun bir örneği olan *Münâzara-i Tîğ ü Kalem*'de tevhid, naat, II. Mustafa'nın övüldüğü methiye ve sebeb-i telif bölümlerinden sonra münazaranın yer aldığı asıl bölüm gelir. Münazara Kalem ve Tîğ'in dünyadaki önem, yaratılış sırası, hakikatle ilişki ve nesep açısından birbirlerine yönelik iddialarla başlamaktadır. Dünyada düzeni sağlamakla övünen Kalem, yokluğu halinde her meselenin sıır olarak kalacağını iddia eder. Ne *Kuran* ne de hadisler yayılır, tefsirler yapılamaz, Peygamber'in rivayetleri insanlara aktarılamazdı. Kalem, temel niteliğinin "nakl" olduğunu vurgularken Tîğ, onu koruması gereken sıırları ifşa etmekle itham eder. Kalem üstad-ı kâmil olduğunu, lisanıyla cevher saçtığını ve dilinin marifet hazinesinin kilidi olduğunu söyler. Kılıçsa kalemin diliyle başa çıkmanın imkânsız olduğunu, onun muhalifliğinin hileli olduğunu söyler. Münazarada Kılıç'ın özelliklerinin Kalem kadar çeşitli sunulmadığı görülür. Çoğunlukla Kalem'e cevap veren ve ötesine geçmeyen pozisyonda formüle edilmiştir. Münazara ilerledikçe tarafların hasmâne tavrı daha da sert bir hâl almaktadır. Kalem'e göre Kılıç insanların kalplerine fitne ve fesat yayan, masumların kanını dökmekten

vazgeçmeyen, şiddetten utanmayan ve musibetlere sebep olan biridir: “Sen bir beliyye-i ‘amme-i musibet-i tâmmesin. Bed-kirdâr u dil-âzârsın. Şürûr-ı nüfûs ile mütesaddî olduğun umûr sebep-i nüfûr-i dil-i cumhûrdur. Gâyet gazûbsun. Anıncün ma’yûbsun. Katl-i halkdan hergiz girîzin hûn u nâ-hakkdan perhîzin yokdur” (2017, 126). Taraflar münazara etmekten yorulup yenişemeyince mesele Akl’ın mahkemesine taşınır, Akl ikisinin de değerli olduğunu, Kılıç’ın tehlike zamanlarında, kaleminse barış zamanlarında önemli olduğunu ifade eder, ancak Kılıç yalnızca seferde elzemken Kalem hem seferde hem barışta elzem olduğu için daha üstündür, barış zamanları daha fazladır ve Kalem halk arasında düzeni sağlar, bilgiyi geleceğe taşır (Atiyas, 2017, s. 121-128).

Cemal Efendi’nin 19. yüzyılda kaleme aldığı *Muhâverât-ı Seyf ü Kalem*’i de bu konuda yazılmış Türkçe münazaralardan biridir. Ülken, muhavere başlığı taşıyan edebî münazaralardan olan bu eserin sekiz sayfadan müteşekkil bir risale olduğunu belirtir. Temelinde “sen ... (sın), ben ise ... (y)ım” yapısıyla “sen-ben” karşılaştırması üzerine kurulu münazaranın şahıs kadrosunu Kalem, Seyf ve hakem olarak bulunan Akl-ı selîm oluşturmaktadır (2017, s. 277-279). Ülken’in incelemesine göre inşa üslubuyla yazılan münazarada taraflar yenişemeyince Akl-ı selîmin yanına giderler. Akl-ı selîm, Kalem’in ilk yaratıldığını, faziletlerinin sonsuz olduğunu söyleyerek Kılıç’a Kalem’den üstün olamayacağını, dolayısıyla kavgayı ve mücadeleyi bırakmalarını söyler ve “sulh hükümlerin efendisidir” diyerek tarafları barıştırır. Münazara bir kazanan olmadan sonlansa da zımnî olarak kalemin galip ilan edildiği söylenebilir. Cemal Efendi’nin bizzat kendisinin kâtip olması, metinde kılıcı daha da dezavantajlı duruma sokmakta, kalem kılıca göre daha uzun söz söylemekte, manzum kısımlarda yalnızca kalem övülmektedir. Bütün bunlar münazarada kalemin imtiyazlı olduğunun ve zımnî olarak galip ilan edildiğinin işaretleridir (2017, s. 280).

Bir diğerk eser, Mehmed Bahâeddîn'in *Münâzara-i Seyf bâ-Kalem*'idir. 1920 yılında Amasya'da Sadâ-yı Millet Matbaasında basılmış münazara, Çakıcı'nın verdiği bilgilere göre mensur şekilde yazılmış yirmi sayfadan oluşan kısa bir eserdir. Münazarada Seyf ve Kalem altışar kez konuşmuş ve her konuşmalarından sonra müellifin anlamı pekiştirmek için metne dâhil ettiği beşer beyitlik manzum kısım yer almıştır. Hakem olarak bir kez de "Akıl" söz almıştır. Eser, 11. yüzyılda *Dîvânü Lügâti't Türk*'ten beri süregelen münazara geleneğinin 20. yüzyılda kaleme alınan bir örneği olması yönüyle dikkate değerdir (2010, s. 113-114). Münazarada Kalem ve Kılıç birbirlerine üstünlük sağlayamayınca Akıl'ın hakemliğine başvururlar. Akıl ikisinin özelliklerini saydıktan sonra "sizler yekdiğerinize lâzım-ı gayr-i mufârik ve yâr-ı gâr-ı muvâfıksınız" diyerek birbirlerinden ayrılmaları imkânsız ve birbirlerine uygun arkadaşlar olduklarını söyler, hakem olarak vardığı bu hükme razı olup olmadıklarını sormasıyla kalem ve kılıçtan olumlu yanıt almış, böylelikle kalem ve kılıç bir nam ile yad edilir olmuştur (Çakıcı, 2010, s. 129).

Bu eserler yanı sıra bir de müellifi meçhul *Muhâvere-i Seyf ü Kalem* adında bir eser bulunmaktadır. Benli'nin verdiği bilgilere göre 15 varaktan oluşan, talik hatla sekiz satır şeklinde mensur olarak kaleme alınan bu eserin sonundaki kayıttan 1875 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. Eserin çeviri yazılı metnine (2019, 375-383) ve modern Türkçe'ye aktarılmış hâline (2019, 384-390) tezinde yer veren Şeyma Benli, yaptığı incelemeler sonucu tek nüshası olan ve yazarına dair hiçbir kayıt bulunmayan bu metnin Şabanzade'nin münazarasının bir özeti olduğu kanısına varmıştır. *Muhâvere-i Seyf ü Kalem*, kurgusu, kahramanları, sunulan argümanları, sonlarda kalem ve kılıcın kısa cümlelerle kendilerini tanımlamaları, hakem olarak aklın seçilmesi ve gerekçesiyle beraber verilen hükme kadar Şabanzade'nin *Münâzara-i Tiğ ü Kalem*'iyle aynıdır (2019, s. 158-162).

Ayrıca Mehmet Köksal, Türk edebiyatındaki münazaralar arasında Naîmî-i Hamîdî'nin (ö. 16. yüzyıl başları) *Münâzara-i Seyf ü Kalem* adlı çalışmasını da saymaktadır (2006, s. 581). Kaynaklarda adı geçen bu münazara henüz bulunamamıştır. Yine Köksal'ın ve onunla birlikte İdris Kadioğlu'nun Türk edebiyatı içinde yer verdiği Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Seyf ü Kalem*'i ise dilinin Arapça olması nedeniyle, Türkçe yazılmış münazaralardan farklı konumlandırılması daha uygun olacaktır.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Türkçe kalem ve kılıç münazaralarında müellifler genel olarak inşâ üslubunu kullanmayı tercih etmiştir. Şabanzade'nin ve Cemal Efendi'nin münazaraları yanında müellifi meçhul eser de inşâ üslubuyla kaleme alınmıştır. Ahmedî, kaside formunu tercih ederken Hızrî de eserini mesnevi formunda yazmayı tercih etmiştir. Firdevsî-i Rûmî ve Mehmed Bahâeddin ise nazım-nesir karışık şekilde yazmışlardır.

Münazaralarda Hızrî hariç bütün müellifler sonucun belirlenmesi için hakem tayin etmişler ve çoğunlukla bu hakemi Akıl olarak belirlemişlerdir. Yalnızca Ahmedî ve Firdevsî-i Rûmî'de hakem padişaktır, bu padişah Firdevsî'de baştan beri münazarayı izleyen Süleyman Peygamberdir.

Münazaranın asıl meselesi olan üstünlük mücadelesine gelinecek olursa, yalnızca Hızrî'nin eserinde kazanan tarafın kılıç olduğu görülmektedir. Onda da kalem akıllı davranıp kendini helak olmaktan kurtarıp hükümdar olmasa da yardımcısı olarak iktidar elde etmeyi başarmıştır. Galip tarafın yer almadığı, iki tarafın eşit ilan edildiği münazaralar Ahmedî, Firdevsî ve Mehmed Bahâeddin'in elinden çıkmış olanlardır. 17. ve 19. yüzyıllar arasında yazılan, Şabanzade'ye, Cemal Efendi'ye ait münazaralarda ve müellifi meçhul münazarada kazanan taraf kalemdir. Bu durum, daha önce bahsedilen, bu yüzyıllarda kalemiye sınıfının güçlenmesiyle de

ilişkili olmalıdır. Ayrıca, Arapça kalem ve kılıç münazaraları üzerine değerlendirmeler yapan Gelder'in bahsettiği şöyle bir durum yer almaktadır: "Kalem ve kılıç arasındaki münazaralarda neredeyse diğer bütün münazaralarda görülmeyen temel bir dengesizlik veya eşitsizlik söz konusudur. Sadece etkili ve güzel konuştuğu için değil, metnin bizzat kendisi kalemin bir yaratısı olduğu için kılıç kalem karşısında daima dezavantajlı bir durumdadır" (Ülken, 2017, s. 280). Kılıç tarafındaki bu dezavantajın Türkçe münazaralara da yansıdığı yalnızca bir eserde galip ilan edilmesinden anlaşılmaktadır.

2.2 Eser hakkında

Mehmed Memduh Paşa tarafından yazılan *Eser-i Memdûh* arka kapağında yer alan bilgiye göre 6 Rebî'ü'l-evvel 1289 (m. 14 Mayıs 1872) tarihinde İstanbul'da Matbaa-ı Âmire'de basılmıştır. Esere geçmeden önce Memduh Paşa, Sâmi Paşa'nın (ö. 1882) kendisi için yazmış olduğu bir kıtaya ve Kastamonu valisi Pertev Paşa'nın (ö. 1873) takrîzine yer vermiştir. Eserin arka kapağında da satıldığı yerlerin belirtildiği "Şahhâflarda Hacı 'Akif Efendiniñ dükkânında Bâğçe kapısında Tönbekici Hasan Ağaniñ dükkânında" ifadesi yer almaktadır. Arka kapakta (behâsı) şeklinde bir ifade de yer almış ancak altındaki yazı ve rakamların üzeri silindiğinden okunması mümkün olmamıştır.⁹

Eser, inşa üslubu özellikleri taşımaktadır. Aliterasyon ve secilerle süslü uzun cümle kuruluşları, Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu nedeniyle inşa tarzında yazılan eserlere bir örnektir. Eserde şiir parçalarına da yer verilmiştir. Bu manzum kısımların anlatıda iki işlevi bulunmaktadır. Bunların ilki ifade edilen fikirlerin

⁹ *Eser-i Memdûh*'un Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde iki kopyası bulunmaktadır. Bu kopyalardan biri "0110261" demirbaş numarası ve "3486 SÖ 1289; 1872" yer numarasıyla, diğeri de "0128596" demirbaş numarası ve "21800 SÖ 1289; 1872" yer numarasıyla Seyfettin Özege koleksiyonunda yer almaktadır.

pekiştirilmesi ve anlatımın güçlendirilmesidir. Manzum kısımların yüklendiği bir diğer işlev de konular arasında geçiş sağlamaktır. Metinde yer alan manzum kısımlar muharririn kendisine ait parçalardan ve Şeyh Galip (ö. 1798), Nefi (ö. 1635), Ahmet İbn-i Kemalpaşazâde (ö. 1536), Koca Ragıp Paşa (ö. 1763) ve Nedim (ö. 1730) gibi şairlerin şiirlerinden müteşekkildir. Ayrıca Nizâmî (ö. 1209), Hâkânî (ö. 1199) ve Urfî (ö. 1591) gibi şairlerin Farsça şiirleri de bulunmaktadır.

Memduh Paşa *Eser-i Memduh*'ta kalem-kılıç anlatılarında bir gelenek haline gelmiş ayet ve hadis kullanımına da yer vermektedir. Şeyh Galip'in,

Qur'ânla kavlim etdim işbât

Bürhân ile haşmı kıldım iskât (s. 11)

beytini de alıntılaman Paşa, ortaya koyduğu iddiaları desteklemek ve ispatlamak için ayet ve hadislerden yararlanmış, bu şekilde eserde Arapça kısımlara da yer vermiştir.

Eser-i Memdûh, mukaddime, asıl konunun işlendiği bölüm ve hâtime olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Mukaddime bölümü hamdele, salvele, padişahın övgüsünün yer aldığı methiye ve sebep-i telîf olmak üzere dört kısımdan müteşekkildir. Ardından kalem ve kılıcın mukayese edildiği ana bölüm yer almaktadır. Hâtime kısmında padişahın ve sadrazamın devlet için yaptıkları ıslahatlar üzerinden övülmeleriyle eser sonlandırılmaktadır. Bütün bu bölümlerde, hamdele, salvele, methiye ve hâtime dahil olmak üzere dile getirilen düşünce kalem üzerinden ortaya konmaktadır. Allah'a hamd edilirken denizlerin mürekkep olsa da kalemin tahmidde aciz kalacağından bahsedilmekte, Hz. Peygamber'in ayı ikiye ayırdığı parmağı kaleme benzetilmekte, İslam padişahını da anlatmak yine kaleme düşmektedir.

Son olarak eserde dikkat çeken bir nokta da Memduh Paşa'nın eğitime verdiği önemdir. Askerleri ve komutanları eğitimi olan bir ordu diğerlerine üstün

gelecektir. Bir devletin ihyası, milletin huzur bulması maarifin yayılmasına ve cehaletin kaldırılmasına bağlıdır. Eserde, İslam padişahı methedilirken onun adaletli zamanında ilim definesi açılıp maarif cevherinin kulaklara küpe olduğu söylenmiştir. Sadrazam övülürken de açılan binlerce okulda çocukların ilim öğrenmeleri dile getirilmiştir. Memduh Paşa bu şekilde eserde her zaman eğitimi ön plana çıkarmış ve devlet kademelerinde eğitilmiş kalemli sınıfının olmasına vurgu yapmıştır.

2.3 Eserin Özeti

Eser, Osmanlı Devleti'nin önde gelen vekillerinden, Mecâlis-i Âliye'de görevli Sâmî Paşa'nın müellif için yazdığı bir kıta ve Kastamonu valisi Pertev Paşa'nın takrîziyle başlamaktadır. Bu kısımda yer alan,

Ꞥalem sırr-ı zuhûruñ mazharıdır

Ꞥurûf-ı 'âliyâtıñ maşdarıdır

Ꞥalemdir nâvdân-ı feyz-i aꞤdes

Ꞥalemdeñ gülşen-i 'âlem tarîdir

Ꞥalemdir mûntehâ seyr-i 'uꞤûle

Nüfûsuñ rütbesi andan berîdir

Ꞥalemle seyfi yarışdırmak olmaz

Delidir kim bu da 'vâya cerîdir (s. 3)

beyitleriyle söz konusu eserde kalem ve kılıç arasında mukayese yapıp kalemin açık bir şekilde üstün tutulacağını işaretleri verilmektedir. Ardından besmeleyle mukaddime kısmına geçilmektedir.

Memduh Paşa mukaddimeye, mürekkepler deniz olsa iki dilli kalemin Allah'ı hamd ve sena etmekte yine de aciz kalacağını söyleyerek münacaatla başlamakta ve Kehf suresindeki "De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve

bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi." (18/109) manasındaki ayetten iktibas yapmaktadır. Paşa, Peygamber'in övgüsünü de denizlerin mürekkebe ağaçların kaleme benzetildiği *Kuran* ayetlerinin (Lokmân, 31/27); Kehf, 18/109) rehberliğinde yapar: ağaçlar kalem olsa da o ümmî, okuma yazma bilmeyen Peygamber'in senasında aciz kalacaklarından "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver" (Taha 20/25) diye nağme söylemeleri gerekir. Ardından "şakk-ı kamer" mucizesine de Peygamber'in parmağı ve kalem arasında benzerlik kurarak yer verir.

Hamdele ve salveleden sonra müellif, padişahın övgüsüne geçer. İslam padişahının yüce vasıflarını anlatmak yine sadakatli kaleme aittir. Onun adaletli zamanında ilim definesi açılmış ve maarif cevheri kulakları süsleyen bir küpe olmuştur. Memduh Paşa eğitime verdiği önemi, padişahın methi kısmında vurgulayarak göstermiş, eserin ilerleyen kısımlarında da maarifin bir devletin ihyasında, bir milletin huzur bulmasında ne kadar önemli olduğunu ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Methiye bölümünün ardından Paşa'nın neden böyle bir eser yazmaya giriştiğini açıkladığı sebep-i telîf bölümü gelir. Buna göre, geçmişten günümüze kalem üzerine birçok eser yazılmıştır ve Celâleddin Devvânî'nin *Risâle-i Muhtaşara-i Kalemîyye*'si bunlardan biridir. Bu eser fasih ibareleriyle hayal kütüphanesini süsler ve sihr-i helalle dolu divitiyle Babil kuyusu gibidir. Ancak kalemin seyf üstüne tercihinine dair açıklanan düşünceler "bast u temhîd" edilmemiş, yani uzun uzun anlatılıp genişçe ifade edilmemiştir. Bu hususta yazılan bir diğer eser de Şabanzade'nin *Münâzara-i Seyf ü Kalem* namıyla yazdığı eserdir. Bu eserin hatimesinden, memleketlerin salah ve ıslahının kalem ve kılıç altında sağlandığı, kılıçla alem fethedilirken kalemle insanlığın müyesser olduğu, kalemin parmağında

zerre kadar aykırılık bulunmadığı, manasında bir kısmı alıntılaman Memduh Paşa, buradan yola çıkarak Şabanzade'nin sunduğu delillerle kılıcın önemini kalemle eşit seviyeye getirmesini ve ittifak eylemelerini kabul etmeyip uygun görmediğini söyler. Bunlardan dolayı da kendisi kalemin kılıç üzerine üstünlüğünü elinden geldiğince kanıtlamak için *Eser-i Memduh*'u yazmaya cesaret etmiştir.

Bu kısımdan sonra müellif eserin asıl konusunu içeren kalem ve kılıcın mukayesesine başlar. Levhaları süsleyen kalem “Nûn. (Ey Muhammed) Kaleme ve satır satır yazdıklarına andolsun” (Kalem 68/1) ayetinin hikmetli delili üzere göğsü Allah aşkıyla yarılan ilk varlık olmuştur. “Allahu Teala'nın ilk yarattığı şey kalemdir” hadisi şerifiyle de kalemin ilahi sırların cevherlerini kaydettiğinin aşikâr olduğunu belirtir. Kalem, levh-i mahfuzda Hz. Peygamber'in büyük ismini taşıdığına değil kılıç, ateşler saçan Merih bile feleğin bileği taşına sürülmemiştir. “Fazilet önde gelenlerindir” sözü gereğince de kalem önce geldiği, yaratıldığı için seyfe tercih etmek gerekir. *Kuran* ayetlerinin inci gibi parıltıları ve şüphe götürmez hakikatleri kalemle işlenmiştir. Kalem, hadislerin dayanak noktasıdır ve nakledicidir. Eserler, ellere ve kulaklara kalemle ulaşır. Kâinatın yaratılma sebebi Hz. Muhammed, kalemlerin gıcirtısını duyacak bir seviyeye yükselmiş ve meleklerin seslerine kulak vermiştir. *Kuran* ayetleri yeryüzüne indiğinde söz söylemede usta Araplar, *Kuran* karşısında dilsiz kesilmiş ve bir suresini bile tanzir mümkün olmamıştır. Seyfe ise ancak müşrikleri İslam'a davet etmek için ihtiyaç duyulmuştur. Araplar keskin kılıç ve oklarla savaşmaya cesaret etmişler ve Allah'ın hikmetidir ki bazı savaşlarda zafer dahi kazanıp, ehl-i İslam'ı esaret altına almışlardır. Buna göre kılıç kuvvetinden önce yapılmış olan fetihler *Kuran*'a ve kalemin diline emanet edildiğinden seyfe, namsız putperestlere; feyz-i sohbet de ashaba mahsus bulunmuştur. Eğer ki Hz. Peygamber “Ben kılıç peygamberiyim” şeklinde ferman

buyurmuşsa, ilim ehlinin şanını yüceltmek için de “Âlimlerin mürekkepleri şehitlerin kanlarından daha faziletlidir” şeklindeki ışık saçan hadisi buyurmuştur.

Tûr Dağında Hz. Musa Allah’la konuşmuş, ilahi sırlarla keyif bulmuş ve “kûn” emrine vâkıf olmuştur. Allah’ın sesini aksettirmesiyle gökyüzünün kubbe şeklinde yaratılışını görmüştür. İnsanın lisanını ve harfleri bir kelamıyla yarattığından haberdar olmuştur. Bunları bilince dünyada sözden tesirli ve latif hiçbir şey olmadığını göstermek ihtiyacı ortaya çıkar. “Kalem, ilk hareketini sözün ilk harfinden aldı. Sözlerin yazıldığı sır perdesi Peygamber’in pâyesinden bir pâyedir.” mazmunu üzere de sözü yine kaleme getirmek gerekir.

Ardından Memduh Paşa, kalemin üstünlüğünü “mevalid-i selase” yani maden, nebat ve hayvandan oluşan üç alemi inceleyen tabiat ilmi üzerinden açıklamaktadır. Varlıkların karmaşık ipini çözmüş ve bunları ayrıntılarıyla inceleyerek *Kuran*’da manası açık olmayan ayetlere, yüce sırlara vâkıf olmuş Şeyh-i Ekber hazretleri, Hak yolunda kişinin ilk olarak madeniyatdan, maden ilminden Allah’ın tecellisine mazhar olup bu mertebeden de ilerleyip nebâtâta erişeceğini söylemiştir. Nitekim Hz. Musa da Eymen vadisinde ışıklar saçan bir ağaçla Rabb’in huzurunda bulunmuştur. Sonra mekansız olan ruh, bu makamdan da uçarak Allah’ın tecellisi olan âb-ı hayata erişir. “Kalem-i nebâtât” ve “seyf-i madeniyât” karşılaştırıldığında da nebât ikinci derecede, maden ise üçüncü derecede yer aldığından kalem üstündür. Bitkiler ayrıca “eşref-i mahlukât” olan insanın gıdası olduğu ve insanlığın babası da ilk olarak onunla rızıklandırıldığından ayrıca bir öneme sahiptir. Memduh Paşa bu yönüyle de kalemi gül bahçesinde salınan siyah gagalı bir bülbül ve tatlı edalı bir papağana benzetmiş, kalemin “nihâlistân-ı benân” ve “şekeristân-ı beyân”da müterennim ve mütekellim olduğunu söylemiştir.

Kalem, nasipsizlik karanlığına tutulmuşların yoluna meşale olmuştur. Kalemin yarığından misk ve amber gibi güzel ve hoş bir koku dökülürken kılıcın sivri ucundan ise maarif erbabının haksız yere akan kanı dökülmektedir. Bunu görünce manaya aşına her dalgıç, mananın uzun denizinde kalemin vasıflarını anlatmak için iğrâka yani boğulmaya meyledecektir. Bu dalgıçlar mana denizinde yüzmeyi öğrense Yunus Peygamber'in balığın karnında hakikat denizine gark olup Allah'ın kudretinin esrarına vâkıf olduğu gibi kalemin de "nun" harfinin ağzından *Kuran*'ın sırlarını alarak isyan kıyısında oturana ilahi rahmeti müjdelediğini ve "ashab-ı istiğrâk"a da Allah'ın "Muhit" ismini anlattığını ve öğrettiğini anlayacaktır. Ancak kalem bunları anlatmada yine aciz kalacak ve kâtibin elinde iniltiyle "Allah'ın eksiksiz kelimelerine sığınırım" şeklinde münacaatta bulunacaktır.

Münşiler, kalemin gayretlerini ilan hususunda kalemi üstün tutarak savaşı ve katletmeyi menetmekteyken, itiraz kılıcını çekerek "kalem buraya (kadar) ulaştı ve ucu kırıldı (öldü)" serzenişiyle kalemin kuvvetini değersizleştirmeye çalışanlar, aşağılanmaya müstehaktırlar. Eserlerinin aydınlığıyla alçakların zulüm karanlığını ortadan kaldıran kalemin sert demire isabet etmesi, dünyayı saran şöhretiyle devrini değiştiren, hüsrevâne sesiyle de yeryüzünü sarsan Yıldırım'ın sert mizaçlı Timur'a mahpus olmasına benzemektedir. Böyle bir durum marifet erbabının yükselmesine engel olmayacaktır. Çünkü istikamet üzere olup kalbî sadakata sahip olanlar ortaya çıkan inkılaplara göre asla başka şekil almazlar. Sözleri ve amelleri her zaman doğruluk üzeredir ve tavırlarında eksiklik olmaz. Nitekim kil kelimesini taklip etseniz yine kil olur.

Bu kısımdan sonra Memduh Paşa, kalem ve kılıcın idare-i mülkiyedeki ehemmiyetinden bahisle düşüncelerini kısaca dile getireceğini söyler ve sözü Hicaz'dan "dest-i tazîme" alan, sancak-ı şerîf ve diğer mübarek emanetlerle hilâfeti

altında ehl-i İslamı güçlendiren, Mekke'yi fetheden Sultan Selim'e getirir. Bu cesaretli kahraman kılıcıyla düşmanı yendiği ve cihana sesini duyurduğunda, kalem tutanların tedbirlerine tenezzül etmediğini düşünmek doğru değildir. Sultan Selim devrinde seyf her ne kadar eşkıyaları zincirlere bağlayan, karşı konulmaz bir kuvvetse kalem ondan daha ziyade bir hizmetkar olmuştur. Zafer sancağı çok günler marifet ehlinin ellerinde tutulmuştur. İlim faziletini yiğitçe işlerle birleştiren Sultan Selim'le devlet ârif bir padişaha sahip olmuş ve millet fen ve maarıftan istifade etmiştir. Kalemiye sınıfıyla da, dünyanın her tarafında bulunan İslam milleti birleşmeye davet edilmiş ve akl-ı selimin yüceliği ilan edilmiştir. Maalesef ki o temiz yaratılışlı hükümdarın cennet sarayında karar kılmasıyla önceleri ecnebi beldelerde zafer kazanan, düşmanı def eden asker sonraları cehaletin tesiriyle devlete fitne ve şer sebebi olmuştur. Seyfiye sınıfı da nice günler nizamı tesis edemediğinden kan dökülmüş, gökyüzünün etekleri günahsızların kanlarıyla lekelenmiş, kızıla boyanmıştır. Allah'a şükür ki haksız yere kan dökme rezilliğinden vazgeçilmiştir, sürekli renk değiştiren âlem sayfasında kan rengi, la'l-nümûn mürekkep rengine dönmüştür. Böyle olunca kılıçlar kılıfların deliğine atılmış, kavga kılıcı yerine keskin dil kullanılarak kalem, kulların refahına hizmet etmiştir. Kınından sıyrılmış kılıç da eğri şekliyle nehir üzerine uzatılmış demir bir köprüye benzemekle binlerce masum ve mağduru hiçliğin deniz kıyısına geçirme delâletindedir. Gerçekten de devletlerin sağlam kalesi ve kuvvetli bir milletin dayanağı kabul edilen temel kurallar istenen noktaya kalemle ulaştığından ve her devletin önemli idari işleri politika bilenlerin sorumluluğuna yüklendiğinden kalem erbabı kılıç ehlinden üstündür. Kılıçla dostluk dairesine dahil edilemeyen ülkeler ahalilerinin de bir "hüsn-i tabir" yani güzel bir ifadeyle barış ve iyilik yoluna girmeleri mümkündür. Alanında usta olduktan sonra

kılıcın ululuğu karşısında bir tek kalemli bile düşmanını ümitsiz kılıp talihini baş aşağı etmeye yeter.

Kılıç ne zaman ortaya çıksa insanlık mecmuasının şirazesi dağılmış, kalem ne vakit parmakları süslese halkın perişan haldeki parçalarına nizam ve intizam kazandırarak onları birleştirmiştir. Hatta kılıcın insanları telef etmek ve memleketleri harabeye çevirmek gibi galip ve mağlup her iki tarafa açtığı yaraların iyileşmesi için “barış hükümlerin efendisidir” düsturuyla hareket eden kaleme muhtaç olunur. Bu yüzden kaleme, medeniyet binasının direği, kılıca bedeviyet çadırının kazığı şeklinde değer biçmek yanlış olmayacaktır.

Eski çağlarda milletler arasında meydana gelen savaşlar çoğunlukla ansızın zuhur ettiğinden kendini müdafaada başarısız olan devletin çökmesiyle ve belde sakinlerinin mal ve mülklerinin gasp edilmesiyle neticelenirdi. Esir adı altında birçok suçsuz haberci kılıç aslanına yem olurdu ve bütün bu yapılanlar galibiyete medâr addedilirdi. Endülüs istilası vakasında da dinlerini terk etmelerini isteyenlerin bu zalimce teklifine karşı mücadele edip şehadetin kızıl elbisesini giyenlerin acıklı halleri göstermektedir ki telef edilmiş İslam nüfusunun sınırı olmadığı gibi yapılan zulüm ve tecavüzleri saymak da mümkün değildir. Geçmişten kalan izlerin yer aldığı bir mücevher kutusu, birbirine sarılmış bir sırlar definesi gibi olan eşi benzeri görülmemiş kitaplar da bu telef afetine uğramışlardır. Kılıcın kalemin eserlerini yok etme gayretine karşın adaletli olan kalem, kılıcın zaferlerini tarih kitaplarına kaydetmiş ve Allah’ın adını yüceltmek için mücadele edip ebedî hayata ve kurtuluşa nâil olmuş mücahitlerin vasıflarını varlık alemine kaydettiği gibi ölümlerinden sonra da başarılarını mezar taşına yazmıştır. İşte bütün bunlar, kalemin doğruluğuna bir delildir.

Memduh Paşa ardından Prusya ve Fransa devletleri arasındaki muharebeden bahisle eğitimin ülke idaresindeki önemini ve cehaletin ortadan kaldırılması gerektiği dile getirmiştir. Allah'ın yardımıyla her millet bir gün zafer güneşiyle güç ve kuvvet bulabilirse de başarıya mazhar olacak kavimler, ilk olarak kendilerine dayanak olacak meselelere zaman sarf eden ve düşmanın ahvaline ders çıkarma gözüyle bakarak eksikliklerini tamamlayan, mallarını korumaya ve kemâl ehline rağbet gösterenlerdir. Bir devlet eğer işinde ehil kimseler yetiştirirse arzu ettiği işleri sonuçlandırmayı başarır. Bir millet ki eğitimi yayar, halkın kalplerindeki isteğe uygun tesir bulur. Devleti ihyaya sebep heyet-i millet ve milleti ibkâya vesile de hükümetin iyi idare edilmesidir. Devletlerin hepsi halkları arasında fikir birliği sağlayıp cehalet ve kabalık illetini milletten defettikçe, milletler başlarına gelen ağır yükleri çekme gücüne sahip olabilirler. Aksi halde birlik yerine ayrılık ortaya çıktığında güçsüzleşecekler ve ilerledikleri yol zarar görecektir. Bu yüzden memleketlere sahip olanlar ıslahata ve “tanzim-i ahvâl”e yönelerek halkı çalışmaya sevk ederler. Memleketlerinde zamanı ve parayı eğitimin ilerlemesi için harcarlar. Prusyalıların Fransızlar karşısında galip gelmelerine sebep de silahlarının muntazam olması yanında çavuşlarının, Fransızların miralayı kadar eğitilmiş olmasıdır. Ordularında nizam ve intizam fevkaladedir ve memleketlerinde ilim ve fen yönüyle Fransızlara üstünlük sağlamışlardır. Unutmamak gerekir ki akıl cesurların cesaretinden önde gelir; evvel olan akıldır, cesaret sonra gelir.

Artık kalemiyyenin faydalı eserleri sayesinde hükümetten bir şey talep edilecek olduğunda bu edibâne bir şekilde arz edilmekte ve isyan silahı duvarda asılı olarak kalmış oldu. Bundan yüz sene öncesinde ise olaylar bunun aksine şekilleniyordu. En küçük bir meseleden haklı haksız nice kanlar döküldüğünden zulüm ve karanlık her yeri kaplıyordu. Böyle olunca da hükümler idam ve katli,

nizam ve emniyeti sağlamada araç olarak görüyor, her taraf kan selinden müteşekkil bir lale bahçesine dönüyordu.

Cehaletin karanlığı, insanın göz penceresine örtü çektğinde insan, şer ve azgınlığın çıkmaz sokağında dolaşmaya başlar. İyinin ve kötünün ayırıcısına varmak ilim ve irfan sahibi olmaya bağlıdır. Bilgi sahibi olmak da ancak asayişin gölgesinde insanların kendilerini güvende hissetmesiyle mümkün olacağından bir memlekette adalet ve emniyet ne derecedeysen ahali de o kadar öğrenmeye ve ilim sahibi olmaya meyilli olacaktır. Memleketlerin büyüklüğü de milletin “kuvvet-i hâliye ve servet-i mâliyeleri” ölçüsüyle anlaşılır. Bu yolda kalem erbabının gayretlerini takdir etmek gerekir ki vadiler, dağlar, beldelerdeki insanların hepsi marifet hâsılâtından hissedar olmuştur. İnsanlar ilimle müşerref olup kalemin eserlerini göz önünde bulundururken dünyanın bazı yerlerinde ise kılıç insanları cehalete davet için kullanılmaktadır.

Belâgat kalem ashabının, besâlet (yiğitlik, cesaret) de kılıç erbabının nasibi olduğu düşüncesi tam anlamıyla doğru değildir. Savaş meydanının yiğitleri tüm güçleriyle saldırıya girişirler fakat onlara cesaret veren bayrağın gölgesi değil ilmin sermayesidir. Çünkü içten bir arzuyla can vermeye razı olanların zihinlerinde ya uhrevî nimetlere mazhar olma ya da “ilm-i vicdânî”yle yiğitlik namına erişme düşüncesi yer alır. Eğer böyle olmasa yüz bin kişilik bir orduda tek bir kişiye bile başını feda ettirecek bir mükafat gösterilemez. Asıl, fetih ve zaferi ruhunu teslim etmede gören askerler için birinci derecede mükafat hayatlarını ve namuslarını korumaya muktedir olmak ve harp ilminde mâhir ve cesur bir başkomutanın kumandası altında olmalarını sağlamaktır. İlim ve fennin ise kalemiyyenin eserlerinde bulunduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Savaşta başarı kazanmak kılıçla ve çevik atlarla düşmanın üzerine gitmekten ibaret değildir. Bir takım ilmî kâidelerle de düşmana karşı saldırıya geçmek gerekir. Saldırı harp usulüne uygun şekilde icrâ

edilmediği taktirde sayıca fazla olmanın zafer sebebi olamayacağı, ahali sayıca on beş milyondan fazla olan Fransa'nın Prusya istilasına uğramasıyla tamamen anlaşılmıştır. Eğer Fransızlar Prusyalılar gibi askerlikte lazım gelen ilimleri öğrenmeye mecbur olmuş olsaydılar milletçe cenk edebileceklerinden orduları bozulsada yeni savaşçılar yetiştirip düşmanı uzaklaştırmaya muktedir olurlardı.

Kâbil'den beridir dünya hep karışıklıklarla dolmuştur ve dünya devam ettikçe de Adem'in evlatları arasında kavga bitmeyecektir. Bu yüzden kılıca da ihtiyaç vardır. Şu dünyada bütün insanlar zaman zaman yekdiğerine zorbalık edeceğinden dolayı anlaşmazlık ve kavgayı imkân âleminden çıkarmak mümkün değildir. Her devletin dahili ve harici mülkünde kılıca ihtiyacı vardır. Ancak askerî hareketler ardı arkası kesilmeksizin ortaya çıkmadığından çoğu günler kılıç, kınının içine konmuş şekilde durmaktadır. Sulh harbe galiptir ve savaş arayanların kahraman olsalar da istirahat çekilmek istemeleri tabii olacağından devlet işlerini çekip çevirmek kalem ehline düşecektir. Bu yüzden kalem her zaman "derece-i elzemiyette" ve seyf, "mertebe-i lüzumda" tutulur. Memduh Paşa kalem ve kılıcı mukayese ettiği metnin asıl konusunu oluşturan kısmı, yüce kalem hürmetine İslam askerlerinin kederden uzak olması için ettiği duayla sonlandırmaktadır.

Eserin hâtimesinde Memduh Paşa, dönemin padişahı ve sadrazamını kara ve deniz kuvvetlerinde yaptıkları ıslahatlar ve ilime, maarife katkıları sebebiyle övmektedir. O padişah ki nesiller boyunca nurlar saçan yeşil bir taht üzerinde oldukları saadetli günlerden bu mesut zamanlara kadar devlet kuvvetlerinin gelişmesi ve milletin gücünün artması gibi önemli işlerde gayret harcıyıp özellikle deniz ve kara kuvvetlerini ıslah ve ikmal etmiştir. Denize indirilen zırhlı her gemi fitne dalgasına karşı demirden bir set olmuştur. Memduh Paşa letafetini eksik gördüğü bu eseri "miski'l-hitâm" kılmak yani güzel şekilde bitirmek için övgüye layık olan

sadrazama yer vereceğini söyler. O öyle bir “vekil-mutlak”tır, sadrazamdır ki hikmetli kaleminin talimatıyla askerler ve kâtipler memleketin önemli noktalarında huzur ve dinginlik içindedirler. Onun üstün meziyetleri, kaleminden yayılan mana ışıklarıyla marifet sabahı aydınlanmıştır. Bu sebeple doğuya bakanlar ufukta ilim güneşini yok olmaktan kurtulmuş ve vatanın gül bahçesini eğitim baharının çiçekleriyle süslenmiş bulurlar. Binlerce okulla halkın çocukları ilimden faydalanır, feyz alırlar. Hikmetli kalemlerinin devletin ıslahı için ortaya koyduğu çok sayıda eser meydandadır.

Eser, “Senin medhin, övgün bedenimi yaktı, senin vasfın beyan fidanımı büyüttü. Senin vasfınla söz sarhoşu oldum, o sebeple ey kalem! Git, parmaklarımın önünde secdeye var. Senin sözünün övgülerini ölçenim, Kelimullah’ın gayretinden başka tercümanım olmaz. (Her) harf kalemimin ortasından sızıntı şeklinde aksın, söz dilimin onuru olsun. Gece gündüz, senin makamın emniyette olsun (diye) daima iki dua elimi gökyüzüne kaldırdım” manasındaki kaleme övgü muhtevalı Farsça bir şiirle nihayete ermektedir.

2.4 Üslup özellikleri ve Encümen-i Şuarâ etkisi

Üslup, “belli bir duyuş, görüş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu, biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemler kullanarak kendisine has bir biçimde ördüğü kelimelerle anlatmasından doğan bir edebî değer unsuru ve ölçüsü” (Çoban, 2004, s. 10) şeklinde tanımlanmıştır. Memduh Paşa’nın *Eser-i Memdûh*’u üslup bakımından incelendiğinde göze ilk olarak “inşa” özellikleri çarpmaktadır.

2.4.1 İnşa üslubu

Woodhead'e göre, edebî estetik nesir karşılığında kullanılan Arapça kökenli "İNŞA" kelimesi, sanatlı bir yazma üslubunun bilerek yapılandırılmasını ifade etmektedir. Belâgat (retorik) ve şiirle yakın ilişki içerisindeki münşiyâne yazıda ustalık, hem "münşi"nin şahsına hem de yazılarını üretmeye olanak tanıyan ortamın yüksek kültürel başarı düzeyine dair bir göstereydi. Osmanlı inşa üslubu, imparatorluğun giderek artan isteklerinin ve eğitilmiş topluluğun genişlemesinin etkisiyle 15. yüzyılda nişancı belgeleriyle ortaya çıkmış, 16. yüzyılın ortalarından sonra gelişmiş ve 17. yüzyılda zirve beğeni düzeyine ulaşmıştır. 17. yüzyılda ağırlıklı olarak mektup yazımında yer etmiş Osmanlı inşasının başlangıç tonunu, kompozisyon kurallarını belirleyen yazışma el kitapları ve nişancılık görevindeki yazıcılar için hazırlanan örnek mektup derlemeleri belirlemiştir. Münşiler de edebiyatta ustalık gösterdikleri bir eserle kişisel tatmin sağlamak ve üst konumdaki birine sunarak meslek hayatlarına yatırım yapmak amacıyla bu üsluba giderek rağbet göstermişlerdir. Ayrıca, estetik nesir sanatında ustalaşmış münşilerin çoğu aynı zamanda başarılı birer divan şairiydiler. Şiir ve inşa aynı madalyonun iki yüzü olarak görülmüş; şair, dinleyiciye anında ulaşan, hafızada kalıcı mısralar üretirken münşinin ürünü de uzun ve düşünceye dayalı mektuplar olmuştur (2006, s. 319-321). Bütün bu bilgiler göz önüne alındığında ve yukarıda yapılan üslup tanımı rehberliğinde Memduh Paşa'nın birikimi, hayat tecrübesi, on beş yaşından başlayarak uzun yıllar mektupçuluk görevinde bulunması, *Divân-ı Eş'ar*'ıyla aynı zamanda güçlü bir şair olması da dikkate alınarak *Eser-i Memdûh*'ta estetik nesir sanatındaki ustalığını yansıttığını söylemek gerekir. Şimdi, inşa üslubunun özellikleri ve *Eser-i Memdûh*'ta nasıl sergilendiği örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır.

Christine Woodhead, Osmanlı inşa üslubu özelliklerini şu şekilde dile

getirmiştir:

Osmanlı inşası, bilinçli olarak estetikleştirilmiş bir üsluptu. Karmaşıklık açısından konuya ve okuyucusuna göre çeşitlilik gösterse de genelde Osmanlı nesriyle yazılan çoğu yazıdan dikkat çekecek ölçüde daha giriftti. Niteliği *seci* diye bilinen kafiyeli, ritmik sözcük öbeklerinden oluşan uzun cümlelerle belirlenen bu üslup, aliterasyon, eşanlamlı ve eşsesli, eşyazımlı sözcüklerden ve başka türde sözcük oyunlarından sıkça yararlanıyordu. Hem kültürel ve sözcüksel zenginlik hem de kafiyeli nesrin müziksel niteliğini artıran kısa ve uzun ünlülerin karşıtlanarak bir araya getirilmesi nedeniyle, kullanılan sözcük dağarcığının yüzde yetmiş beşi, Arapça ya da Farsça idi. Türkçe ise, büyük ölçüde adillar, bağlaçlar ve sona gelen çekimli fiiller için kullanılıyordu. Ağır basan dilbilgisel yapı, iyeliği gösteren sıfat niteliğindeki Farsça izafetti; bu, sonunda Osmanlıca yazılarda üsluplara sızan, alışkanlık yaratan bir öge oldu. Metinler, İslamiyet'e özgü klasik göndermeler, anıştırmalar, mısralar ve *Kuran*'dan bol bol yapılan alıntılarla süsleniyordu. (2006, s. 319-320)

Aşağıda *Eser-i Memdûh*'tan alıntılanan cümle, orijinal metinde bir tam sayfayı bulan uzunluğu yanında mezkûr inşa özelliklerine genel bir örnek teşkil etmesi açısından dikkate değerdir.

Cenâb-ı levha-pîrâ-yı (ن والقلم و مايسطرون)¹⁰ hazretleri mukteżâ-yı hikmet-i ezeliyye ve mübteğâ-yı irâde-i lemyezeliyyesi üzere bâ-şâm-ı şeb-gün-ı 'ademi bürîde-i mıkraz-ı dü-zebân-ı şubh-ı vücûd ve leâlî-i mütelâlî-i hakâyık-ı hafiyyesin ârâyiş-i şadef-nümüd buyurmak murâd-ı merhamet-i i'tiyâdî cilve-nümâ-yı merâyâ-yı ta'ayyün olduğda neyistân-ı mültefitü'l-ağşân kudret-i hazret-i Hallâkda hüdâyî-nâbit bir dirâht-ı şâbit gibi girifte-i düşâh-ı şâh-ı tekvîn ve mânend-i nây-ı hüş-nevâ tengnâ-yı vâveylâda sine-çâk-ı aşk-ı cihân-âferîn olan ibtidâ kalem-i râhatü'l-ervâh-ı nağam olup (اول ماخلق الله القلم)¹¹ hadîs-i şerîfnde derc-i dürc-i beyân buyurulan cevâhir-i serâ'ir-i ledünniyyeden müstebândır ki havl-i levh-i maḥfûzda ḥâmil-i ism-i a'zam resûl-i muḥterem olduğunda degil tûğ-i cânistân Mirrîh-ı âteş-feşân bile süde-i seng-i fesân-ı çarḥ-ı gerdân olmadığmdan (الفضل المتقدم)¹² huccet-i bâliğasıyla kalem-i seyfe tercîh elzem ve derârî-i dürri leme'ât-ı âyât-ı Qur'âniyye ve füşûş-ı nüşûş-ı Furkâniyye mücerred perdâhtî-i kalem-i zer-nigâr ile zîbâyiş-dihende-i iklîl erbâb-ı şerâyi' ve mesânîd-i şahîḥe-i eḥâdîs ve esânîd-i âşâr-ı ḥükm-i taḥdîs-i nebevî rivâyet ve dirâyeti daḥi kezâlik ol tercümân-ı gaybı ve râvî-i lâ-reybi 'an'ane-i naql ve âşâriyetle vâşıl-ı eyâdî ve mesâmi' olmağla bi'l-cümle mütebahḥirîn henüz sâhil-i nâ-resîde-i râmûz-ı rumûz-ı (الذى علم بالقلم)¹³ dir. (s. 8-9)

¹⁰ Nûn. Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına (Kalem, 68/1).

¹¹ Allahu Teala'nın ilk yarattığı şey kalemdir.

¹² Fazilet önde gelenlerindir.

¹³ O, kalemle yazmayı öğretendir (Alak 98/4).

Nesirde ahengi sağlamak, ifadeyi güzelleştirmek ve etkisini artırmak için başvurulan temel unsurların başında nesir kafiyesi diye adlandırılan seci gelmektedir. *Eser-i Memdûh* secinin çokça yer aldığı bir yapıya sahiptir. Kafiyeli ve ritmik söz öbekleri, sesçe birbirine benzer kelime ve ifadelerle düşünce ve fikirler estetik bir şekilde aktarılmış, anlatıma ahenk getirilmiştir. Aşağıda sıralanan kısımlar metindeki seci kullanımına örnek teşkil etmektedir.

“Ḥattā mevālīd-i şelāse ki pīçīde-i kımāt-ı vücūd ve keşīde-i ribāt-ı şühūddur, bunlarıñ tafsīl-i keyfiyātında vākīf-ı esrār-ı müteşābihāt ve kāşif-i ğavāmız-ı ħurūf-ı ‘āliyāt olan Şeyḥ-i ekber ḳuddise sırruhu'l-aḥḥar ḥazretleri sālik-i tāriḳ-i Ḥaḳ ve tālib-i feyz-i mutlak ḥayrānī-i cezebāt-ı Yezdānī ile...” (s. 13)

“...ser-cünbān-ı gülistān-ı İrem olduğda bülbül-i siyeh-minḳār gibi nihālistān-ı benānda müterennim ve bir bebgā-yı şīrīn-edā mişillü şekeristān-ı beyānda böyle mütekellim olur.” (s. 14)

“keşret-i ser-furūdan iltimā‘ eden nūr-ı siyāh sevād-ı a‘zam-raḳamda zulumet-zedegān-ı beyān-ı ḥırmāna meş‘al-i rāh olduğunu” (s. 17-18)

“Dirīḡ ki ol tāc-dār-ı pākīze-sirişt ‘āzim-i serāy-ı bihişt olmasıyla...
...şafḥa-i būḳalemūn-nuḳūş-ı ‘ālemde reng-i ḥūn mübeddel-i midād-ı la‘l-nümūn olmağla...” (s. 25)

“...salḥanat-ı seniyye ile İngiltere devleti beyninde te‘essüs eden da‘ā‘im ü fāḳ ve ‘alā‘im-i ittifāḳ delā‘ileyle müşbet bulunmağın...” (s. 26)

“Bālāda ifāde kılındığı üzere ḥurūb-ı sābīḳa şuver-i nā-lāyīka ile şūriş-figen-i cihān olur iken mu‘aḥḥaran her devlet kā‘ide-i bī-fā‘ide-i yağmā-gerīden ferāḡat edip bir mādde-i müşkile-i mücibül-ḥarb ve emr-i mühimm-i müntecü'd-ḍarb ḥudūşunda...” (s. 31-32)

“Şahîhan bilâd-ı mütemeddinede yıllarca tehdîdât ile serkeşlik eden aqvâm şimdi ta’lîmât ile vatan yolunda ifâ-yı nâm etmekde olduklarından bundan esîr-i bend ile dil-sîr-i pendîñ farkı müstebân ve ‘aks-i kažiyye dañi bâdiye-i hamıyyet-i cāhiliyyede nîze-bedest-i hüsran olup...

...Meşelâ şahîfe-i arzın telğraf hatlarıyla arāste ve kâşânelerimiziñ cidârına varınca tûmâr-ı evrâk ile pîrāste olması...” (s. 35)

Nesirde ahengi oluşturmaya yardımcı bir diğerk unsur aliterasyon kullanımınıdır. Ünsüz harflerin ifadeye ahenk katacak şekilde tekrarlanması şeklinde tanımlanan aliterasyona *Eser-i Memdûh*’tan birkaç örnek şu şekildedir.

“Ve'l-hâşıl ol şehri-yâr-ı bahtiyâr harbi bir fikri-bârîk ile ihtiyâr eylediginden...” (s. 24)

“...seyf âşâr-ı kalemıyyeyi telefe mukıbb ve sâ’î ve hâme-i ‘adâlet-intimâ zafer-i tîğî ketb-i kütüb-i tevârîh etmekle...” (s. 29)

“...başka cibâl-i cidâlde mişâl-i murğ-ı şikeste-bâl girifte-i çengâl-ı nekâl olan üserâ bile...” (s. 32)

Aliterasyon ve seci yanında “satvet-i selâsil-bend-i rikâb-ı aşhâb-ı şekâvet” (s. 24) gibi uzun Farsça tamlamalar; “‘ahd ü peymân” (s. 14), “mağv ve izmihlâl”, “emlak ve emvâl” (s.28), “hadd ü pâyân”, “mezâlim ve ta’addiyât” (s. 29), “vifâk ve ittifâk” (s. 30) gibi eşanlamlı kelimelerin bir arada kullanımı; “zulem-zulm” (s. 21), “gülle-kelle” (s. 29), “‘alem-‘ilm” (s. 36) gibi eşyazımlı kelimeler ve “kâbil- Kâbil” (s. 38) gibi eşsesli kelimelerle yapılan sözcük oyunları Woodhead’in saydığı estetik nesir özelliklerine *Eser-i Memdûh*’tan bazı örneklerdir.

Memduh Paşa eserini, İslamiyet’e özgü anekdotlar ve *Kuran*’dan alıntılarla da süslemiştir. Özellikle peygamber kıssaları bu anekdotların başında gelmektedir. Hz. Muhammed’in parmak işaretiyle ayı ikiye bölmesi (s. 5) ve göğre yükselerek

meleklerin sesini, kalemlerinin gıcirtısını duyduğu miraç hadisesi (s. 9-10), Hz. Musa'nın Tûr dağında Allah'la konuşması, “kelamullah” olarak anılması (s. 11) ve Eymen vadisinde ışık saçan bir ağaçla Allah'ın nuruna mazhar olması (s. 13), Hz. Yunus'un balığın karnına düşmesi ve orada ilahi sırlara vâkıf olması (s. 18), Hz. Zekeriya'nın saklandığı ağaç kovuğunda öldürülmesi (s. 19) *Eser-i Memdûh* içerisinde telmih yapılan peygamber kıssalarıdır. *Eser-i Memdûh*'ta *Kuran*'dan yapılan iktibaslar da önemli yer tutmaktadır. Metinde, Kehf 18/109 (s. 4), Bakara 2/2 (s. 5), Taha 20/25 ve 20/13 (s. 5, 19), Kalem 68/1 (s. 8), Alak 98/4 (s. 9), Nisa 4/171 (s. 12), Fetih 48/18 ve 48/29 (s. 14, 17), Enbiya 21/87 (s. 18), Hadid 57/25 (s. 43) olmak üzere dokuz farklı sure ve on bir ayetten alıntı yapılmıştır.

Memduh Paşa'nın metninde anlatımı süsleyen bir başka unsur da kalem ve kılıcın kozmik ögelerle kurulan ilişkisidir. Kalem, levh-i mahfuza Hz. Peygamber'in ismini yazdığında, “degil tîğ-i cānistān Mirrîh-i āteş-feşān bile” (s. 9) yaratılmamıştır. “Mars (Merih) gezegeni savaşıklık, kan dökme, yakma-yıkma, güç ve gazap gibi özelliklere sahip” (Varışoğlu, 2008, s. 259) olduğu için kılıçla ilişkilendirilmiştir. *Eser-i Memdûh*'ta kalemle birlikte kullanılan gezegen Utarid'dir (Merkür):

“Gehī bir baħr gāhī bir zemīn-i nev eder teshīr

Ƙalem mülk-i hünerde hüsrev-i baħr u ber olmuşdur

şeh-nāme-i sitāyişiyle izhār-ı kerr ü fer ve maṭla‘-i tāli‘-fūrüz-ı şu‘arāyı necm-i şu‘arādan bülend-aħter eden kilik-i ‘Uṭārid-iştiḥāra tefvīz-i ensebdir” (s. 20).

“Kozmik alemde Merkür'ün (Utarid) özelliği ise güzel söz söyleme ve yazı yazmadır. Feleğin kâtibidir ve kâtiplerin pîri sayılır” (Varışoğlu, 2008, s. 259-260).

2.4.2 Manzum kısımların üsluba katkısı

Manzum kısımların anlatıda iki işlevi bulunmaktadır. Bunların ilki ifade edilen fikirlerin pekiştirilmesi ve anlatımın güçlendirilmesidir. Örneğin sayfa 11’de Hz. Musa’nın Tûr Dağında Allah’la konuşup ilahi sırlara eriştiği ve “kûn” emrine vâkıf olduğu anlatıldıktan sonra “dünyâda sözden mü’essir ve laţîf hiçbir şey olmadığı” dile getirilmiştir. Bunun hemen ardından gelen 12. sayfadaki manzum kısımda Nefi’nin,

‘Uğde-i ser-rişte-i rāz-ı nihānīdir sözüm

Silk-i tesbīh-i dūr-i seb‘a’l-mesānīdir sözüm

Bir güherdir kim nazīrin görmemiştir rûzgār

Rûzgāra ‘ālem-i ğayb armağanıdır sözüm (2018, s. 27)

beyitleriyle başlayan sözüm kasidesinden yedi beyite yer verilerek iktibas yapılmıştır.

Manzum kısımların yüklendiği bir diğer işlev de konular arasında geçiş sağlamaktır. Örneğin sayfa 36’da yer alan,

Uşûl-i ceng-i ħarbī olmadıkça ber-ķarār olmaz

Bülend olsa ne deñlü perde-i āġāze-i devlet

beytinden sonra Memduh Paşa bir devletin harp usulüne, ilmine hâkim olmadığı

müddetçe sayıca üstün olmasının başarı elde etmeye yetmeyeceğinden

bahsetmektedir. Aynı zamanda beyitte geçen “usûl-i ceng-i ħarbī”, “perde” ve

“āġāze” kelimeleri müzikte yer almaları yönüyle tevriyeli kullanıldığı söylemek

gerekir.

Yukarıda inşa üslubu özelliklerinde bahsedilen peygamber kıssalarına yapılan telmihler manzum kısımların da bir parçasını oluşturmaktadır. Memduh Paşa kalemi

överek üstünlüğünü dile getirirken Zekeriya ve Musa Peygamber'e benzetme yoluna gitmiştir:

“Zekeriyyā gibi farkında tutulsa minşār
Ser verir sırrını vermez kalem-i feyz-āşār
(...)

Ne kalem vādī-i Sīnā-yı şenā-yı Hāğda
Zel-Zāt-ı Mūsāveş olur tā o kadar secde-güzār” (s. 19)

Yine mensur kısımlarda bahsedilen kalem ve Utarid ilişkisi manzum kısımlarda da yer almıştır. Memduh Paşa, Utarid ve kalemin birlikte kullanımını 44. Sayfada Nedim'in köşk kasidesinden alıntılıdığı bir beyitle şu şekilde aktarmıştır:

“Gūyā gelür ‘Uṭārid teşlīs-i Müşterīye
Aldıkça ki geh benāna kilik-i sūhan-güzārī” (2017, s. 104)

([O kimse] sözler yazan kalemini parmağına aldığında Utarid Müşteri ile teslise gelir)

Utarid'in Müşteri ile teslisi, aralarında 120 derece ($360/3=120$) bulunduğu anlamına gelmektedir ve bu durum dostluk ilişkisi içerisinde olduklarına işaret eder, Utarid ve Müşteri arasındaki bu konumlanmayı yorumlayan müneccimlere göre, âlim ve sanatkârlar güçlenecek, halk rahata erişecek, ilmî ve edebi eserler artacaktır (İpek, 2016, s. 263-266). Müellifin, derin astroloji bilgisiyle ortaya çıkmış bir beyit üzerinden kalem ve ilmiye sınıfına yönelik fikirlerini taçlandırması, eserindeki anlatıma ve üsluba renk katmıştır.

Bu kısımlarda dikkati çeken bir diğer nokta Farsça şiirlerden yapılan iktibaslar olmuştur. Bu şiirlerin başında Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ı gelmektedir. Memduh Paşa inşa üslubunda yazdığı eseri içerisinde anlatıma renk katmak ve

akıcılığı sağlamak için manzum kısımları kullanmış ve bunu yaparken *Mahzenü'l-Esrâr*' dan da yararlanmıştı:

“ (...) dünyâda sözden mü'ezzîr ve laţîf hîçbir şey olmadığı ta' ayyün ve binâ-berîn şâhid-i hüsn-i ifâdeye sezâ dîbâ-yı rengîn bulmak ihtiyâcı tebeyyün eyledikte

Conbeş-i evvel ki kalem ber-girift

Harf-i nohostîn zi sohen der-girift

Perde-i rāzî ki sohen-perverist

Pāye-i ez pāye-i peygamberist¹⁴

mazmûnı üzere söz yine kalemîñ olur” (s. 11-12)

“Kalem ilk hareketini sözün ilk harfinden aldı. Sözlerin yazıldığı sır perdesi

Peygamber'in pâyesinden bir pâyedir” manasındaki bu beyitler dünyada sözden

tesirli ve hoş bir şeyin olmadığı ifade edildikten sonra sözü kaleme getirmek için

Paşa tarafından uygun bir şekilde kullanılmıştır. Yine Nizâmî'nin *Mahzenü'l-*

Esrâr'ından “Sabahın aydın olsun, sabahın hayırlı olsun ey kâtib kalem gibi elimden

tuttun. Felekten (yeryüzüne) yayılan bu halı kalemimle rengarenk oldu”

manasındaki,

“Şabbaḥak Allāh şabāh ey debîr

Çün kalem ez-dest şodem destgîr

K'în nemaṭ ez-çerḥ füzîñi koned

Bā-ķalemem būķalemûñi koned”¹⁵ (s. 20)

dizeleri *Eser-i Memdûh*'ta anlatımı süsleyen Farsça kısımlardan biridir.

¹⁴ <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/makhzanolasrar/sh13/>

¹⁵ <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/makhzanolasrar/sh14/>

Memduh Paşa kalemiye sınıfının, savaşı ve insanların katledilmesini önlemeye çalışmasına karşılık kılıç ehlinin tavrını Hâkânî'den alıntıladığı bir mısrayla göstermektedir. Kılıç ehli barışı savunan kalemiyeye “Kalem buraya (kadar) geldi ve ucu kırıldı” manasındaki “Çalem ĩncā resĩd ü ser beşikest” (s. 20) sözüyle serzenişte bulunmaktadır. Hâkânî'den alıntılanan bu mısra anlatılan konuya uygun bir şekilde esere yerleştirilmiş ve Farsça bir mısrayla üsluba renk katılmıştır. Memduh Paşa, hem divan şairleri hem de İran şairlerinden alıntılar yaparak *Eser-i Memdûh*'la divan edebiyatı arasında bağlantı kurmuştur, denebilir.

Manzum kısımlardaki Encümen-i Şuarâ ve Sebki Hindî'yle ilişkili kısımlar aşağıdaki başlık altında aktarılmıştır.

2.4.3 Encümen-i Şuarâ

İnşa üslubu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda *Eser-i Memdûh*'ta “ağır ve ağdalı” bir dil kullanımının yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Müjgan Çakır, Memduh Paşa'nın böyle bir dil kullanmasında, Encümen-i Şuarâ şairlerinin Sebki Hindî tesirinde eserler vermelerinin etkili olduğunu dile getirmiştir (2010, s. 711). Nitekim, Tanpınar da “filhakika hiç olmazsa Faik Memduh (sonradan Paşa), Hersekli Arif Hikmet ve kendisi gibi Leskofçalı'nın etrafında toplanan şairler hemen hemen yalnız tasavvufi ve 17. asrın ortasından gelen bir dili kullanıyorlardı” (1988, s. 253) derken benzer bir hususa dikkat çekmektedir.

Kayahan Özgül'ün belirttiğine göre, Encümen-i Şuarâ mensuplarının bir araya gelmesindeki etkenlerden biri dergâh ve tekkelerdeki sohbetler olmuştur. Bu topluluğa mensup şairlerin çoğu Nakşîlik ve Mevlevîlikle yakından ilgilenmişler, Bektaşî neşesi taşımışlardır. Kendisi de bir Nakşî olan ve aynı zamanda Mevlevîlikle yakından ilgilenen Mehmed Memduh Paşa, çeşitli dergâhlardaki sohbetlere katılan

ve özellikle Mevlevî dergâhlarındaki atmosferden haz alan biridir (2012, s. 107-120).

Paşa, bu atmosferi ve neşeyi *Eser-i Memdûh*'ta şu dizelerle yansıtmaktadır:

“Bir ‘aceb neş’e var ki bezmimde
Kudsîyân belki anda sekrândır

Allâh Allâh ne bezm-i nûş-â-nûş
‘Aql u fikr ü cünün yeksândır” (s. 15)

Encümen şairleri edebî yönü ağır basan, divan edebiyatının klasik mazmunlarıyla süslü ve insan ruhuna ait hayallerle iç dünyalarını yansıtan bir dil kullanırken Sebki-Hindî üslubundan etkilenmişlerdir. Budizm ve Brahmanizm’in içe yönelik felsefesinden etkilenen Sebki-Hindî üslubunun en belirgin özelliklerinden biri insanın iç dünyasına ve tasavvuf temasına çokça yer vermesidir (Çaldak, 2005, s. 74). Nakşî olması ve Mevlevîlikle yakın ilişkisi yanında Sebki-Hindînin etkisiyle Memduh Paşa’nın üslubunda tasavvuf etkisi açıkça görülmektedir:

Hattâ mevâlîd-i şelâse ki pîçîde-i kımât-ı vücûd ve keşîde-i ribât-ı şühûddur, bunlarıñ tafşîl-i keyfiyâtında vâkıf-ı esrâr-ı müteşâbihât ve kâşif-i gavâmîz-ı hurûf-ı ‘âliyât olan Şeyh-i ekber kıddise sırruhu'l-aþhar hazretleri sâlik-i tarîk-i Hâk ve tâlib-i feyz-i mutlak hayrânî-i cezebât-ı Yezdânî ile mücellâ-yı süveydâsında cevher-i tecellîye isti‘dâd hâşıl eylese ibtidâ ma‘deniyyâtdan mazhar-ı tecellî-i kibriyâ olup bu mertebeden de terakkî lâzım geldikde gül-i hürşîd tecelliyât-ı jâle-rübâ-yı bâlâ-yı nebâtât olur ki mihr-i giyâh-ı nigâh Mûsâ ‘aleyhi's-selâm dahî vâdî-i Eymen’de bir dıraht-ı envâr-bâr ile nemâ-pezîr-i nûr-ı hużûr-ı Rabb-i Qadîr olmuştur. (s. 13)

Alıntılanan kısımda “hayrânî-i cezebât-ı Yezdânî”, “mücellâ-yı süveydâ”, “cevher-i tecellî” gibi kavramların tasavvufî ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca tasavvufîteki nefis mertebelerini ifade etmesi yönüyle “mevâlîd-i şelâse” kavramı da dikkati çekmektedir. Mevâlîd-i selâse, doğada terkibini uzun süre koruyabilen maden, nebât ve hayvan için üç meydana geliş, üç doğuş anlamında kullanılmaktadır ve aynı zamanda nefsin mertebelerini ve derecelerini ifade eder (Yakıt, 2011, s. 52).

Yukarıdaki alıntının devamında da Memduh Paşa nebâtın derece-i sâniyede, madenin

ise derece-i sâlisede bulunması yönüyle kalem-i nebâtâtın kılıçtan üstün olduğunu söylerken bu kavramların nefis mertebelerindeki konumu üzerinden çıkarımda bulunmuştur.

Sebk-i Hindînin bir özelliği de bu üslupla yazılan şiirlerin “geniş, derin ve girift” manalar içermeleridir. *Eser-i Memdûh*’ta geçen aşağıdaki beyitler buna iyi bir örnektir.

Müsâ’id olsa kaçâ ‘ömr-i ehl-i derde eger
Hayât-ı nev-be-nev-i Hızırîñ imtidâdı kadar

Müeyesser olmadan ol zülâl-i çeşme-i cân
Zalâm-ı ye’se düşer bahtınıñ sevâdı kadar (s. 40)

Memduh Paşa bu beyitleri Nâilî-i Kadîm’in (ö. 1666) *Dîvan*’ında yer alan “kasîde-beçe”ye (2019, s. 234-236) nazire olarak yazmıştır. Nazire söylemek Encümen-i Şuarâ’da bir gelenek haline gelmiştir. Topluluğun başını çeken şairlerden Leskofçalı Galip (ö. 1867) klasik şiirin altın çağı olarak gördüğü 17. yüzyıldan oldukça etkilenererek bu asırdaki şairleri tanzir etmiş ve encümendeki ahabplarına da özellikle Nâilî-i Kadîm’e nazire söylemelerini öğütlemiştir (Özgül, 2012, s. 226). Memduh Paşa’nın encümenden arkadaşının verdiği öğüde uyarak Sebk-i Hindînin önemli şairlerinden Nâilî’yi tanzir ettiği yukarıdaki beyitlerde görülmektedir.

Memduh Paşa Farsça şiir iktibaslarından birinde aşağıdaki dörtlüğe yer vermiştir.

În bes şeref-i gevher-i to münşî-i taqdîr

Ân rûz ki be’gzâştî iklîm-i kıdem-râ

Tâ hüküm-i nüzûl-i to der-în dâr neveşte’s

Şad reh be-‘abes bâz tırâşîde kalem-râ (s. 9)

“Sana bu şeref yeter ki kıdem (başlangıcı olmayan öncelik) ülkesinden geçtiğin gün, mukadderat kâtibi senin bu âleme gelişinin kararını yazıncaya kadar, yüz kere tecrübe için kalemini tıraş etmiştir” manasındaki bu beyitler Urfi'nin (ö. 1591) bir na'tında geçmektedir (Çaldak, 2005, s. 76). Urfi, Sebki Hindî üslubunu benimseyen şairlerin en başarılısı kabul edilen ve bu nedenle de bu üslubun kurucusu kabul edilen bir şairdir. Türk edebiyatında ilk etkileri Nefî'yle (ö. 1636) 17. yüzyılda başlayan, Fehîm-i Kadîm (ö. 1648), Şehrî (ö. 1660), Vecdî (ö. 1661), İsmetî (ö. 1665), Nâilî, Nedîm-i Kadîm (ö. 1670), Neşâtî (ö. 1674), ardından 18. yüzyılda Şeyh Gâlip'le gelişen bu üslupta Urfi divanı söz konusu yüzyıllarda aydınlar ve sanatkarlar için büyük önem arz etmiştir. Hatta yukarıdaki beyitlerde geçen “abes” sözcüğü üzerine tartışma yaşanmış ve bu tartışmaya Atâyî (ö. 1635), Neşâtî (ö. 1674) ve Nâbî (ö. 1712) gibi büyük şairler de katılmıştır (Çaldak, 2005, s. 74-75). Encümen-i Şuarâ şairlerinin 17. yüzyıl klasik şiir diline, Sebki Hindî'ye verdikleri önem göz önünde bulundurulduğunda Memduh Paşa'nın şiir iktibasında tercihini bu üslubun önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Urfi'den yana kullanarak eserini süslediği görülmektedir.

Eser-i Memdûh'ta dikkati çeken bir başka üslup özelliği de vatan ve millet kavramlarının çokça yer almasıdır. Özgül, bu kavramların Namık Kemal'le (ö. 1888) şiire girdiği kabul edilse de aniden ortaya çıkmadığını, hatlarının yavaş yavaş belirginleştiğini ve “net”leşmesinin ilk işaretlerinin Encümen-i Şuarâ'da görüldüğünü dile getirir:

Kemâl'le şiire girdiği kabul edilen “vatan” ve “millet” kavramları ânîden zuhûr etmemiş: hatları yavaş yavaş bârizleşmiştir. Estetik değerlerin mutlak hâkimiyeti, bu mefhumların tebârüz ediş safhasını uzatmış ve güzellik unsurlarından sıyrılıp yalınlaşmasını, “net”leşmesini güçleştirmiştir. Encümen-i Şuarâ mensupları, bu uzun safhanın son merhalesi ve millî his ve mefhumların ifadesindeki yalınlaşmanın, netleşmenin ilk işareti olan eserler verirler. (Özgül, 2012, s. 137-138)

Encümen mensubu olan Memduh Paşa, eserinde beş farklı yerde “gülşen-i vatandaş” (s. 33), “vatan yolunda” (s. 35), “hubb-ı vatanla” (s. 37), “tārik-i vatan” (s. 42) ve yine “gülşen-i vatandaş” (s. 44) şeklinde olmak üzere “vatan” kavramını kullanmıştır. Eserde bir kez de vatandaş kelimesi (s. 42) kullanılmıştır. Millet kavramı ise nesir kısımlarında on beş farklı yerde geçmektedir. Ancak millet kavramının kullanımında asıl dikkati çeken 34. sayfada yer alan “millet gazeli”dir.

Mezālîmenden bulur hāl-i teşettüt kuvvet-i millet
Olur ‘adl ile hāşıl iktidār u servet-i millet

Medār-ı a‘zamı her devletiñ ‘ālemde millettir
Degildir devlete vā-beste ammā saṭvet-i millet

Ne devletdir o mülke dā‘imā kim ittihād üzre
Gelirse ğayrete devlet olursa himmet-i millet

Miyānın tīg-i āteş-bār ile tefrīk müşkildir
Teşebbüs kılsa bir käre eger cem‘iyyet-i millet

Bu ğaflet-hānede taḥşil-i ‘ilme bestedir Fā‘iḳ
Terakḳī-i şükūh u izdiyād-ı rif‘at-ı millet

“Millet gazeli”yle birlikte Paşa’nın vatan yolu, vatan sevgisi gibi ifadeleri de değerlendirildiğinde *Eser-i Memdûh*’un, Özgül’ün belirttiği “vatan” ve “millet” mefhumlarının ilk kez Encümen-i Şuarâ’da netleşmesine örnek teşkil ettiği görülmektedir.

Son olarak, Memduh Paşa’nın üslubunda dikkati çeken bir başka unsur güncel siyasetin yansımalarıdır. Nitekim, “Encümen-i Şuarâ, sohbetlerin siyasîleşmeye, edebiyata politika kokusunun sinmeye başladığı bir merhalenin topluluğudur” (Özgül, 2012, s. 170). Bu durum *Eser-i Memdûh*’ta dış politika özelinde Fransa-Prusya savaşı üzerinden yapılan analizlerde kendisini gösterir. Bu

analizler esnasında Memdûh Paşa'nın verdiği bilgiler, 1870 yılında Osmanlı yayın hayatında yerini alan *Basîret* gazetesindeki haberlerle örtüşmektedir. *Basîret* gazetesi, Fransa-Prusya savaşı sırasında izlediği yayın politikası, Prusya taraftarlığı ve savaşın sonucunu öngörmesiyle yayınlanmaya başlamasının üzerinden çok geçmeden dönemin en tanınan gazeteleri arasında yerini almıştır (Çavdar, 2019, s. 1529-1530). Bu gazetede ki haberlere göre, Prusya'nın asker sayısı yedeklerle birlikte bir milyondur; Prusya ordusu subay ve asker bakımından Fransa'ya göre daha kuvvetlidir ve daha sağlam bir stratejiye sahiptir (Çavdar, 2019, s. 1520 ve 1522). Gazete, yaptığı değerlendirmelerde Prusya'nın savaşı kazanması ve Fransa'nın kaybetmesini, Fransa'nın harp tekniği, strateji ve casuslukta Prusya'dan çok daha geride olmasına, Prusya ordusu tarafından Fransa şehirlerini yıkmak için kullanılan büyük toplara ve Prusya'nın cephelere asker ve top taşıyan şimendiferlerinin düzenli çalışmasına bağlamıştır (Çavdar, 2019, s. 1524-1526). *Eser-i Memdûh*'ta da Prusya'nın Fransa şehrini güllerle vîrân ve sûzân eyledikleri (s. 29) ve bir milyon askere mâlik oldukları (s. 30) bilgisi yer almıştır. Ayrıca Memduh Paşa'nın, savaşın sonucuna dair yaptığı analizlerde *Basîret*'tekine benzer hükümler yer alır:

Hele Prusyanîñ gerek Sadova(?) gerek geçenki mes'elede gâlibiyete sebeb-i zâhir silâhları muntazam ve bir çavuşu Fransızlarıñ mîrâlâyı kadar mu'allem bulunarak hârekat-ı harbiyye yoluyla icrâ kılınmasından ve ordularında nizâm ve intizâm fevka'l-'âde ve terbiye-i 'umûmiyye bütün memleketlerinde pek ziyâde olup 'ulûm ve fûnûn cihetiyle Fransızlara müsâbaķat eylemiş olduklarından. (s. 31)

Zîrâ muhârebât-ı hâzıra ber-vech-i meşrûh idâre-i seyf ü semend ve istîşâl-i hâşm için isti'mâl-i desâyis ü gezend etmekden 'ibâret olmayarak bir takım kavâ'id-i 'ilmiyye ile mahşûr bulunduğundan 'adûya gûlûvv uşûl-i harbiyyeye muvâfîk icrâ kılınmadığı taķdîrde keşret-i nüfusuñ medâr-ı muzafferiyet olamayacağı Fransa orduları esîr alındıķdan sonra on beş milyondan ziyâde ahâlîniñ Prusya istilâsına düşmesiyle tamâmen anlaşılmışdır. Eger Fransızlar cümleten Prusya kânûnu vechile 'askerlige muķtezâ fûnûnuñ taķşîline mecbûr bulunmuş olaydılar ol-hâlde bütün millet yoluyla ceng edebileceğinden orduları bozulsa da yeñiden rezm-azmâlar yetişip tenkîl-i hâşma muķtedir olurlardı. (s. 37-38)

Örneklere bakıldığında Encümen-i Şuarâ'ya mensup Memduh Paşa'nın üslubuna politikanın yansıdığı ve 14 Mayıs 1872'de basılan bu eserini yazarken dönemin meşhur gazetelerinden *Basîret*'in 1870 ortalarında başlayıp 1871 ortalarına kadar devam eden Fransa-Prusya savaşına dair yaptığı haberlerden yararlandığı görülmektedir.

BÖLÜM 3

TRANSKRİPSİYONLU METİN

3.1 Metnin hazırlanmasında takip edilen yol

Eserin çeviri-yazıya aktarımında 19. yüzyıl imla özellikleri esas alınmıştır. Cümle araları ve sonlarını belirtmek ve anlamı korumak için nokta, virgül gibi noktalama işaretleri kullanılırken günümüz imlası göz önünde bulundurulmuştur.

Matbu nüshanın hareketlerine dikkat edilmiştir. Manzum kısımlarda kelimenin vezne uygun hâle getirilmesi için yapılan zihafklar, veznin bozuk olduğu mısralar ve yazımı hatalı olduğundan dolayı bağlama uygun şekilde değiştirilen kelimeler dipnota kaydedilmiştir.

Metinde geçen Arapça ayet, hadis ve ifadeler, metindeki yazılış şekli dikkate alınarak Arap harfleriyle yazılmış ve dipnotta manalarına yer verilmiştir. Farsça kısımlar ise çeviri-yazıya transkripsiyon alfabesiyle aktarılarak dipnotta anlamı verilmiş, şiirlerin tespit edilebildiyse kimlerden iktibas edildiği belirtilmiştir. Eserdeki Arapça bölümler çeviri-yazıya, matbu nüshada olduğu gibi parantez içinde aktarılmıştır.

Çeviri-yazılı metinde her sayfa köşeli parantez içinde, [1], [27] şeklinde gösterilmiştir. Satır başları ise parantez içerisine alınarak (1), (19) şeklinde numaralandırılmış ve her sayfada yeni satır başlamıştır. Yalnızca, parantez içerisinde aktarılan Arapça ifadenin arasına denk gelen satır başlarının numarası yazılmamıştır. Ancak sonraki satırlar numaralandırılırken Arapça kısma denk düşen bu satırlar dikkate alınmıştır.

Metnin transkripsiyonu yapılırken okunamayan ya da manası anlaşılamayan kelimeler parantez içerisinde soru işaretiyle gösterilmiştir. Metinde geçen ayetlerin tercümesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait *Kuran-ı Kerim Meâli* (https://webdosya.diyamet.gov.tr/kuran/kuranikerim/dosyalar/document/kuran_meal.pdf) kaynak alınmıştır.

3.2 Kullanılan transkripsiyon alfabesi

ا a, e, ā	ض z, ḍ
ب b	ط ṭ
ت t	ظ z
ث ḥ	ع ʿ
ج c	غ ğ
چ ç	ف f
ح ḥ	ق q
خ ḫ	ك k, g, ŋ, y
د d	ل l
ذ z	م m
ر r	ن n
ز z	ه h, e, a
ژ j	و o, u, ö, ü, ū, v
س s	ى i, ī, y
ش ş	ء ʿ
ص ş	خوا ḥ ^v ā

3.3 Transkripsiyonlu metin

EŞER-İ MEMDÜH

Maḥba'a-i 'Āmirede ṭab' olunmuşdur

Sene 1289 [m.1872]

[2] (1) Efāhim-i vükelā-yı Saltanat-ı Seniyye'den Mecālis-i 'Āliye'ye (2) me'mūr devletlü Sāmī Paşa ḥazretleriniñ (3) mücerreden talṭif-i 'ācizānem için iḥsān buyurmuş (4) oldukları kıṭ'adır.

Fe'ilātün / fe'ilātün / fe'ilün

(5) Qarīn-i(?) ṭab'ınā ey naḥl-i hüner

(6) Şāḥsār-ı kalemīñ açdı zümer

(7) Lācerem mīve-i Memdūḥ verir

(8) Çün meşeldir ve mine'z-zümri şemer

[3] (1) Kaşamonı vilāyet-i celīlesine şeref-baḥşā sa'ādetlü (2) Pertev Paşa ḥazretleriniñ taqrīz-i sāmīleridir.

Mefā'ilün / mefā'ilün / fe'ülün

(3) Kalem sırr-ı zuhūruñ mazḥarıdır

(4) Hurūf-ı 'āliyātīñ maşdarıdır

- (5) Kalemdir nāvdān-ı feyz-i aḳdes
(6) Kalemdeñ gūlşen-i ‘ālem ṭarīdir
(7) Kalemdeñ mūntehā seyr-i ‘uḳūle
(8) Nūfūsuñ rütbesi andan berīdir
(9) Kalemle seyfi yarışdırmak olmaz
(10) Delidir kim bu da‘vāya cerīdir
(11) Kitāb-ı ḥayr Memdūḥu'l-efāzıl
(12) Bu da‘vānıñ delīl-i azheridir
(13) Gören āsārını fehm eyler elbet
(14) Ne deryā-yı ma‘ārif gevheridir
(15) Nola taḳrīze cür’et etse Pertev
(16) Hünermendān-ı ‘aşrın çākeridir

[4]

Eşer-i Memdūḥ

- (1) Bismi'l-lāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
(2) Naḥl-i ümmīd āmed ü şemşīr-i bīm

(3) Ebhār-ı midād serī‘ü'l-cereyān i‘tibār idilse yine ḥamd ü (4) ṣenā-yı Cenāb-ı

Mennān’da kilik-i dü-şak-zebān-ı ins ü cān

(5) Ḥamd aña ki kıldı ḥalka raḥmet

(6) Taḥmīdde ‘acze virdi ruḥṣat

(7) muraḳka ‘āt-ı münācātına şahḥ-ı keşīde-i ‘acz şahīḥ olacağından (8) insicām-ı

kelām-ı

¹⁶(قل لو كان البحر مداداً لكلمات ربى لنفد البحر قبل ان تنفد كلمات ربى ولو جئنا بمثله مددا)

(10) ḥayret-baḥş-ı münşiyān-ı ḥōş-menişān-ı pākīze edādır [5] (1) ve eşcār-ı aḳlām-ı

bedī‘ü'l-beyān şümār olunsa yine ol Nebī-i (2) nebīh-i ümmī dānā-yı (ذلك الكتاب لا ريب

رب اشرح لى صدر) 17 efendimiz (3) ḥazretleriniñ sebt-i ṣenāsında ‘aciz ḳalacağından

18 (دورى) 18 dürüduyla sürüd etmesi lâzım gelir ki (5) medd-i Ādem’den mīm-i Mesīḥ’e

ḳadar

(Hemçü elif rāst be-‘ahd-i (6) vefā)

(Evvel ü āḥir şode ber enbiyā)¹⁹

şerefine maḫhar bulunmağa (7) maḥbūb-ı Ḥüdādır. El-Ḥaḳ nesh-i nesh-edyān birle

müteḥallī ve şekl-i (8) ḳalemde nümāyān olan benān-ı i‘cāz-tırāz-ı sa‘ādetinden

şakḳ-ı kamerle (9) ṭabakāt-ı āsumān müncelī olmasından-nāşī yerā‘a-i bāhirü'l-berā‘a

(10) ilā-ḳıyāmi's-sā‘a²⁰ tilāvet-i āyet-i na‘t-ı rūḥ-efzāsı (11) ve midḥat-ı āl ü aşḥāb-ı

fütūḥ-pīrāsı ḥürmetine dest-i (12) tevḳīrde hüveydādır. Pes āzān-ı ‘ālemeyāne

ḥamdele ve şalvele (13) ile velvele-sāz olunca evşāf-ı celīle-i pādīşāh-ı İslām (14)

ḥalledallāhu ilā-yevmi'l-ḳıyāme ḥāme-i şadāḳat-cāmeye ‘ā‘id (15) olur ki zamān-ı

¹⁶ De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi." (Kehf, 18/109).

¹⁷ "Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır." (Bakara, 2/2).

¹⁸ "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver." (Taha, 20/25).

¹⁹ Elif (harfinin doğruluğu) gibi vefasına sadakatte doğru idi. Nebilerin başı ve sonuncusu oldu.

²⁰ Göz alıcı ustalığı kıyamete kadar hayran bırakır.

‘adālet-niṣānında defīne-i fūnūn (16) açıldığından cevāhir-i ma‘ārif ḳurta-i gūṣ-ı vūkelā-yı (17) kemāl-i zīver-dūṣ olmağa hūmāyūn-nāme-i ōvketi eyādī-i (18) eyyāmda zāhir ü peydā ve du‘ā-yı devleti naṣṣ-ı noḳta-i (19) süveydādır. (Ammā ba‘d) Levḥ-i maḥfūz-ı zihni derrāki (20) ōuver-i ‘ilmiyye ve a‘yān-ı ōābite-i ḥūkmiyye ḳabūlüne küōāde olan (21) erbāb-ı rüōd-i vedīd (?) nezdinde zāhir ve bedīd olduđu vechile [6] (1) ōimdiye ḳadar efāzıl-ı eslāfdan enāmīl-i aḥlāfa pek (2) çok āōār īōār olunup bunlardan bir eōer-i mu‘teber daḥi (3) (Celāle'd-dīn) Devvānī’niñ *Risāle-i Muḥtaōara-i (4) Ḳalemiyye*’sidir ki (ذو القرنين يسير الشرق والغرب) فى اقصر ساعه استولى على الاقاليم كلها ومد فيها باعه فصيح جزيل الكلام لكن لا ينفك كلامه عن الابهام اشراقي في طريق التعلم والتعليم لكنه من المشائين بنميم بادی البشره اسود الرأس ناطق فصيح ماش على قدميه ولكن ليس من الناس منشاري النبض ما به من ورم ناحل الجسم ما عليه من سقم ارى قدمه اراق دمه ولسانه مهد عدمه رشيق القد اسيل الخد اليف الكد طويل المد قد جاوز شمائله حد القد الف ممدود لايمنع الصرف سالك

‘ibārāt-ı faōḥasıyla zīnet-(15)baḥōā-yı kitāb-ḥāne-i ḥayāl ve'l-ḥāōıl ‘Arab ve ‘Acem vaōōāf-ı (16) ḳalem olmağa ḳāh-ı Bābil devāt-ı mālāmāl-ı ōiḥr-i ḥelāldir. (17) Faḳaṭ müteḳaddimīniñ ibdā‘ ve idā‘ eyledikleri resā‘il-i (18) belāḡat-nūōūr destūr-ı mestūr-ı ta‘miye ve elḡāzda pīrāye-i (19) sūtūr olarak seyf üstüne terciḥe dā‘ir efkār-ı (20) ōaḥīḥa baō u temḥid edilmemiō olduḡundan ve egerḳi (21) ōa‘bān-zāde’niñ (*Münāzara-i Seyf ü Ḳalem*) nāmıyla te‘līfine [7] (1) muvaffaḳ olduđu risāle cihetini cāmi‘ bulunmuō ise de (2) ḥātimesinde (ḥülāōa-i ḳīl u ḳāl vemā ḥaōe māfi'l-(3)bāl²² budur ki eyyām-ı sefer-i pūr-ḥaṭarda lā-yenḳaṭi‘ tīḡ ü ōemōir (4) elzem ve hengām-ı ḥazarda ḳalem-i sefir ehemmdir. Feammā cümle-i (5)

²¹ Zülkarneyn doğuya ve batıya en kısa sürede giderdi. Tüm bölgeleri hakimiyeti altına alırdı. Kulaçları tüm bölgelere uzanırdı. Fasih ve güzel konuşurdu fakat sözleri kapalılıktan kurtulamazdı. Meōōai olmasına raḡmen eğitim öğretimde iōraki ekolününün yolunu benimsedi. Cildi bedeviler gibiydi, kafası kapkaraydı. Fasih konuşurdu. Ayakları üzere yürürdü ama insanlar gibi yürümezdi. Kendisinde olan veremden dolayı nabzı çok hızlı atardı. Hastalıktan dolayı zayıf bir bedeni vardı. Ayaklarından kanın aktıḡı görünürdü. ... Çok çevik bir yapıya sahipti. Düz yanakları vardı. ... Boyu uzundu. ōemāilī (onu anlatan eserler) sayısızdı. Bine, sayılamayacak dereceye ulaşmıştı. ...

²² Akla gelen budur ki...

elbâdîñ şalâh u işlâhı tîğ ü kalem tahtında müdgamdır. (6) Zîrâ ki kabza-i tîğ-i cihân-güşâ ile 'âlem musahhar nevk-i kalem-i (7) devlet-ârâ ile rüşd-i benî âdem müyesser olur, haqka'l-inşâf (8) engüş-t-i kalem-i müşikâfda zerre kadar hilâf bulunmaz. Râstî (9) ve dürüstî şî'ârî olup istikâmetle ma'rûf-ı (10) emîn olmağın aşhâb-ı yemîn olmuştur) zemîninde pîşgâh-ı (11) nigâh-ı ehl-i intibâha irâ'e etdiği berâhîn-i hikmet-(12)rehîn tesviye-i dü-sâf ittifâk eylemek şeklinde netîce-i (13) qarîn olduğu şîve-i şâhid-i ifâdeye nazaran münfehîm (14) bulunduğundan 'alâka-i nisbiyye gayretiyle bu hükmüñ kabûlünü (15) mücâz tutmayıp imdâd-ı midâd isti'dâdıyla mürekkeb (16) olan uşûl-şinâsân-ı dârû'l-hadîs-i 'irfân-ı kalem var (17) istikâmetle ser-efrâz ve maqbûlü'l-etvâr olmağdan-nâşî (18) râst-gülüğ cihâd-ı ictihâdında fedâyı ser ve terk-i zîb (19) ü zîver eyledikleri cihetle şu mâddenîñ muhâkemesi (20) icrâ kılınarak kalemiñ seyf üstüne rüchânını ta'yîn (21) ve tebeyyün için 'alâ-kadri'l- imkân bürhâna cesâret [8] (1) eyledim. Mürüvvet-mendî-i ma'ârif-kârân-ı zamânedden (2) derh'âst-ı müstemendânem, bu (*Eşer-i Memdûh*) nazâr-ı kabûlden (3) matrûh olmaya

Fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilâtün / fe'ilün

(4) Hâme-i emr-i kün olduğda rakam-senc-i yekûn

(5) Cümlesi oldı behem(?) beste-i ahkâm-ı şü'ün

(6) Çekdi müsvedde-i tahvîl-i berât-ı 'ademe

(7) Hâf-ı butlân-ı kalem şun'-ı Hüdâ-yı bîçün

(8) Cenâb-ı levha-pîrâ-yı (ن والقلم و مايسطرون)²³ hâzretleri (9) muktezâ-yı hikmet-i ezeliyye ve mübteğâ-yı irâde-i lemyezeliyyesi (10) üzere bâ-şâm-ı şeb-gün-ı 'ademi

²³ "Nûn. Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına" (Kalem, 68/1).

bürîde-i mıkrâz-ı dü-zebân-ı (11) şubh-ı vücûd ve leâlî-i mütelâlî-i haķâyık-ı
 hafıyyesin ārâyiş-i (12) şadef-nümûd buyurmak murâd-ı merħamet-i i' tiyâdî cilve-
 (13)nümâ-yı merâyâ-yı ta' ayyûn olduķda neyistân-ı mültefitü'l-agşân (14) kudret-i
 hazret-i Hıllâķ' da hüdâyî-nâbit bir dirâht-ı (15) şâbit gibi girifte-i dūşâh-ı şâh-ı
 tekvîn ve mânend-i nây-ı (16) hōş-nevâ tengnâ-yı vâveylâda sîne-çâķ-ı ' aşķ-ı cihân-
 (17)âferîn olan ibtidâ kalem-i râhatü'l-ervâh-ı nağam olup (18) (اول ما خلق الله القلم)²⁴
 hadîs-i şerîfnde derc-i (19) dürc-i beyân buyurulan cevâhir-i serâ'ir-i ledünniyyeden
 (20) müstebândır ki havl-i levh-ı maħfûzda hâmil-i ism-i a' zam [9] (1) resûl-i
 muhterem olduķunda degil tîĝ-i cânistân Mirrîh-ı (2) âteş-feşân bile sûde-i seng-i
 fesân-ı çarh-ı gerdân (3) olmadıĝından (الفضل المتقدم)²⁵ huccet-i bâligasıyla kalem-i (4)
 seyfe terciħ elzem ve derârî-i dürri leme'ât-ı âyât-ı Qur'âniyye (5) ve füşûş-ı nüşûş-ı
 Furķâniyye mücerred perdâhtî-i kalem-i (6) zer-nigâr ile zîbâyiş-dihende-i iklîl
 erbâb-ı şerâyi' (7) ve mesânîd-i şahîhe-i eħâdîs ve esânîd-i âşâr-ı hükmi-tahdîs-i (8)
 nebevî rivâyet ve dirâyeti daħi kezâlik ol tercümân-ı (9) ĝaybı ve râvî-i lâ-reybi
 'an'ane-i naql ve âşâriyetle vâşıl-ı eyâdî (10) ve mesâmi' olmaĝla bi'l-cümle
 mütebahħirîn henüz sâhil-i nâ-resîde-i (11) râmûz-ı rumûz-ı (الذی علم بالقلم)²⁶ dır.

(12) İn bes şeref-i gevher-i to münşî-i taķdîr

(13) Ān rûz ki be'gzâştî iķlîm-i kıdem-râ

(14) Tâ hükmi-tahdîs-i to der-în dâr neveşte'st

(15) Şad reh be-'abeş bâz tırâşîde kalem-râ²⁷

²⁴ Allahu Teala'nın ilk yarattığı şey kalemdir.

²⁵ Fazilet, önde gelenlerindir.

²⁶ O, kalemle yazmayı öğretendir. (Alak, 98/4).

²⁷ Bu iki beyit *Urûfî Divanı*'ndan ilk kasidenin 26.ve 27. beyitleridir. Manası: "Sana bu şeref yeter ki kıdem (başlangıcı olmayan öncelik) ülkesinden geçtiğin gün, mukadderat kâtibi senin bu âleme

(16) Ol dem-ki bā' iş-i hilkat-i eşyā ve sebep-i tulū' -1 enbiyā (17) besmele-i fātiha-i fıtrat ve hātıme-i risāle-i risālet nāṭıq-ı (18) şādık (عرج بی حتی ظهرت بمستوی اسمع فيه) (صریف الاقلام)²⁸ şıdık-ı habībü'l-meleki'l-'allām efendimiz (20) hāzretleri minber-i lāhūt-ı pāye ceberūt-ı sāye-i nübüvvetde [10] (1) huṭbe-i lā ilāhe illallāh Muḥammedu'r-resūlullāh ile sürüş (2) ve kerrūbiyān u gūş-ı hūş-ı ādemiyāna velvele-peymā (3) ve sa'ādet-baḥş-ı arz u semā olup āyāt-ı Qur'āniyye (4) şeref-endāz-ı nüzül ve fırka-i bārika-i İslāmiyyede ibtidā (5) belāgat-i seyf-i meslūl olduğunda feşāhat-i kelām-ı (6) cenāb-ı nuṭq-āferīn-i büleğā-yı 'Arab'ı lāl u gāmgīn eylemekle (7) Qur'ān-ı mübīnīñ bir sūresini tanzīr mümkün olamadı (8) ammā müşrikīn-i çirk-āgīni dārū's-selām-ı İslāma da'vet (9) için seyfe mürāca'at iktizā ve sırr-ı kazā-yı mücāhidīn-i (10) dīne ta'yīn-i evdiye ve fezā itdikde 'arbede-perdāzān-ı (11) 'Arab muğaylān-zār-ı kār-zārda terk-i edeb birle tertīb-i şamşām (12) u sihāma cesāret ve hikmet-i Hūdā ba'zı gāzavātda (13) nuşret daḥi bulup ehl-i İslāmı dūçār-ı kayd-ı esāret (14) eylediler. Bu taḫdīrce zamān-ı ḥaḫ ve ḥaḫīkat tev'emān hāzret-i (15) fahr-ı rūsūlde vāsıta-i kuvve-i seyfiyyeden muḫaddem vuḫū'a (16) gelen fetḫ-i a'zam fātiha-i kitāb-ı kerīm ve femm-i ḫaleme mevdū' (17) bulunan kelām-ı ḫadīm ile şaḫīfe-i şerīfe-i zūhūra (18) nūr-baḥş olduğundan seyf-i celādet 'abede-i aşnām-ı (19) kem-nāma ve feyz-i şoḫbet aşḫāb-ı kirāma maḫşūş (20) bulunmuşdur. [11]

Mef'ülü / Mefā'ilün / Fe'ülün

(1) Qur'ānla ḫavlim etdim işbāt

Bürhān ile ḫaşmı (2) kıldım iskāt

gelişinin kararını yazıncaya kadar, yüz kere tecrübe için kalemini tıraş etmiştir.”

<http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt15/say1/71-84.pdf>

²⁸ Kalemlerin gıcirtısını duyacak bir seviyeye kadar yükseldi.

Egerçi (انا نبى بالسيف)²⁹ fermüde-i (3) sütüde-i enbiyâ-yı ‘aleyh-i ekmelü't-tehâyâ ise de hikmet-i (4) ib ‘âş-ı rüsül insâna ta‘lîm-i ‘ilm-i yakîn ile irşâd-ı (5) sübül murâd-ı sübhâniyyesine müte‘allik olmağla şân-ı ehl-i (6) ‘ilmi i‘lâ için lisân-ı mu‘ciz-beyân-ı risâlet-penâhîden (7) (مداد العلماء افضل من دماء الشهداء)³⁰ buyuruldu. (8) Bu hadîs-i şahîh pertev-pâş-ı mişkât-i maşâbîhdir. Mâdem ki (9) maḳâl bu maḳâma intiḳâl eyledi Tūr-ı Sînâ-yı sînede (10) kelîm-nefes-i nâtıḳa-i kelâmullâh ile zevḳ-yâb-ı ‘ilm-i ledün (11) ve ‘ârif-i ma‘nâ-yı emr-i kün olup hiṭâb-ı cenâb-ı (12) Vehhâbîñ te‘şîri şu felek-i eşîri in‘ikâs-ı şadâya ḳâbil (13) ḳubbe şeklinde icâd ve hulk u lisân-ı insânı nuṭḳ ile (14) mecrâ-yı hurûf halk eylemiş olduğuna kesb-i ittîlâ‘ (15) edince dünyâda sözden mü‘eşşir ve laṭîf hîç bir şey (16) olmadığı ta‘ayyün ve binâ-berîn şâhid-i hüsn-i ifâdeye (17) sezâ dîbâ-yı rengîn bulmaḳ ihtiyâcı tebeyyün eyledikde

(18) Conbeş-i evvel ki ḳalem ber-girift

(19) Harf-i noḫostîn zi soḫen der-girift

(20) Perde-i râzî ki soḫen-perverist

(21) Pâye-i ez pâye-i peygamberist³¹

[12] (1) maẓmûnı üzere söz yine ḳalemiñ olur, kelâm-ı Bârî ki (2) tefsîrinde lisân ebkemdir, ḳalem-i mu‘ciz-raḳam (و كلمته القيها الى مريم)³² kerîmesine maḫremdir.

²⁹ Ben kılıç peygamberiyim.

³⁰ Alimlerin mürekkepleri şehitlerin kanlarından daha faziletlidir.

³¹ Bu beyitler Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ından iktibas edilmiştir. İkinci beyitte “sâye” yerine “pâye” yazılmıştır. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/makhzanolasrar/sh14> Manası: “Kalem ilk hareketini sözün ilk harfinden aldı. Sözlerin yazıldığı sır perdesi Peygamber'in pâyesinden bir pâyedir.”

³² “(İsa Mesih) ...Meryem'e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi...” (Nisa, 4/171).

Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün

(4) 'Uğde-i ser-rişte-i rāz-ı nihānīdir sözüm

(5) Silk-i tesbīh-i dūr-i seb'a'l-mesānīdir sözüm

(6) Bir güherdir kim nazīrin görmemiştir rūzgār

(7) Rūzgāra 'ālem-i ğayb armağanıdır sözüm

(8) Rūzgār ihsānımı bilmiş benim yā bilmemiş

(9) 'Āleme feyz-i hayāt-ı cāvidānīdir sözüm

(10) Āferīniş tūtī-i endīşeme bir dāmdır

(11) Kim o dāmiñ dāne-i pūr-imtinānıdır sözüm

(12) Nüktede 'ālem harīf olmaz baña gūyā benim

(13) Her ne söylersem cevāb-ı len-terānīdir sözüm

(14) Her ne söylersem kazā mazmūnını işbāt eder

(15) Anı bilmez ki hiṭāb-ı imtiḥānīdir sözüm

(16) Rind-i huşyārem harābāt-ı muḥabbetdir dilim

(17) 'Āşık-ı hercāyiyem vaḥdet nişānıdır sözüm

[13] (1) ḥattā mevālīd-i selāşe ki pīçide-i kımāt-ı vücūd ve keşide-i (2) ribāt-ı şühūddur, bunlarıñ tafşıl-i keyfiyyātında vākıf-ı (3) esrār-ı müteşābihāt ve kāşif-i ğavāmız-ı hurūf-ı 'āliyāt (4) olan Şeyḥ-i ekber ḳuddise sırruhu'l-aṭhar ḥazretleri

sālik-i (5) tarīk-i Hāḳ ve tālib-i feyz-i muṭlak ḥayrānī-i cezebāt-ı (6) Yezdānī ile mücellā-yı süveydāsında cevher-i tecellīye (7) isti‘dād ḥāşıl eylese ibtidā ma‘deniyyātdan mazhar-ı (8) tecellī-i kibriyā olup bu mertebeden de teraḳḳī lāzım geldikde (9) gül-i ḥūrşīd tecelliyāt-ı jāle-rübā-yı bālā-yı nebātāt olur ki (10) mihr-i giyāh-ı nigāh Mūsā ‘aleyhi's-selām daḥi vādī-i Eymen’de (11) bir dıraht-ı envār-bār ile nemā-pezīr-i nūr-ı ḥuzūr-ı Rabb-i (12) Ḳadīr olmuşdur. Ṭayr-ı lā-mekān-ı seyr-i rūḥ bu maḳāmdan daḥi (13) pervāz ile āşiyān-sāz-ı şāḥsār-ı feyz u fütūḥ olsa (14) ‘aynü'l-ḥayāt-ı tecelliyāt-ı Bārī ser-çeşme-i ḥayvāndan (15) cārī olacağı zehāb-ı zihāb-ı şavāb nişābında (16) ve delālet-i bedāhet-i nazār ile ḳalem-i nebātāt ve seyf-i ma‘deniyyāt (17) ḥesābında bulunup nebāt ise derece-i şāniye i‘tibārıyla (18) sünbüle-nümā-yı faşlū'r-rebī‘-i bedī‘-i ḳudret ve ma‘ādin (19) mertebe-i şālīse iştihārıyla mütevārī-i zīr-i zemīn-i ḥikmet [14] (1) olduğunu (اذ يباعدونك تحت الشجرة)³³ mazalle-i zulmet-(2)zidāsında vukū‘a gelen bī‘at-ı rıdvān mādde-i sa‘ādet-(3)āmādesi daḥi te‘yīd eder ki fi‘e-i muḥālefet ‘aleyhine (4) ‘azīmet ve ‘inde-i ‘azāyı seyf ile giriftār-ı hezīmet (5) eylemek üzere ‘ahd ü peymān ve temhīd-i imān buyurulmuş idi, (6) işte ol āyet-i celīleniñ tahte’s-şecere-i şebḥūn(?) (7) işāretine medīd-i mülāḥaza ḳılındıkça istinşāḳ olunan (8) nūkhet-i nūket-i ḥafīyye ile taht-ı muḳābili olan fevḳ-i (9) şān-ı şecereye dāll ve şu ḥālde seyfe müte‘allik cūy-bār-ı (10) ḳarār bir naḥl-i bülend sāyesinde cereyān eylediginden (11) ḳalem sebz-i ‘ilmiñ tefevvuḳu taḥḳīḳ-kerde-i erbāb-ı kemālidir. (12) Ḥāşılı mezra‘a-i sāmān-sūz-ı dünyāda nebāt bi-ḥūkm-i (13) ḥūkm-fermā-yı sübhānī ḡidā-yı insānī bulunmaḡla sebep-i (14) ḥayāt-ı eşref-i maḥlūḳ ve cenāb-ı ebu'l-beşer ibtidā anıñla (15) merzūḳ olduğundan ḳalem şu cihetle daḥi ser-cünbān-ı (16) gülistān-ı İrem olduğda bülbül-i

³³ “...aḡaç altında sana bīat ederlerken...” (Fetih, 48/18).

siyeh-minḳār gibi nihālistān-1 (17) benānda müterennim ve bir bebgā-yı şīrīn-edā
mişillü şekeristān-1 (18) beyānda böyle mütekellim olur.

[15]

(1) Li-muḥarririhi

Fe' ilātün / Mefā'ilün / Fe'ilün

(2) Dil ki medhūş-1 cām-1 'irfāndır

(3) Cür'a-efşān-1 'arş-1 Raḥmāndır

(4) Ben o ḥammārem āstīnimden

(5) Mey-i ḥubb-1 Resūl cūşāndır

(6) Bir 'aceb neş'e var ki bezmimde

(7) Ḳudsiyān belki anda sekrāndır

(8) Allāh Allāh ne bezm-i nūş-ā-nūş

(9) 'Aḳl u fikr ü cünün yeksāndır

(10) El-ḥazer el-ḥazer ne 'aḳl u cünün

(11) Küfr ü dīn bāde-ḥ'ār-1 ḥirmāndır

(12) Benem ol mest-i sāğar-1 tīlāk

(13) Cevherimden 'arāz girīzāndır

(14) Benem ol hāmīl-i emānet-i Hāk

(15) Kūhlar hāşyetimle ğaltāndır

(16) Benem ol sırr-ı Sūre-i Zilzāl

(17) Ki cihān dehşetimle lerzāndır

[16]

(1) Ben o tıflam ki mehd-i fıtratda

(2) Dāye-i şun ' lem yelid-ḥ'āndır

(3) Ben o Hızram ki cān rikābımda

(4) Āb-ı hayvān gibi şitābāndır

(5) ' Ārif-i hikmet-i şü'ünātam

(6) Şanıma şöyle dinse şāyāndır

(7) Kutbu'l-irşād-ı hānkāh-ı(?) celāl

(8) Ğavşü'l-evtād-ı ' ālem-i cāndır

(9) Mazhar-ı tām(?) -ı şıbgatu'l-lāham

(10) Şüretim cilve-baḥş-ı elvāndır

(11) Mihr-i gerdün-fürüz-ı esmāyam

(12) Pertevim reng reng raḥşāndır

(13) Āşinā-yı füyūz-ı elānam

(14) ‘Āleme himmetim kemākāndır

(15) Cūy-ı lūtfum çemen-tırāz-ı vücūb

(16) Bād-ı hışmım hazān-ı imkāndır

(17) Murğ-ı kıdsam ki lāne-i şevkim

(18) Sidretü'l-müntehā-yı vicdāndır

[17]

(1) ‘Az[ra]’ıl iktidārem ammā kim

(2) Kudretim baña düşmen-i cāndır

(3) Feyz-i te’sīr-i insilāhımdan

(4) Hülle-düz-ı cinān ‘üryāndır

(5) Sözlerim ‘ārifān-ı bi’llāhsa

(6) Remz-i imān u mağz-ı Kur’āndır

(7) Seyr edenler leṭāfet-i sūhanım

(8) Böyle derlerse belki cesbāndır

(9) Fevc fevc sürüş-ı Raḥmānī

(10) Mevc mevc hurüş-ı ‘ummāndır³⁴

³⁴ İki mısrada da vezin bozuktur.

(11) Hāḳīkat tertīb-i dīvān-ı şevketde sa'y-ı belīg (12) ve rahş-ı rahşān-ı belāgatde zebān-ı şemşīr-naẓīr ile (13) kişver-be-kişver irā'e-i tīg eden hāḳānī-i fikret-i ḳalemiñ (14) vādī-i medīhinde ṭab' -ı maṭbū' -ı şā'irāneye mūrāca'at (15) eylese mā'il-i ḳalem-rev-i liḳā-yı vācibū'l-vücūd ve ḳā'il-i kerīme-i (16) (سِيمَا هُمْ فِي وَجُوهِهِمْ مِنْ آثَرِ السُّجُودِ)³⁵ olan hāme-i (17) 'Abbāsī 'imāme cebhesinde āb-ı midād ile vuzū' (18) ve seccāde-i riḳ'aya keşret-i ser-furūdan iltimā' eden [18] (1) nūr-ı siyāh sevād-ı a'zam-raḳamda zulmet-zedegān-ı beyān-ı hırmāna (2) meş'al-i rāh olduğunu müşāhede ve naẓar-gāh-ı Hallāḳ-ı (3) ma'ānī-i ṭabī'at olan beyt-i ma'mūr muvācehesinde (4) vaz' -ı cebīn-i endīşe ile mücāhede hīninde şikāf-ı nāf-ı (5) āhū-yı ḳalemde būy-ı gāliye-sāy-ı letā'ifi ve nevk-i şevk-i (6) seyfdan dem-i nāḥaḳ-ı erbāb-ı ma'ārifi rīzān bulunca (7) her ḡavvāş-ı ma'nā-āşinā vaşf-ı hāme için baḥr-i (8) ṭavīl-i te'vīlde şan'at-ı iḡrāḳa meyl ile meşḳ-i şinā (9) kılsa cenāb-ı Yūnus baṭn-ı nūnda müstaḡraḳ-ı 'ummān-ı (10) ḥaḳāyık ve rāz-bīn-i ḳudret-i bāliḡa-i Hālik olduğu gibi (11) ḳalemiñ daḥi dehān-ı ḥarf-i [nun]dan aḥz-ı serā'ir-i (12) Furḳāniyye ile sāhil-nişīnān-ı 'iştāna deryā-yı bī-girān-ı (13) rahmet-i İlahiyyeyi tebşīr ve tefhīm ve aşḫāb-ı istiḡrāḳa (14) ism-i muḥītiñ sırrını taḳrīr ve ta'līm eylediğine vāḳıf (15) olur lākin debīr-i taḳdīr gelū-yı kilki şarīr ü şafīr (16) ile imlā eylemiş olmaḡla sebbāḥ-ı nefīr be-dest ḳalem ḥıṭṭa-ı (17) ḥıṭṭa vaz' -ı ḳadem etdikçe nāle-keş-i deşt ḳıra-gūn-ı (18) devāt ve rumūz-āmūz-ı (اعوذ بكلمات الله التامات)³⁷ münācāt (19) meşḡūl-ı (19) (فنادى فى الظلمات)³⁶ dır.

[19]

(1) Li-nāmıḳıhi

Fe'ilātün / Fe'ilātün / Fe'ilātün / Fe'ilün

³⁵ Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. (Fetih, 48/29).

³⁶ ...karanlıklar içinde dua etti. (Enbiya, 21/87).

³⁷ Allah'ın eksiksiz kelimelerine sığınırım.

- (2) Zekeriyyā gibi farkında tutulsa minşār
(3) Ser verir sırrını vermez kalem-i feyz-āşār
- (4) Ne kalem kāşif-i esrār-ı serā-perde-i ğayb
(5) Ne kalem vākıf-ı etvār-ı behīn-i aḥyār
- (6) Ne kalem noktasıdır merdümek-i dīde-i nūn
(7) Hikmet-i bālīga-i Ḥālīki eyler izhār³⁸
- (8) Ne kalem vādī-i Sīnā-yı senā-yı Ḥaḳda
(9) Zāt-ı Mūsāveş olur tā o kadar secde-güzār
- (10) و انا اختر تک³⁹ bābında lisānı miftāḥ
(11) Fe'stemi' emri için gūş tutar leyl ü nehār
- (12) Ne kalem şāḥ-ı laṭīfindeki pertev olmuş
(13) Devḥa-efrūz-ı rumūz-ı şecerü'l-aḥzār nār
- (14) Ser-fürü kılsa gehī hemçü dıraḥt-ı Tūbā
(15) Pāyesinden görünür heşt-behişt ü enhār
- (16) Yaraşır destine cennetde alıp firdevsi
(17) Eylesin kāḥ-ı zer-ender-zer-i ḥulde mismār

³⁸ Mısranın başında “kalem” kelimesi vardır fakat kopyaların birinde üzeri çizilmiştir. Vezin gereği de bu kelimenin çıkarılması gerekmektedir.

³⁹ Ben seni (peygamber olarak) seçtim. (Taha, 20/13).

[20]

(1) Hıta-i sāgar gibidir taraf-i devātında nuķuş

(2) Kāsesi bāde-i ilhāmdan olmuş ser-şār

(3) Çünkü beydā-yı beyānıñ pāyānı bulunmaz kıt'a-ı nev-zemīni edīm-i (4) arz ve

rubā'ī-i metīni rub'-ı meskūn farz idüp 'ālem-i (5) ma'rifeti bir hākim-i sūhan-şināsıñ

yed-i istiklālīne teslīm taḥayyülünde (6) bulunsak

Mefā'ılün / Mefā'ılün / Mefā'ılün / Mefā'ılün

Gehī bir baḥr gāhī bir zemīn-i nev eder teshīr

(7) Kālem mülk-i hünerde hüsrev-i baḥr u ber olmuşdur

(8) şeh-nāme-i sitāyişiyle izhār-ı kerr ü fer ve maṭla'-i ṭālī'-fürüz-ı (9) şu'arāyı necm-

i şu'arādan bülend-aḥter eden kilik-i 'Uṭārid-(10)iştihāra tefvīz-i ensebdır.

(11) Şabbaḥak Allāh şabāh ey debīr

(12) Çün kalem ez-dest şodem destgīr

(13) K'ın nemaṭ ez-çerḥ füzīnī koned

(14) Bā-ķalemem būķalemünī koned⁴⁰

(15) Münşī-i nādīrī-ḥisāl-i ḥayāl i 'lān-ı himem-i ķalem şadedinde (16) men'-i cidāl

ve kıtāl etmekde iken mübārızān-ı meydān-ı beyāndan (17) ba'zı aşḥāb-ı aḡrāz sel-i

seyf-i i' tirāz eyleyüp (18) (Kālem īncā resīd ü ser beşikest)⁴¹ serzenişiyle nihāl-i (19)

ḥāme-i mevzūn siyāset-gāh-ı muķaṭṭa'ada te'sīr-i zaḥm-ı mebārīden(?) [21] (1) ser-

⁴⁰ Nizāmī'nin *Mahzenü'l-Esrār*'ından alıntıdır. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/makhzanolasrar/sh60/>
Anlam: Sabahın aydın olsun, sabahın hayırlı olsun ey kâtib kalem gibi elimden tuttun. Felekten (yeryüzüne) yayılan bu halı kalemimle rengarenk oldu.

⁴¹ Anlam: Kalem buraya (kadar) geldi ve ucu kırıldı.

<https://ganjoor.net/khaghani/divankh/ghazalkh/sh47/> Hakani'nin linkte bulunan gazelinin son mısrasıdır.

nigūn ve bir-çüb-1 huşk āhından aḥsendir tevehhümüyle (2) kuvvet-i kalemîyyeden
baḥş edenler müsteḥakḳ-1 tezyīfū'l-cünūn-1 fūnūndur (3) ḥiṭāb-1 mecnūnānesine
envār-1 āsārı ref' -i zulem-i zulm-i li'ām (4) eden kalemîñ pençe-i saḥt-ḥadīde işābeti
şīt-i (5) cihān-gīrānesi zamāna taḥavvūl ve şadā-y1 ḥüsrevānesi (6) zemīne tezelzül-
baḥş olan Yıldırım'ın istilā-y1 Tīmūr-1 (7) ḥadīdü'l-mizācda maḥbūsiyyeti kabīlinden
bulunmağla ibtilā-y1 (8) erbāb-1 ma'ārif-e māni' -i i'tilā olmayacağı cevābını i'tā (9)
kābildir. Ma'lūmdur ki istikāmet-i zātiyye ve şadākat-i (10) kalbiyyeye mālîk olanlar
inḳilābāt-1 kevnîyyeden aşlā müteğayyir (11) olmadıklarından her ne maḥalde
bulunsalar girdār u güftārları (12) rāst ve eṭvār u mişvārları bī-kem ü kāst olur (13)
nitekim lafz-1 kilik taḳlīb idilse yine kilikdir.

Fe' ilātün / Fe' ilātün / Fe' ilātün / Fe' ilün

(14) Bāreka'llāh zihī sālîk-i vādî-i şenā

(15) 'Anberīn ḥırkasıdır nūr-1 siyeh ser-tā-pā

(16) Hādî⁴²-i reh ṭalebān-1 reviş-i dānāyī

(17) Ya'ni⁴³ rāh-āgeh-i dāniş kalem-i ḥikmet-zā

(18) Ne kalem 'ārif-i bi'llāh Mesīḥiyyü'l-fāş

(19) Kütüb-i 'ālem-i endişeyi eyler iḥyā

[22]

(1) Ne kalem mürşid-i ervāḥ-1 me'ānī ki aña

(2) Maḥremān-1 ḥarem-i ğayb-1 mürīd olsa revā

⁴² Hādî kelimesinde zihaf vardır.

⁴³ Ya'ni kelimesinde zihaf vardır.

- (3) Başlasa keşfe olur ser-be-girībān-ı devāt
- (4) Sırr-ı levh ü kâlemi ‘āleme eyler ifşā
- (5) Ne kâlem necm-şinās-ı felek-i ‘ālem-i ğayb
- (6) Ne kâlem çāh-nişīn-i raşad-ı nev peydā
- (7) Etse rāz-ı felegi zīver-i levh-i ta‘bīr
- (8) Dil-i ħussād-ı ħurūfī diyü daħl eyler aña
- (9) Balsa dendānı ħalel yine aña āsāndır
- (10) Ĥall-i müşkil girih-i rişte-i esrār-ı kazā
- (11) Muṭrib-i bezm-i gül-efsūn-ı muħayyel ki verir
- (12) Nağmesi ħāṭır-ı ma‘nāya neşāṭ-ı şahbā
- (13) Hem sirişkiyle ider cilve kühen sünbül-i zār
- (14) Hem şarīriyle olur sünbüleden nağme-serā
- (15) Kondurur sāzına şad bülbül-i ma‘nāyı nedem
- (16) Olsa mızrāb-zen-i tār-ı ħayāl-i yektā
- (17) Getirir Zühre gibi bıkır-i ħayālī rakşa
- (18) Etdirür her elife ney gibi āheng-i nevā

[23] (1) Teşbîh ü tevcîh-i şâ'irānede ḥatt-ı ḥatā naşîb-i ḥāme-i (2) siyeh-simā olmak endîşesiyle revîş-i ifāde-i sâbıkadan (3) ferāgat ve ḳalem ü seyfiñ idāre-i mülkiyyede olan (4) ehemmiyyetinden baḥişle 'arz-ı müṭāla'at-ı ḳāşıraya cür'et (5) ḳılındıḳda

Ey dil ḥayāt-ı rūḥ bāni 'ām-ı Moştafā'st

(6) V'āğāz-ı kā'ināt ze-encām-ı Moştafā'st

Sîmurğ-ı (7) cān-ı mā ki remīdest ez-do-kevn

Minnet ḥodā berā(?) ki (8) be-cān rām(?)'ı Moştafā'st⁴⁴

na't-ı şerīfīniñ ḳā'ili olan (9) Sulṭān Selīm-i ḳadīm ki cānib-i 'ālī-i Ḥicāzdan dest-i

(10) ta'zīme aldıḳı livā-yı sa'ādet-iltivā-yı nebevī ve sā'ir (11) teberrūkāt-ı bāhirü'l-

berekāt-ı ḥazret-i Muştafavī ile südde-i (12) sedīde-i salṭanatı ḳible-i ḳulüb-i

mü'minīn ve bünyān-ı raşīfü'l-(13)erkān-ı ḥilāfeti kāffe-i ehl-i İslāmīñ ittihād-ı

ma'nevīsiyle (14) tarşın buyurup ḥādīmü'l-Ḥaremeynü's-şerīfeyn ḥuṭbe-i (15)

ḥakīmānesi ise ol 'ālī Ka'bīñ fütühāt-ı Mekkiyye-i (16) muvaffākiyyetleri ḥaḳāyıḳını

keşf ü izḫāra delīl-i celīldir. (17) Böyle bir şāhib-ḳırān-ı devrān ve ḳahramān-ı

celādet- 'unvāniñ

(18) Ger leşker-i 'adū boved ez-Ḳāf tā-be-Ḳāf

(19) Billāh ki hīç rüy ne-mī-tābem ez maşāf

(20) Çün āftāb zulmet-i küfr ez-cihān berem

(21) Gāhā ki şubḥ-ı tīg birün ārem ez-ğilāf⁴⁵

⁴⁴ Ey gönül, ruhun canlılığı Hz. Mustafa'nın nimetleriyle. Ve kainatın başlangıcı Hz. Mustafa'nın yaratılmasındandır. Bizim can kuşumuz iki varlık âleminden kaçmıştır. Allah'a şükür ki Mustafa'nın canına (ruhuna) ram olmuştur.

⁴⁵ (Yeryüzü) düşman ordusuyla bir Kaf'tan bir Kâf'a dolu olsa da vallahi billahi asla savaştan yüz çevirmem (savaştan korkmam). Kılıç sabahını (Kılıç gibi parlak sabahı) kınından çıkardığım zaman, güneş gibi küfrün karanlığını cihandan sileyim, yok edeyim.

[24] (1) şamşām-ı intikām-ı hāşm iltikāmıyla gulgüle-endāz-ı cihān (2) olduđu zamān ğālibiyet nişānını yād ve tedmīr-i şemşīr ile (3) tedbīr-i debīrden istiġnā murād edenlere şu zehāb ol vaqt (4) içün bile bir fikr-i nā-şavābdır cevābını ceffe'l-ķalem īrād (5) edebiliriz. Zīrā devr-i Selīm Hūnīde her ne kadar seyf (6) saŗvet-i selāsil-bend-i rikāb-ı aŗhāb-ı Őekāvet ise ķalem (7) dađı andan ziyāde hādīm-i muķaddem-i erbāb-ı kemāl olduđundan (8) rāyet-i nuŗret ekŗer eyādī-i ehl-i ma'rifetde Őuķķa-perdāz-ı (9) rūzgār ve ķadr-i 'ilm-i 'ālemden berter Őutulup efķār-ı milliyye-i (10) 'aŗra maŗŗūŗ terbiye-i 'ilmiyyeden hiŗŗedār idi. (11) Buna miŗāl-i mūcessem fazīlet-i 'ilmiyyeyi Őecā'at-i 'ameliyye ile (12) cem' eden cenāb-ı Selīm-i sūtūde-ŗiyem olmađla devlet (13) öyle bir pādīŗāh-ı 'ārifden ve millet fūnūn ve ma'ārifden (14) mūstefīd olmuş ve 'aŗr-ı mes'ūd u kemālāt ile ğalebe-i (15) kũlliye göstermiŗ idigine İbn-i Kemāl gibi kāmiliñ āŗār-ı (16) maķbũlesi kifāyet eder. Ve'l-hāŗil ol Őehr-i yār-ı baŗtiyār (17) ħarbi bir fikr-i bārīk ile ihtiyār eyledigidinden (18) İn sefer kerden u ĩn bī-sāmānī-i mā

(19) Behr-i cemiyet-i dilhāŗt perīŗānī-i mā⁴⁶

[25]

(1) Hūn-ı 'iŗķest Selīmī felek u cũmle cihān

(2) Kāŗ āyend heme ħalk be-mihmānī-i mā⁴⁷

(3) kelāmũ'l-mũlũk mũlũku'l-kelām ile dũnyāniñ her cihetinde (4) bulunan 'umũm-ı millet-i İslāmiyyeyi dārũ'l-emān-ı ittiĥāda (5) da'vet ve 'aķl-ı selīmiñ 'ulviyyetini vāŗiŗa-ı vāŗiŗī nijād-ı (6) ķalemiyye ile i'lāna himmet buyurmuŗdur.

⁴⁶ Yavuz Sultan Selīm'in bir gazelinin matlaıdır. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/266549>

Manası: "Yaptığımız bu seferler, çektiğimiz bu mahrumiyetler, bu periŗanlıđımız; gönũller huzur ve rahat içinde bulunsun, diyedir."

⁴⁷ Ey Selīm! Felekler ve bũtũn kainat aŗķ sofrasıdır. Keŗke herkes (bu sofrada) bizim misafirimiz olsa.

* Az zamānda çok (7) işler etmiş idi.

* Himmeti olmuş idi 'ālem-gīr

*Şems-i 'aşr (8) idi 'aşrda şemsiñ

* Zıllı memdūd olur zamānı (9) kaçır⁴⁸

Dirīg ki ol tāc-dār-ı pākīze-sirişt 'āzim-i (10) serāy-ı bihişt olmasıyla esās-ı tedbīr-i rahne-pezīr (11) olduğundan bilād-ı ecnebiyyede zūhūra gelen muzafferiyet (12) devām ve muqaddemleri def'-i düşmen eden leşker şoñraları (13) te'sīr-i cehāletden düşmen-i dāhīlī hükmünde devlete bā'is-i (14) şūr u şer olup fırka-i seyfiyye nice eyyām kabūl-i nizām (15) edemediginden bilinen vakte kadar sefk-i dimā madde-i (16) fecī'asıyla dāmen-i atlas-ı gerdūn dem-i bī-günāhāndan (17) leke-dār ve gül-gūn iken lehū'l-ḥamd nā-ḥaḳ yere ḳan dökülmek (18) fazīḥasından keff-i yed olunup şafḥa-i būkalemūn-nuḳūş-ı (19) 'ālemde reng-i ḥūn mübeddel-i midād-ı la'l-nümūn olmağla esyāf (20) hükm-i ḳaṭ'ī-i şer'ī lühūḳuna degin her ḥuşūşda [26] (1) endaḥte-i sūrāḥ-ı gīlāf olduğundan tīg-i sitiz yerine (2) ekşer zebān-ı tiz isti'māl kılınarak ḳalem refāḥ-ı 'ibādu'llāḥ (3) ḥidmetinde ve şekl-i kec-i seyf-i meslūl daḥi cūy-ı revān-ı (4) ḥayāt üstüne memdūd bir cisr-i ḥadīdü'l-ḥudūda (5) müşābehetle hezārān ma'sūm ve mağdūruñ sīf-i yem-i 'ademe (6) imrārı delāletindedir. Ḥaḳḳā ki ḥışn-ı ḥaşīn-i devlet ve medār-ı (7) ḳuvvet-i millet 'add etdigimiz nizāmāt-ı esāsiyyeniñ merkez-i (8) maṭlūba ḳalemle mevşūl ve idāre-i mehāmm-ı her devletde (9) politika-şināsān 'uhdelerine muḥavvel bulunduğundan erbāb-ı (10) ḳalemi seyfiyyeye tercīḥ ve ḳılıccla dāḥil-i dā'ire-i muşāfāt (11) olmayan ahālī-i memālik bir ḥüsn-i ta'bīr ile şāḥ-rāḥ-ı müsālemet (12) ve ḥayr-ḥ'āhiye sālīk olacaḳları saltanat-ı seniyye ile (13)

⁴⁸ İbni Kemāl Dîvânı Yavuz Sultan Selim mersiyesinden. Burada ilk beyit farklıdır: Az müddette çok iş itmiş idi /Sayesi olmuş idi himmet-gir.

İngiltere devleti beyninde te'essüs eden da'â'im ve fâk ve 'alâ'im-i (14) ittifâk delâ'ileyle müsbet bulunmağın dībâc-ı dībâce-i efkârı (15) tezyîn ve tevşîh ahrâdır. Egerçi rû-siyeh mes'ele-i zâ'ilesinde (16) düvel-i müttefika taraflarından devlet-i 'aliyyeye cân ve mâl (17) fedâsıyla gösterilen verziş menâfi'-i zâtiyyeleri 'âleminde (18) muhâfaza-i nüfûz ve âsâyiş maqşadına mübtenî bir politikadır (19) denilir ise de saltanat-ı seniyyeniñ tamâmiyyet-i mülkiyye (20) ve istiqlâl-i 'âliyesine nigeħ-bân olan mādde ki millet-i 'Osmâniyye (21) içün ba'zı muhâtarât-ı mevhumeyi dâfi' ve Avrupa [27] (1) devletlerine menba'-ı menâfi' 'add olunur, şu esâs-ı metîni (2) sâha-ı efkâr-ı düveliyyeye vaż' eden yine himmet-i kalemiiyedir. (3) Yoksa kuvve-i seyfiyyemiz iki devleti 'arşa-ı heycāya (4) sevķ edebilir miydi? Artık keskin kalemle keskin (5) kılıcını te'sîri şerħ ve erbâb-ı mu'arıza cerħ olundu. (6) Şeh-süvâr-ı mızmâr şevket-i tige bedel bir kalemli ile daħi (7) haşmını nigün-sâr-ı zemîn-i idbâr ve haybet eder.

(8) Li-râkımlıhi

Mef'ülü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

(9) İnsân kanın içmek içün kana kana tîğ

(10) Dest-i kazâda her dem arar bir bahâne tîğ

(11) Zaħm-ı cefâyı hep zu'afâdır eden kabûl

(12) Bir rişte üstüne çekilir imtiħâna tîğ

(13) Zâde-i tabî'at ve âzâde-i işâret olan şu kıt'a-ı kâti'adan (14) rehîn-i 'ilm-i

'urefâdır ki seyf her ne zamân der-meyân (15) kılınmış ise şîrâze-i mecmû'a-i

cem'iyet-i beşeriyye tefrîk (16) ve kalem ne vaķt pîrâye-i benân edilmiş ise eczâ-yı

perîşân-ı (17) ahvâl-i enâm kesb-i nizâm ve intizâm ile cem' ve telfîk (18)

olunmuşdur. Hattâ seyfiñ telef-i nüfûs ve ħarâbî-i mülk-i (19) maħrûs gibi gâlib ve

mağlûb cānibine açdığı yaraların [28] (1) iltiyâmı nabz-âşinâ-yı mehâmm (الصلح سيد)

الاحكام)⁴⁹ (2) olan kalemîni hareket-i hakîmânesine muhtâc olmasına göre (3) kalem binâ-yı medeniyetiñ 'amûd-ı zer-endûdı ve seyf hayme-i (4) bedeviyetiñ veted-i fülâd-nümûdu meşâbesinde denilmek ba'îd (5) degildir. Binâ-berîn sâye-i Tûbâ vâye-i kalemde âsûde-(6)nişîn-i ürd-i behîşt-i medeniyet ve nev-bâve-i⁵⁰ çîn-i bûstân-ı terbiyet (7) olan akvâm

Nîst mobârek sitem-engih̄ten

(8) Āb-ı hod u h̄ûn-ı kesân rih̄ten⁵¹

kâ'idesiyle haşmı (9) 'aleyhine bile kıyâm etmemek efkâr-ı insâniyyet-kârânesi (10) şimdi dünyânıñ ba'zı mağhallerinde rû-nümâ-yı mücellâ-yı zuhûr (11) olmağda bulunduğundan bunuñ muhassenâtını ta'dâd mücib-i tekşîr-i (12) sevâd olup andan kaţ'-ı nazarla evâ'ilde vukû'a gelen (13) muhârebât ve gavâ'il ve el-yevm tehadûş eden mesâ'il şahrâ-yı (14) iddi'ada tertîb-i şufûf ve tesrîb-i ketâ'ib menâkıb-ı kalem-i (15) mevşûf için hatt-ı hareket ittihâz kılınabilir. Meşelâ (16) kûrûn-ı mâziyede beyne'l-milel cârî olan cenk ve peykâr (17) ekşer evkâtta bağıteten zuhûr etmekle emr-i müdâfa'aya 'adem-i (18) muvaffakiyyet tağdirinde hükûmet-i mağlûbeniñ mağv ve izmihlâli (19) ve sekene-i beldeniñ zabt ve gâşb-ı emlâk ve emvâli ile (20) fayşal-pezîr ve esîr nâmına nice peyk-i bî-cürm tu'me-i (21) şîr-i şemşîr olmağ gâlibiyyete medâr 'add edilirdi. Temhîd-i [29] (1) müdde'âya Endülüs istilâsı vağ'asında terk-i dîn (2) teklîf-i zâlimânesiyle iktisâ-yı gül-gün-kağbâ-yı şehâdet (3) eden şühedâniñ ahvâl-i cân-güzârı şehâdet eyler ki itlâf (4) olunan nüfûs-ı İslâmiyyeniñ hadd ü pâyânı ve icrâ (5) edilen mezâlim ü ta'addiyâtiñ ityânı kâbil olmadığı gibi (6) dürcü'l-cevâhir-i hükûm-i celîlü'l-me'âşîr ü defâ'in-i efânîn-serâ'ir (7) ıtlâkına şâyân nice bedâyi'-i mü'ellefât düçâr-ı âfât-ı (8) telefât olmuşdur. İşte

⁴⁹ Barış hükümlerin efendisidir.

⁵⁰ Bostan ve toplamak kelimelerine daha uygun düştüğü için nev-bâve olarak okunması tercih edildi.

⁵¹ Zulm etmek hayırlı değildir, başkalarının kanını dökmek ve kendini rezil etmek (hayırlı değildir).

mīzān-ı rāst-īzān-ı inşāf der-dest (9) edildikde seyf āsar-ı kalemīyyeyi telefe mukıbb ve sā'ī (10) ve hāme-i 'adālet-intimā zafer-i tūgi ketb-i kütüb-i tevārīh (11) etmekle hem medh-i şemşiri ve hem de i'lā-yı livā-yı kelimetu'llāh (12) maqşadıyla hayāt-ı ebedī ve necāt-ı sermedīye nā'il (13) ve vāşıl olan evşāf-ı mūcāhidān-ı lāzımu't-tevkīri şebt-i (14) evrāk-ı āfāk etdikden başka (كالنقش فى الحجر)⁵² (15) maẓmūnundan eşer göstermek için muvaffakiyyetlerini ba'de'l-(16)vefāt seng-i mezāra hakk ile dahi beyne'l-enām ibkā-yı (17) nām gayretine kıyām ederek seyfiñ sū-i zay'ına mu'āmele (18) ve mūcāmelede şarf-ı hüsn-i mesā'ī olması hod bürhān-ı (19) rüchāndır. Egerçi Prusya muhārebesinde (İstrasburg) (20) şehriniñ kitāb-hānesi dahi gülle-i kelle-küb ile vīrān (21) ve sūzān olmuş ise de memleketiñ teslīmine Fransızlar [30] (1) tarafından sedd-i mūmāna'at çekildigine mebnī şu hāl-i (2) muhāşara sırasında zarūrī olarak ihtiyār (3) kılınmağla Endülüs kitāb-hānesiniñ kaşden ihrākına muqayyes (4) olamaz. Zīrā Prusyalılar bir milyon 'askere mālİK (5) ve Fransa da taraf taraf fātih-i memālik oldukları hālde (6) zabt etdikleri bilād ahālisini yine bir kā'ide tahtında (7) esir tutmuşlardır. (İstitrād) ğalebe ve nuşret taqdīr-i (8) Rabb-i 'izzet olmağla āfitāb-ı zafer her millete bir gün tīb u ferr (9) verebilirse de maẓhar-ı muẓafferiyet olacak aqvām (10) ibtidā kendisine medār-ı devām ve kıvām olan ve sā'il (11) ve mesā'ile haşr-ı nazar-ı diqqat ve düşmen ahvāline havāle-i (12) çeşm-i 'ibretle noqşānını ikmāle hıfz-ı mālā ehl-i kemāle (13) rağbet gösterir bir devlet ki ehl-perverdir, mehāmm-ı umūr-ı (14) matlūba muṭābık tesviye-peẓir olur. Ol millet ki ma'ārif-(15)güsterdir, merām-ı cumhūr-ı kulūbe muvāfiq te'sir bulur. (16) Devleti ihyāya bādī hey'et-i millet ve milleti ibkāya vesīle (17) hüsn-i idāre-i hükümet olmağdan nāşī kaffe-i düvel zīr-(18)destānı arasında huşul-ı vifāk ve ittifākı emel ve izāle-i (19) cehl ve nādānī ile def'-i 'ilel-i milel etmege mecd ve sā'ī (20) ve te'lif-i

⁵² Taştaki bir nakış gibi.

ezhān-ı nāse murā'ī oldukça efkār-ı 'umūmiyye-i (21) ittiḥādda rīsmān tarzını
alacağından ol milletiñ [31] (1) ağır yükleri çekmege kudret ve taḥammülü olarak
bi'l-'aķis (2) tefriķa peydā eylediği şüretde rişte-i bī-tāb ḥükümünü (3) tūtop kuvvet-i
aşliyyesine vehn ve ḥalel-i tetarruķ (4) ve icrāsına za'f ve perīşānī ta'alluķ eyleyeceği
(5) mülābesesiyle umūrunu tār-ı nermīn-i penbeye rabṭa mecbūriyyet (6) elverir.
Felizālik mālik-i memālik olan devlet-i şayf u şitā (7) vücūh-ı şitā ile ıslāḥ ve tanzīm-
i aḥvāli kendisine (8) zevķ ve teb'asını sevķ-i sa'ya sevķ edip mülkünde (9) teraķķī-i
ma'āriife bezl-i naķd ü vaķt eyler. Hele Prusyanıñ gerek (10) sadova(?) gerek geçenki
mes'eledede ğālibiyyete sebeb-i zāhir (11) silāḥları muntaẓam ve bir çavuşu
Fransızlarıñ mīrālāyı kadar (12) mu'allem bulunarak ḥarekāt-ı ḥarbiyye yoluyla icrā
kılınmasından (13) ve ordularında nizām ve intizām fevķa'l-'āde ve terbiye-i
'umūmiyye (14) bütūn memleketlerinde pek ziyāde olup 'ulūm ve fūnūn (15)
cihetiyle Fransızlara müsābaķat eylemiş olduklarından. (16) Bināen'aleyh
kemmiyyet-i kelāmı taşaddī-i ta'addī eden zūlem (17) pīşegān-ı pīşīniñ taḥķīķ-i
ḥarekātına 'atf etmekden ise (18) tek ü pūsunda olduğumuz 'aşrīñ 'arşa-i
teraķķiyātına (19) imāle şu mebḥaşde āmāle daha müsā'id görünür. Bālāda (20) ifāde
kılındığı üzere ḥurūb-ı sābıķa şuver-i nā-lāyıķa ile (21) şūriş-figen-i cihān olur iken
mu'ahḥaran her devlet [32] (1) kā'ide-i bī-fā'ide-i yağmā-gerīden ferāğat edip bir
mādde-i (2) müşkile-i mūcibū'l-ḥarb ve emr-i mūhimm-i mūntecū'd-ḍarb (3)
ḥudūşunda (هو اول و هی المحل الثانى)⁵³ beyānı vechile feyfā-yı fesḥū'l-(5)ircā-yı
mūkālemāti fezā-yı cedele bedel edegeldikten (6) muķaddemetü'l-ceyş meydān-ı
ma'reke evvelā ṭalāyi'-i efkār-ı (7) müteḥarrike olmaķ lāzım geldiği ḥiss edilmekle
iki idāre (8) beyninde ḥarbi netice verecek maşlahat ibtidā 'arīz ü (9) 'amīķ-i ḥadde-i
tedķīķden geçirilip resmen cümleye i'lān (10) ve ḥikāyet kılınarak māl ü cān-ı 'ibād

⁵³ Akıl cesurların cesaretinden önde gelir. Evvel olan akıldır, cesaret sonra gelir.

te'mîn ile icrâ-yı (11) 'adl ü dād olunduğdan başka cibāl-i cidālde mişāl-i (12) murğ-ı şikeste-bāl girifte-i çengāl-i nekāl olan üserā bile (13) beste-i fitrāk-i helāk olmağdan maşûn ve belki kayd-ı esāret-i (14) mevķıte ile kesb-i hayāt-ı tāze eyleyeceklerinden memnündür.

Mefā'ılün / mefā'ılün / mefā'ılün / mefā'ılün

(15) Muzaffer vaķt-i fırsatda 'adūdan intikām almaz

(16) Mürüvvet-mend olan nā-kāmi-i⁵⁴ düşmānla kām almaz

(17) Fi'l-ħaķıķa insān şahrā-yı veğā ve ğavğā-yı a'dāda benī-nev'ı (18) olmağ mü'tala'asıyla huşemāsını daħi tahlīş ve ber-muķtezā-yı (19) ħubb-ı māder-zād hemyānında müddeħar-ı zahıre ve zāddan ħişşe (20) ifrāz ve taħşise meyl ve rağbeti mekteb-i edebde ħüsn-i (21) aħlāk ile tehzıb-i zāt ve tezhıb-i ser-levħa-i şıfāt [33] (1) etmesinden münba'ış olup bu ħaşlet-i ber-güzıde ise (2) āşār-ı fevā'id-dişār-ı kalemıyye ya'nı 'ulūm ve terbiye memerre-i nāfi'ası (3) bulunduğundan ravzatü'ş-şafā-yı medeniyyetde ictinā²-i şemerāt-ı (4) kemālāt eden milel-i pesendıde etvār-ı bağbānı-i fikretle (5) şāħ-ı engüşte kalem aşısı lüzūmunu taşdıķ eyledikleri (6) günden beri evrāk-ı ħavādiş verd-i bahārı gibi nazarlarına (7) her dem tāze geldiginden āşınā-yı aħvāl-i rüzgār olup (8) gülşen-i vaţanda cereyān eden miyāh-ı mu'āmelāta nezāretle (9) Ceyħūn-ı 'adāleti cedvelinden münħarif bulunduğça naql-i (10) mā-cerā için cūş u ħurūş gösterebile (11) dāll-ħ'āhlarını ħükūmete edıbāne 'arz u beyān (12) ve silāħ-ı 'ışyānı āvıħte-i cidār-ı nisyān eder oldular. (13) Yüz sene muķaddem ise merāyā-yı efkār-ı milliyye bu şüretiñ (14) 'aksine vücūd vermekle ħādişe-i cüz'ıyyeden ħaķlı (15) ħaķsız nice ħanlar döküldüğünden ħükümdārān 'adem-i (16) emniyyetden zulem ve ğadr-ı ğadıriñi icrāya berzede-dāmān (17)

⁵⁴ Kāmi kelimesinde zihaf vardır.

olmalarıyla katl ve i'dām sebep-i emn ü nizām 'add olmağın (18) tābi' ve metbū'-ı
hāvı-ı cān ile isāle-i dümū' ederek (19) dem-güzār ve 'ālem-i kevn ü fesād seylābe-i
hūndan (20) lālezār idi.

[34]

(1) Li-münşidihi

Mefā'ılün / mefā'ılün / mefā'ılün/ mefā'ılün

(2) Mezālimden bulur hāl-i teşettüt kuvvet-i millet

(3) Olur 'adl ile hāşıl iktidār u şervet-i millet

(4) Medār-ı a'zamı her devletiñ 'ālemde millettir

(5) Degildir devlete vā-beste ammā şavvet-i millet

(6) Ne devletdir o mülke dā'imā kim ittiḥād üzre

(7) Gelirse ğayrete devlet olursa himmet-i millet

(8) Miyānın tığ-i āteş-bār ile tefrīk müşkildir

(9) Teşebbüs kılsa bir käre eger cem'iyet-i millet

(10) Bu ğaflet-hānede taḥşil-i 'ilme bestedir Fā'ik

(11) Terakķi-i şükūh u izdiyād-ı rif'at-i millet

(12) Vāķı'ā zalām-ı cehl ve nādānī ğışāve-keş-i derīçe-i çeşm-i (13) insānī olduĝda
vücūdu maḥz-ı hayr olan insān (14) bi'l-āhere girīve-neverd-i şer ve tuĝyān olur.

Ḳabūl (15) ü redd-i nīk ü bed 'ilm ü 'irfāna ve kesb-i hūner ü ma'lūmāt (16) zıll-ı

āsāyişde emniyyet-i cāna vābeste bulunduğundan (17) bir mülkde 'adālet ve

emniyyet ne derecede ise ahālîsi (18) ol kadar taḥṣîl-i kemāle rāğıb ve mā'îl ve rağbet-i 'ilmiyyeniñ [35] (1) ezhân-ı halka sereyāniyla o mülküñ ahvāl-i müşevveşesi (2) zā'îl olduğu 'azamet ve kudretleri müsellemsiz bulunan (3) milletleriñ kuvvet-i ḥāliye ve şervet-i māliyeleri muvāzenesiyle (4) añlaşılır. Şaḥîḥan bilād-ı mütemeddinede yıllarca tehdîdât (5) ile serkeşlik eden aqvām şimdi ta'limât ile vaṭan (6) yolunda ifâ-yı nām etmekde olduklarından bundan esîr-i (7) bend ile dil-sîr-i pendîñ farkı müstebân ve 'aks-i każiyye daḥi (8) bâdiye-i ḥamiyyet-i cāhiliyyede nîze-bedest-i ḥüsrân (9) olup geşt ü güzâr ve tûde-i rîg-i bârîk gibi müsâ'ade-i (10) rûzgârdan firâr eden tavâ'ifiñ ḥarekât-ı ḥûn-rîzâne (11) ve 'ādât-ı vaḥşiyânesinden 'ayândır. Min ba'd seyyâle-i berkıyye-i (12) efkârîñ sür'at-i cevelânını tefekkür ve erbâb-ı kalemîñ himmet-i (13) firāvânını yâd ile teşekkür lâzıme-i şîme-i insāniyyetdir ki kâffe-i (14) dâr u diyâr ve evdiye ve kühsâr ḥâşîlât-ı ma'rifetden (15) ḥişşedâr olmaḡdadır. Meşelâ şaḥîfe-i arzın telgraf (16) ḥaṭlarıyla ârâste ve kâşânelerimiziñ cidârına varınca (17) tûmâr-ı evrâk ile pîrâste olması 'ilm ile mükellef (18) ve müşerref bulunan insāniñ âşâr-ı ḥaṭ u kalemî nazar-(19)gâhından dūr etmemek muzâ-yı mużuvvîsinden münba'îş (20) bir keyfiyyet iken dünyâniñ ba'zı cihetlerinde kılıçla nādānlıḡa (21) da'vet mişillü ḥālâtîñ henüz vücûdu meşḥûd ise de [36] (1) 'ilm ile mu'anven bir milleti başkî altında tutmak ḥacer ve ḥadîd (2) arasına mevzû' varak-ı maṭbû' şeklini alacaḡından (3) bi't-ṭabi' her tażyîkde bir naḡş-ı 'acîb ḥuşûle getirir. (4) Öyle ise te'lîf-i ḥurûfdan soñra yine ta'rîf-i süyûfa (5) intikâl muvâfîk-ı ḥâldir.

Mefâ'îlün / mefâ'îlün / mefâ'îlün/ mefâ'îlün

(6) Kalemdir çehre-perdâz-ı 'arûs-ı memleket ammâ

(7) Dem-i şemşîrde ḥûn-ı 'adûdur gâze-i devlet

(8) Uşul-i⁵⁵ ceng-i harbî olmadıkça ber-ķarār olmaz

(9) Bülend olsa ne deñlü perde-i āġāze-i devlet

(10) İşte belāġat aşhāb-ı ķalemiñ ve besālet erbāb-ı seyf (11) ve ‘ilmiñ naşibi olmak zehābı dañi ber-ķavl-i mecrūh (12) bulunduġu cāy-ı cedel degildir. Egerçi dilīrān-ı meydān-ı (13) veġā şavletle ġavġā ederler faķať irāş-ı şecā‘at eden (14) mādde ‘alem sāyesi olmayıp ‘ilm sermāyesi olduġu (15) bilinsin ĉünkü memāta inhimāk ile faşd-ı şiryān (16) ve ķaşd-ı cān eyleyenlere bu cür²et senā-yı süveydādan (17) degil sevād-ı sevādādan vāşıl olarak yoksa (18) hayātı terk-i ihtiyār merg-i ‘aķla şıġmaz. Hattā hikmetini (19) tedķiķe ķudretimiz olmadıġı hāldede Hālilü'r-raħmān ve Mūsā [37] (1) ibn-i ‘Ümrān ‘aleyhimü's-selām efendilerimiz hażerātı (2) teslīm-i rūh-ı ķudsīlerinde melekü'l-mevte ‘izār-ı i‘tizār (3) ve ķavl-i dīgerde celāl-i izhār buyurmuşlardır. Ve'l-hāşıl (4) h^vāhiş-i derūn ile cān vermege ķā‘il olanlarıñ (5) ezhānında yā ni‘am-ı uhreviyyeye mazhariyyet ve yāhūd ġubb-ı (6) vaťanla zindeġi-i nām-ı şecā‘at ‘ilm-i vicdānisi taķarrür (7) etmese öyle yüz biñ kişiden mürekkeb ordudan şarf-ı (8) nazār şahş-ı vāħidi fedā-yı ser etdirecek mükāfāt (9) gösterilemez. Pes fevz u fütūħu teslīm-i rūhda bulmaķ (10) isteyen ‘asākire birinci derecede mükāfāt anlar için (11) muhāfaza-i nāmūs ve hayāt etmege muķtedir ve fūnūn-ı ġarbiyyede (12)māhir bir sipeh-sālār-ı bahādırınñ ķumandası şart-ı a‘zam ve fenn-i (13) ġarb ise āşār-ı ķalemiyyeden bulunduġu müsellemlerle olmaġla taķdīm-i (14) ķalemde ‘ācizāne ġuzūr-ı ġāziyāna ‘arz olunan edille (15) inşāf ile muhāķeme buyurulsun. Zīrā muhārebāt-ı hāzıra (16) ber-vech-i meşrūh idāre-i seyf ü semend ve istīşāl-i (17) ġaşm için isti‘māl-i desāyis ü gezend etmekden (18) ‘ibāret olmayarak bir taķım ķavā‘id-i ‘ilmiyye ile maħşūr (19) bulunduġundan ‘adūya ġulüvv uşul-i ġarbiyyeye muvāfiķ

⁵⁵ Metinde usul kelimesinden sonra y olsa da izafetli okunması tercih edildi.

(20) icrā kılınmadığı taḳdīrde keşret-i nüfusuñ medār-ı muẓafferiyet [38] (1) olamayacağı Fransa orduları esīr alındıḳdan ōñra (2) on beş milyondan ziyāde ahālīniñ Prusya istilāsına (3) düşmesiyle tamāmen añlaşılımdır. Eger Fransızlar cümleten Prusya (4) ḳānūnu vechile ‘ askerlige muḳteẓā fūnūnuñ taḫşīline (5) mecbūr bulunmuş olaydılar ol ḫālde bütun millet yoluyla (6) ceng edebileceğinden orduları bozulsada yeñiden (7) rezm-āzmālar yetişip tenkīl-i ḫaşma muḳtedir olurlardı. (8) Tünd-bād-ı ḳahr u aḫşūb iki millet arasından ḫübūb (9) edince dimā²-ı cānına ḫusamışlar için ‘ayn-ı mā² (10) görüneceğinden ol-ḫālde ḳabzası ḳan taşıyla (11) tezyīn ve mücerred insān ḳatline taḫşīş ve ta‘yīn kılınan (12) seyfiñ te‘sīr-i belīḡi teslīm-gerde-i büleḡā olup faḳat ḳışsa-ı (13) ḡuşsa ḫişse-i ḳābil-i fesād-ı Ḳābil ki şūret-i vuḳū‘unu (14) zābt eden ḳalem eşkāl-i ḫurūf-ı hecā ve aḫvāl-i arḫa-i (15) heycāyı taḫrīr ve taḫvīrde mu‘allem-i ḳādīm-i benī ādemdir. Me‘ḫaz-ı (16) tāriḫ-i fesād olan bu vaḳ‘a-i fecī‘adan beri şūriş-zā-yı (17) dünyāda zūhūra gelen ḳıtāl ve ḫarb taḫaḫtur kılındıḳça (18) bi-ḫasebi'l-beşeriyye bādī-i ḳasvet-i ḳalb olduğunı kim inkār (19) edebilir. Meger şūretde nāsa ve sīretde nesnāsa (20) ḫebīḫ olanlar buluna, zīrā ḫubb-ı zātī tecellisiyle ta‘ayyūn [39] (1) eden ehl-i vecd ü vicdān zāḫmet ve meḫaḳḳatden (2) rū-gerdān ve cinān-ı cenāna nigerān olmaḳdan başḳa (3) sa‘ādet istemez ammā meḫārib ve me‘ārib-i efrād-ı ümem için (4) birer rāḫ-ı metā‘ib olduğundan ḫikem-i ḫafiyeye-i sübhāniyye (5) tefāvüt-fermā-yı derecāt-ı insāniyye olmasıyla ḫāl ü maḳāl (6) ve ḫayāl ü ḫişāl-i ādemīde müḫāhede kılınan tebāyūn (7) ve iḫtilāf māni‘-i üns ü i‘tilāf olmaḡın nefsi le‘īm (8) dā‘imā cālib-i renc-i ‘azīm olur. Ġarībdir ki ḫired-i ḫurde-(9)bīn bu dār-ı felāket-medārda devrinde ḡavrına eremediḡi (10) ḫabāyā-yı umūr dā‘ire-i idrākinden dūr ve keḫmekeḫ-i evḫām (11) ile rencūr iken mürde-dilān-ı āḫiret ‘aḳabāt-ı ‘uḳbā (12) baḫşinde ḫül ü dirāz-ı envā‘-ı ḫaḫāya dehen-bāz olup da (13) zu‘munca filosofāne inkār-ı ḫesāb u ḫitāba cūr²et

ederler. (14) Bu şirzime-i şirzimeniñ zāhir-i hāli vehle-i evvelīde ferāğ-ı bāli (15) gösterirse de zebān-ı zebānī mişalleri isti‘cāl-ı ‘azāb-ı bātinī (16) etmekle hayātlarında bile nār-ı efkār anları sūzān eylemekdedir. (17) Esās-ı kıyās ma‘lūm olunca nev‘-i beşer cismini (18) dünyāya rabṭ ve rūhunu gūyā nişimengāh-ı beḳāda cāy-i dīger (19) zabṭ eylemekde şūrīde-ser ve muzṭar bulur.

[40]

(1) Li-muḥarririhi

Mefā‘ilün / fe‘ilātün / mefā‘ilün / fe‘ilün

(2) Müsā‘id olsa ḳazā ‘ömr-i ehl-i derde eger

(3) Ḥayāt-ı nev-be-nev-i Ḥızriñ imtidādı ḳadar

(4) Müyesser olmadan ol zülāl-i çeşme-i cān⁵⁶

(5) Zālām-ı ye’se düşer bahtınıñ sevādı ḳadar

(6) Feryād ki ‘ömr-i zūd-güzār hem-hāl-i seylāb ve dirāht-ı (7) cism-i nizār üftāde-i girdāb-ı inḳılāb iken miḥnet-hāne-i (8) cihāniñ dağdağa-i cān-hırāşından mā‘adā bir de menşūr-ı (9) yevm-i nüşūra hatt-ı buṭlān keşīdesi fikr-i bātılıyla niceler (10) ḥuzūr ve rāhatı selb ve iḥtilāl-i ḥāyāl birle ğam ve miḥnet celb (11) etmişdir. İşte zalūm ve cehül ve ‘ikāl-i ‘aql-ı cüz’ī ile (12) mağlūl bulunan insān şafā-yı dile de āsān bulamadıḳça (13) kāse-i ser sebū-yı memlū mişillü āteş-i ıztırābda (14) galeyān göstereceginden ḥavşala-i beşeriyye bār-ı tāḳat-(15)fersā-yı dünyāya taḥammül den ḳalır ve taḥaddüs eden müşkülāt (16) ve iḥtilāfāt beyne'n-nās āmiziş ve āsāyişin iḥlālīne (17) vesīle-i ḳaviyye olmağla şu şūret-i mübāyenet bir muḳaddime-i (18) ‘adāvet ve bi'l-āḥire fitne-i āşüb-hız-i her millet olur. (19) Netīce-i güftār bu dār-ı nā-pāyidār çār dīvār-ı ‘anāşır gibi [41] (1) zıddıyyetle üstüvār olmağdan nāşī dāḥilinde bulunanlar (2) şademāt-ı āfāt dan rehā-yāb olamazlar. Ekşer beliyāt ise (3) min

⁵⁶ Vezin bozuktur.

ḳable'l-ḳahhār vesā'it-i maḥlūḳ ile nümūdār olduğundan (4) aḥz-ı sār ve intikām dā'iyesi benī ādemden gitmez ve mādāme'l-'ālem (5) ğavġā bitmez. Binā'en 'aleyh lüzüm-ı seyf taḥaḳḳuḳ eyler, lākin (6) şad ḥayf ḥacer ve şecerden maşnū' büyüṭ ve emākiniñ (7) indirās-ı esāsına ḳā'il olmayan ādem hedm-i binā-yı vüçüd (8) ile ḥarm olup zātına 'ādil-i muṭlaḳ 'unvānını ve mecrūḥuna (9) ḳā'il-i muḥaḳḳaḳ bühtānını īrād eder. Ḥulāşa-i merām (10) şu fezā-yı rızā-iḳtizāda kāffe-i ümem ve aḳvām bi-ḥikmeti'llāhi'l-(11)meliki'l-'allām zamān zamān yekdīgeriniñ ribḳa-ı taġallübüne (12) rām bulunacağına mebnī 'ālem-i imkāndan külliyyen nez'-i nizā' mümkün (13) olamayacağından her devletiñ dāḥilī ve ḥāricī mülkünde (14) şemşire ihtiyācı bedīhiyyü's-şübüt-i mevāddan ise de (15) ḥarekāt-ı 'askeriyye 'ale't-tevālī icrā olunmayıp ekşer (16) eyyām tīġ-der-niyām olageldiği cihetle şulḥ ḥarbe (17) ğālib ve ceng-cüyān-ı cihān ḳahramān olsa yine (18) istirāḥate ṭālib olmaḳ tabī'ī idiginden ḥall ü 'aḳd-ı (19) umūr-ı devlet yed-i te'bīd-i ehl-i ḳalemde şüret bulmasıyla (20) ḳalem her bār derece-i elzemiyetde ve seyf mertebe-i lüzümde (21) tütulur.

Ma' māfih bir elde tīġ-i cevher-nişān ve bir elde [42] (1) cevher-i cān meydān-ı hevl-engīz-i cihāda revān olan (2) ğuzāt-ı müslimīn ki vaṭandaşlarını şıyāneten tārik-i vaṭan (3) ve nāḥun-zen-i düş-ı düşmān oldukları ḥālde meşāḳḳ-ı (4) seferiyyeye taḥammül gösterirler. Ḳalem-i perīşān-raḳamla seyf (5) üstüne naḳş ve taḥrīr ḳılınan efkārdan ümerā-yı ḥamiyyet-(6)ārāya dāġ-dil ḥāşıl olmasın. Zīrā şu delā'il cünūd-ı (7) nuşret-ḥamā'iliñ 'uluvv-ı şān ve sümuvv-ı mekānlarına ḥā'il (8) olmayıp şecā'at-i fiṭriyyelerine munzamm olan fażilet-i (9) müktesebelerini beyān ve ḥikāye ve sitāyiş-i āsāyiş-i zemīnile (10) vüçüd-ı mes'ūdlarını şulḥ u şalāḥ dārü'l-felāḥında (11) ḥıfz u viḳāye emr-i mühimmine mübtenīdir. Cenāb-ı Mevlā ḳalem-i a'lā (12) ḥürmetine cüyüş-ı cevşen-şikāf muvaḥḥidini zamān-ı emān-(13)baḥşā-yı ḥazret-i şehinşāḥide

ekdār-ı rûzgârdan (14) şufûf-ı şafâ ile maḥfûf ve üstühvân-ı bî-tâb-ı ‘adû-yı (15)
fitne-kârı dest-i şâhîn-şikâr-ı ‘asâkir-i İslâmiyyeye (16) ḳabza-ı süyûf buyursun âmîn.

Müfte‘ilün / Müfte‘ilün / Fâ‘ilün

(17) Şâh-ı hümâ-sâye ki sîmurğ-ı feth

(18) Beyza-ı tîğinden olur aşikâr

(19) ⁵⁷ينصرك الله بنصر عزيز

(20) Ey güherîn-tîğ-i zafer-iştihâr

[43] (1) Ḥaḳḳâ ki ol pâdişâh cedd-ber-cedd nûr-pâş-ı taḥt-ı zeberced (2) oldukları
rûz-ı mes‘adet-bürûzdan bu dem-i firûza gelince (3) teraḳḳî-i ḳuvvet-i devlet ve
izdiyâd-ı miknet-i millet umûr-ı mühimmesinde (4) nice nice bezl-i himmet buyurup
‘ale'l-ḥuşûş ḳuvve-i berriyye (5) ve bahriyye ez-vaḳtde işlâḥ ve ikmâl edilmekle
sâye-i (6) satvet-vâye-i cenâb-ı mülûkânede rûy-ı deryâya tenzîl (7) kılınan her bir
keştî-i zirih-puş u metîn mevc-i me‘cûc-ı (8) fitneye birer sedd-i âhenîn ‘add
olunabileceğinden sûtûn-ı (9) sefâyin-i sipihr-mümâs râyât-yafte-i (و انزلنا الحديد فيه)
58) ⁵⁸ (بأس شديد و منافع الناس) dır.

(11) Şu varaḳa-i verḳâ-pervâz ve nâme-i nâmiye-sâziñ merğzâr-ı ḳabûle (12)
taḥrîk-i perr ü bâl ve bahâristân-ı ‘irfâna berg-i sebz-i nâçiz isbâl (13) etmege ḳuvvet
ve letâfeti mefḳûd bulunduğundan ḥuzûr-ı (14) üdebâya taḳdîme lâyıḳ olmadığını
mu‘terif isem de ta‘rif-i (15) ḥâmeden maḳşad şaḥîḥ-i ḳalemiñ ma‘nâ-yı mücmeli
bulunan (16) bir ‘âḳil-i zü-fünûnuñ nâm-ı celîlini taşriḥ demek olmağla (17) zeyl-i
kitâb-ı melce‘-i küttâb şadr-ı sûtûde-cenâb (18) ḥazretleriniñ fevâyiḥ-i medâyiḥiyle

⁵⁷ Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.

⁵⁸ “Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri yarattık (ki insanlar ondan yararlınsınlar).” (Hadid, 57/25).

miski'l-hitām kılınmağ üzere (19) sipend-i hāme micmere-i maḥbereye vaż' olundu.

El-ḥaḳ bir vekīl-i (20) muṭlaḳdır ki ketebe ve ketībe ḳalem-i ḥikmet-pīrāları

ta' līmātıyla (21) niḳāt-ı mühimme-i memālik-i mülūkānede sebr ü sükūn gösterir.

[44]

Müstef' ilün / Fe' ülün / Müstef' ilün / Fe' ülün

(1) Gūyā gelür 'Uṭārid teṣlīs-i Müşterīye

(2) Aldıḳça ki geh benāna kilik-i sūḥan-güzārı

(3) Ol kilik-i ter-zebān kim güftārı baḥşış eyler

(4) Dünyāya hūşe hūşe lü'lü'-yi şāh-süvārı

(5) Mervārīd-i mezāyāsı gerden-i kilik-i girān-māyelerine tāb (6) u fer-fermā ve

zamīr-i münīrlerinden sūtū' eden envār-ı me' ānī (7) ile beyāz şaḥīfede şabāḥ-ı

ma' rifet rü-nümā olmasıyla (8) aḳtār-ı şarḳıyyeye nigāh edenler āfākında şems-i

'ilmi (9) zevālden vāreste ve gülşen-i vaṭanı ezhār-ı bahār-ı ma' ārifle (10) pīrāste

bulurlar. Ḥaḳīḳat gülbün-i ḳalem-i himmetleri sayesinde (11) tarāvet-yāb olan hezār

debistān hem-revnaḳ-ı çemenistān (12) olduğundan eṭfāl-i 'ibād hatt-ı reyḥānīye

varınca (13) temeşşuḳ ve naḥl-i berümend-i büstān-āsā taḥşīl-i kemālde (14)

yekdiğerine tefevvuk edip feyz alırlar.

(15) (احسنت هزار بارك الله)⁵⁹ Böyle bir şāḥib-re'y-(16) rezīn-i şadr-ı güzīnīñ

hidmet-i şenāsı hāme-i pesendīde-(17) nigāra ser-nüvişt-i ezelīdir. Çünkü ḳalem-i

hikmet-raḳamlarınıñ (18) işlāḥāt-ı devletde āşār-ı 'adīdesi celīdir.

[45]

(1) Ber-efrūht medh-i to rüy-ı zamīrem

(2) Ber-efrāht vaşf-ı to naḥl-ı beyānem

⁵⁹ Allah mübarek kılsın.

(3) Be-vaşf-ı to ser-germ-i noṭkem ez-ān-rū

(4) Kalem-i(?) be-rev secde pīş-i benānem

(5) Şenā-senc-i nuṭk-ı to em çün ne-bāşed

(6) Be-ğayret-i Kelīmu'llāh ez tercümānem

(7) Raḡam tā boved reşh miyān-ı(?) kilkem

(8) Suḡan tā boved āb-rūy-ı zebānem

(9) Şeb u rūz der hıfz-ı cāh-ı to bādā

(10) Du dest-i du'ā vaḡf-ı ber āsumānem⁶⁰

Maṭba'a-i 'Āmirede ṭab' olunmuşdur

Fī 6 Rebī'ü'l-evvel sene 1289 [M. 14 Mayıs 1872]

Arka Kapak:

Şatılan maḡaller

Şaḡḡāflarda Ḥacı 'Akif Efendiniñ dükkānında Bāğçe ḡapısında Tönbekici Hasan

Aḡanıñ dükkānında

(Behāsi)

⁶⁰ Senin medhin, övgün bedenimi yaktı, senin vasfın beyan fidanımı büyüttü.
Senin vasfınla söz sarhoşu oldum, o sebeple ey kalem! Git, parmaklarımın önünde secdeye var.
Senin sözünün övgülerini ölçenim, Kelimullah'ın gayretinden başka tercümanım olmaz.
(Her) harf kalemimin ortasından sızıntı şeklinde aksın, söz dilimin onuru olsun.
Gece gündüz, senin makamın emniyette olsun (diye) daima iki dua elimi gökyüzüne kaldırdım.

BÖLÜM 4

SONUÇ

Bu çalışma Memduh Paşa'nın kalemin kılıçtan üstünlüğünü anlattığı *Eser-i Memdûh* hakkındadır. Memduh Paşa on beş yaşında memuriyet hayatına başlamış, çeşitli yerlerde mektupçuluk görevlerinde bulunup Mâbeyn Kitâbeti ve Âmedî Kaleminde çalıştıktan sonra bürokraside yükselerek Konya, Sivas ve Ankara valilikleri yapmış, ardından Dâhiliye Nâzırı olmuştur. Bu bilgiler, Paşa'nın kalemle ve kalemiye sınıfıyla olan ilişkisini göstermesi açısından önemlidir.

Kalem ve kılıç kavramlarına bakarsak, kalem, Türkçede taşıdığı geniş anlam çerçevesi yanı sıra *Kuran*'da ve hadislerde geçmesi yönüyle Türk İslam kültüründe büyük öneme sahip olmuş, şairler ve yazarların çokça yararlandıkları bir kelime hâline gelmiştir. Fikirleri yazıya dökmesi, hadiseleri nakletmesi, kaderi yazması, cızırtısı ve iki dilliliği gibi yönleriyle eserlerde yer etmiştir. Türk edebiyatında bu kavramdan ve özelliklerinden yola çıkılarak yazılmış “kalem kasideleri” (kalemiyye) ve “risaletü'l-kalemiyye”ler bulunmaktadır. Ele alınan diğer kavram kılıç da Türk İslam kültüründe kahramanlığın, gücün sembolü oluşu ve fetihlerin onun aracılığıyla yapılması yönleriyle önem kazanmıştır. “Risaletü'l-kalemiyye”ler gibi “risaletü's-seyfiyye”ler de Türk edebiyatında yer etmiş eserlerdir.

Bu iki kavram aynı zamanda devletin askeri ve sivil kanadını temsil eden iki sembol olarak kullanılmaktadır. Kalem, ilim adamları ve kâtip, nişancı, defterdar gibi bürokratlardan oluşan kalemiye sınıfını temsil ederken kılıç, yeniçeri ve sipahilerden oluşan seyfiye sınıfını temsil etmiştir. Bu bağlamda, kalem ve kılıç münazaralarındaki üstünlük mücadelesinin, hükümdarın en yakınındaki siyasi makama hangi sınıfa mensup kişinin oturacağına yönelik olduğu düşünülmektedir.

Mektupçuluk görevlerinde bulunan, kalem bürolarında çalışan, bürokrat sınıfına mensup Memduh Paşa'nın, kalemin kılıçtan üstünlüğüne dair bir eser yazmasıyla ve eserinde sembol olmaktan öte açık açık kalemiye sınıfının üstünlüğünü anlatmasıyla, padişahın yakınındaki kişilerin kendi sınıfından olması gerektiğini vurguladığı çıkarımında bulunulmuştur. Eserin muhtevasının kalem-kılıç münazaralarıyla ortaklıklar barındırması dolayısıyla Türkçe yazılmış kalem-kılıç münazaralarından bahsedilmiştir.

Eser-i Memdûh inşa üslubu özelliklerini taşımakta ve yazarının mensubu olduğu Encümen-i Şuarâ'nın üsluba etkisi görülmektedir. Secili uzun cümleleri, aliterasyondan, eşanlamlı, eş sesli ve eşyazımlı sözcüklerden yararlanması, Arapça-Farsça kelimelerin çoğunlukta olması ve bu dillerde yapılan izafetlere çokça yer vermesi, İslamiyete özgü anekdotlardan ve *Kuran*'dan bolca alıntıyla süslenmesiyle *Eser-i Memdûh* inşa üslubuna bir örnektir.

Encümen-i Şuarâ mensupları Sebki Hindî akımından etkilenmişlerdir. Bu doğrultuda, Encümen mensubu olan Memduh Paşa'nın *Eser-i Memdûh*'ta tasavvufî bir dil kullanmasının, geniş, derin ve girift manalı beyitlere yer vermesinin Sebki Hindî tesirinden kaynaklandığı düşünülmüştür. Paşa'nın Nâilî'yi tanzir ettiği beyitler üzerinden hem *Eser-i Memdûh*'taki Sebki Hindî tesirine örnek verilmiş hem de Encümen-i Şuarâ'da bir gelenek hâline gelmiş olan nazirecilik örneklenmiştir. Politikayla içli dışlı bir topluluk olan Encümen-i Şuarâ'nın mensubu Memduh Paşa, eğitimin, ilmin ve kalemiye sınıfının önemini vurgularken dönemin dış politikasında önemli yer tutan Fransa-Prusya savaşına dair analizlere yer vermiştir. Paşa'nın eserinde savaşa dair verdiği bilgiler ve yaptığı analizlerle dönemin meşhur gazetesi *Basîret*'teki haberlerden yararlandığı tespit edilmiştir.

Eserin literatürde münazara olarak yer alması dolayısıyla münazaranın tanımı, kavramsal çevresi, menşei ve tür olarak özellikleri ortaya konarak, literatürde münazara türünde bir eser olduğu ileri sürülen *Eser-i Memdûh*'un, bu türün karşılıklı konuşma, teşhis ve intakı gibi vazgeçilmez unsurlarını karşılamadığı metinden örneklerle açıklanmıştır. Dolayısıyla *Eser-i Memdûh*'un muhtevasında kalem-kılıç münazaralarıyla ortak unsurlar barındırsa da, bir kalem-kılıç münazarası değil, kalem-kılıç mukayesesi olduğu iddia edilmiştir.

UZUN ÖZET (EXTENDED ABSTRACT)

This study consists of a transcription of the *Eser-i Memdûh* by Mehmed Memduh Pasha in the nineteenth century, and includes research on both the text and its writer. The transcribed text of *Eser-i Memdûh (The Text of Memdûh)*, which describes the superiority of the pen over sword, was created based on digital copies in the Seyfettin Özege Collection of Atatürk University Library. This study consists of three main chapters.

The first chapter of the study started with the information given about the author of the text, Memduh Pasha, and then the definition, conceptual framework, origin and features of the debate were presented due to the fact that *Eser-i Memdûh* took place as a debate in the literature. According to the information in this section, it is seen that Pasha started his career as a civil servant at the age of fifteen, worked as a letterman in various places and worked in the Mâbeyn Kitabeti and Âmedî Kalemi. Then he rose in the bureaucracy and became the governor of Konya, Sivas and Ankara before serving as the Minister of Interior. These informations are important in terms of showing the Pasha's relationship with the pen and the pen community (kalemiye). Furthermore, the characteristics of the debate were presented and it has been put forward to that *Eser-i Memdûh*, which is mentioned as a debate in the literature, does not meet the indispensable features of this genre such as dialogue and personification. Therefore, it has been claimed that *Eser-i Memdûh* is not a pen-sword debate, but a pen-sword comparison.

The second chapter begins with the explanation of the concepts of pen and sword. Pen has a great importance in Turkish-Islamic culture with regard to being

mentioned in the *Quran* and hadits, as well as its broad meaning in Turkish, and has become a word that poets and writers use a lot. It has a place in the texts with aspects such as putting ideas into writing, narrating events, writing destiny and sizzling. In Turkish literature, there are “pen qasidas” (kalemiyye) and “risaletü'l-kalemiyyes” written based on this concept and its characteristics. The sword, another concept discussed, has gained importance in Turkish-Islamic culture as it is a symbol of heroism and power, and conquests are made through it. Like “risaletü'l-kalemiyyes”, there are also “risaletü's-seyfiyyes” in Turkish literature.

These two concepts are used as symbols representing the military and civil branches of the government. While the pen represents the pen community consisting of scientists (‘ulemâ) and bureaucrats (kâtibân), the sword represents the seyfiye community consisting of janissaries and cavalry. In this context, it is thought that the struggle for supremacy in the debates of pen and sword is related to which community will be closest to the ruler. It has been inferred that Memduh Paşa, who worked as a letterman, worked at pen offices, and was a part of the bureaucrat class, emphasized that the people close to the sultan should be from his own class, by writing a text on the superiority of the pen over the sword. Then, the pen-sword debates are discussed in Turkish literature, since the content of *Eser-i Memdûh* is in common with them and he mentions Şabanzade’s *Münazara-i Tîğ ü Kalem (The Debate of Sword and Pen)* in the introduction. The following is the information given about *Eser-i Memdûh* and the summary of the work.

In this chapter, another topic that is emphasized on *Eser-i Memdûh* is related to the characteristics of “inşa” style and the effect of Encümen-i Şuarâ. *Eser-i Memdûh* is an example of “inşa” style with its long sentences, its use of alliteration, synonyms, homophones and syntactic words. This style features the predominance of

Arabic-Persian words and the use of long possessive constructions made in these languages. The text is decorated with anecdotes specific to Islam and plenty of quotations from the *Quran*. These features of “inşa” style have been determined through examples from the text.

Encümen-i Şuarâ is a group of people interested in classic literature and influenced by the “Sebk-i Hindî” movement. As a part of this community, Memduh Paşa uses mystical language and writes large, deep and intricately meaningful couplets in the *Eser-i Memdûh*. In the text, the couplets in which Pasha paralleled Nâilî (the famous poet uses the language of Sebk-i Hindî) are an example of both the influence of Sebk-i Hindî and writing “nazire”, which has become a tradition in Encümen-i Şuarâ. Encümen-i Şuarâ is also a community involved in politics. In the text, Pasha includes his analysis regarding the war between France and Prussia, which had a significant place in the foreign policy of the period, so as to emphasize the importance of education, science and the pen community. In this thesis, it has been presented that Pasha benefited from the news in *Basîret*, the famous newspaper of the period, with the information and analyzes he gave about the war in his text.

The last chapter states the method in the preparation of the text, transcription system and concludes with a transcription of the text.

This thesis aims to make *Eser-i Memdûh* accessible by transcription, to analyse the text with regard to content, form and style. This study is significant in terms of transferring *Eser-i Memdûh* to the Latin alphabet for the first time, and a contribution to the Encümen-i Şuarâ studies.

KAYNAKÇA

- Aça, M., Gökalp, H. ve Kocakaplan, İ. (2009). *Başlangıçtan günümüze Türk Edebiyatında tür ve şekil bilgisi*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Aksoy, H. (1986). Münazara. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (c. 6, s. 468-469). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Anay, H. (1994). *Celâleddin Devvânî hayatı, eserleri, ahlak ve siyaset düşüncesi* (doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Arslan, S. (2016). *Münazara-i tuti vü zağ tercemesi: çeviri yazılı metin ve inceleme* (yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Aslantaş, S. (2001). Bir Osmanlı bürokrati: Mehmed Memduh Paşa. *KÖK Araştırmalar*, 3 (1), s. 185-202.
- Atiyas, E. T. (2017). Eloquence in context: Şabanzade Mehmed Efendi's (d. 1708-1709) Münazara-i tîğ ü kalem and "the people of pen" in late seventeenth-century Ottoman Empire. *Turcica*, 48, s. 113-155.
- Benli, Ş. (2019). *Klasik Türk edebiyatında münazara* (doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Beyatlı, Y.K. (2017). *Mektuplar makaleler*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Bilgin, O. (1995). Esedî-i Tûsî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 11, s. 370). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozkurt, N. (2002). Kılıç. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 25, s. 405-408). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bülbül, T. (2011). Ni'metî ve *Risâle-i Kalemîyyesi*. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IV (1), s. 33-45.
- Büyükdinç, N. F. (2007). *Osmanlı medreselerinde bir öğretim metodu olarak münazara ve Ahmet Cevdet Paşa'nın Adab-ı Sedad adlı eseri* (yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çakıcı, B. (2010). Mehmed Bahâeddîn'in *Münâzara-i Seyf ü Kalem*'i. *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, 2 (1), s. 110-130.
- Çakır, M. (2010). Mazlumzade Mehmed Memduh Paşa'nın poetikasına dair. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15 (39), s. 709-719.
- Çaldak, S. (2005). 'Urfî-danlar arasında 'Urfî'nin bir beytinde geçen "Abes" kelimesi üzerine tartışmalar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (1), s. 71-84.

- Çarpraz, E. (2018). Mücadeleden münazaraya: Türk Edebiyatında münazaranın kaynağına dair içtimai bir bakış. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (1), s. 21-41.
- Çavdar, N. (2019). Basîret Gazatesi'ne göre Prusya-Fransa Savaşı (1870-1871). *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, e-gifder, c. 7, Uluslararası Türk Dünyası Basın Sempozyumu Özel Sayısı, s. 1512-1532.
- Çoban, A. (2004). *Edebiyatta üslup üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Derman, M. U. (2001). Kalem. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 24, s. 245-247). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Devvanî, Celaleddin. (1478-1490). *Risâletü'l- Kalemîyye*. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinden erişilmiştir.
- Diriöz, M. (1980). Türk edebiyatında münazara. *Milli Kültür*, 2 (1), s. 20-22. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2011). *Kur'an-ı Kerim meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Durmuş, İ. (2006). Münazara. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 31, s. 577-579). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbni Kemal. (1996). *Dîvân* (Mustafa Demirel, Haz.) İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- İnal, İ. M. K. (1938). *Son asır Türk şairleri*. Cüz 5. İstanbul: Devlet Basımevi.
- İpek, A. (2016). Nedim'in "Köşk Kasidesi"nin Tâhirü'l-Mevlevî tarafından şerhi. *Folklor/Edebiyat*, 22 (88), s. 247-271.
- İpşirli, M. (2001). Kalemîye. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 24, s. 248-249). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kadioğlu, İ. (2011). Kılıç kalem münâzarası. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (2), s. 161-180.
- Kocasavaş, Y. (2006). Kutadgu Bilig'de eğitim öğretim anlayışı. *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 2, s. 53-66.
- Koçak, M. (2014). Kur'ân ve hadislere göre "kalem" kavramı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0 (42), s. 297-328.
- Köksal, M. F. (2006). Münazara. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 31, s. 580-581). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurşun, Z. (2003). Mehmed Memduh Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 28, s. 495-497). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mehmed Memduh. (1872). *Eser-i Memdûh*. İstanbul: Matbaa-ı Âmire.

- Nâilî-i Kadîm. (2019). *Dîvân* (Haluk İpekten, Haz.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Nedîm. (2017). *Nedîm dîvânı* (Metin Akkuş, Haz.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Nefî. (2018). *Nefî dîvânı* (Metin Akkuş, Haz.) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Nizâmî. (1990). *Mahzen-i esrâr* (Nuri Gençosman, Çev.) İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Odunkıran, F. (2011). *Mehmed Memdûh Paşa ve Divân-ı Eş'ârı* (Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Öngören, R. (2003). Mehmed Efendi, Şabanzade. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 28, s. 457-458). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özgül, K. (2012). *XIX. asrın özel bir edebiyat mahfeli olarak Encümen-i Şuarâ*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Öztürk, M. (2006). Münazara. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 31, s. 579-580). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, O. Z. (1993) *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, 3 cilt, İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Redhouse, S. J. W. (2006). *Turkish and English lexicon* (3rd ed.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şahin, N. (2012). *Mehmet Memdûh Paşa'nın hayatı, sanatı, eserleri ve Divân-ı Eş'âr'ı üzerine bir inceleme* (yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Şengün, N. (2008). Klasik Türk şiirinde kalem kasideleri (kalemiyyeler). *Turkish Studies*, 3 (4), s. 730-758.
- Şeşen, R. (1993). Câhiz. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 7, s. 20-24). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (1988). *19. asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tanyıldız, A. (2005). *Firdevsi-i Tâvil, Münazara-i Seyf ü Kalem (inceleme-metin-sözlük)* (yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Tezcan, N. (1983). Lâmi'i'nin gûy u çevgân'ından iki münazara. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980-1981*, 28-29, s. 49-63.
- Ülken, F. (2017). Ondokuzuncu yüzyılda kaleme alınmış bir edebî münazara: Cemal Efendi'nin *Muhâverât-ı seyf ü kalem*'i. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (52), s. 277-283.

- Varışoğlu, M. C. (2008). Divan Şiirinde bir metafor olarak kalem ve bu bağlamda Kırımlı Rahmî'nin "Seyf ü Kalem" redifli kasidesi. *Uluslararası II. Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı*, s. 257-261. Kırım: Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesi.
- Woodhead, C. (2006). Estetik nesir. *Türk edebiyatı tarihi* (Yurdanur Salman, Çev.). c. II, s. 319-327. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yakıt, İ. (2011). Kınalızade Ali Efendi'nin evrim düşüncesi. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (23), s. 51-60.
- Yavuz, M. (2016). *Mehmed Memdûh Faik Bey (Hayatı, Sanatı Eserleri)* (Yüksek lisans tezi). Erzincan Üniversitesi, Erzincan.
- Yavuz, Y. Ő. (2001). Kalem. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 24, s. 243-245). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Y. Ő. (2003). Levh-i mahfuz. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 27, s. 151). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yavuz, Y. Ő. (2006). Münazara. *TDV İslam Ansiklopedisi* (c. 31, s. 576-577). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, F. B. (2013). Nidayî El-Ankaravî'nin bilinmeyen bir eseri mübâhasât-ı mükeyyifât ve aynı konudaki diğer eserler. *Turkish Studies*, 8 (3), s. 681-704.